

UNIVERZITET U BEOGRADU
GEOGRAFSKI FAKULTET

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF GEOGRAPHY

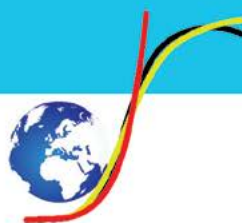
UDK 314

ISSN 1820 - 4244
eISSN 2560 - 5011

Demografija

Godina **XVI**
Volume

Beograd **2019**
Belgrade

demografija.gef.bg.ac.rs

IZDAVAČ

Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Aleksandar KNEŽEVIĆ, Odsek za demografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu

ČLANOVI UREDNIŠTVA

Marija ANTIĆ, Odsek za geografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Biljana APOSTOLOVSKA TOŠEVSKA, Institut za geografiju, Prirodno-matematički fakultet, Univerzitet Sv. Kiril i Metodij, Skopje; Daniela ARSENOVIĆ, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Prirodno-matematički fakultet, Univerzitet u Novom Sadu; Florian BIEBER, Zentrum für Südosteuropastudien, Karl-Franzens Universität, Graz; Ivan ČIPIN, Katedra za demografiju, Ekonomski fakultet, Sveučilište u Zagrebu; Dragica GATARIĆ, Odsek za geografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Vera GLIGORIJEVIĆ, Odsek za demografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Klára HULIKOVA TESARKOVA, Katedra demografije a geodemografije, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova, Praha; Damir JOSIPOVIĆ, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana; Sanja KLEMPIĆ BOGADI, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb; Vladimir NIKITOVIĆ, Centar za demografska istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd; Mateja SEDMAK, Inštitut za družboslovne študije, Znanstveno raziskovalno središče Koper; Danica ŠANTIĆ, Odsek za geografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Dragan UMEK, Dipartimento di Studi Umanistici, Università degli studi di Trieste

IZDAVAČKI SAVET

Mirjana BOBIĆ, Odeljenje za sociologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Mirjana DEVEDŽIĆ, Odsek za demografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Mirko GRČIĆ, Odsek za geografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu; Goran PENEV, Centar za demografska istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd; Gordana VOJKOVIĆ, Odsek za demografiju, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu

TEHNIČKI UREDNIK

Branko PROTIĆ, Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet

Štampa:

Grafika Galeb d.o.o., Beograd

Adresa:

Demografija

Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet
Studentski trg III/3, 11000 Bograd,
Republika Srbija

Tiraž:

200

Kontakt:

Tel: +381 (0)11 2637421
e-pošta: demography.editor@gef.bg.ac.rs
demography.editor@gmail.com
URL: <http://demografija.gef.bg.ac.rs/>

Demografija izlazi jednom godišnje. Mišljenja autora ne odražavaju nužno gledište uredništva.

Objavljeni prilozi se indeksiraju u sledećim bazama:

- DOAJ (Directory of Open Access Journals, Lund)
- CEEOL (Central and Eastern European Online Library, Frankfurt am Main)
- SCIndeks (Srpski citatni indeks, Beograd)

Izdavanje časopisa *Demografija* finansijski je podržalo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Prilozi objavljeni u časopisu mogu se koristiti samo pod uslovima licence *Creative Commons Autorstvo – Nekomercijalno – Bez Prerade 4.0. međunarodna* (CC BY-NC-ND 4.0)

PUBLISHER

University of Belgrade - Faculty of Geography

EDITOR-IN-CHIEF

Aleksandar KNEŽEVIĆ, Department of Demography, Faculty of Geography, University of Belgrade

EDITORIAL BOARD

Marija ANTIĆ, Department of Geography, Faculty of Geography, University of Belgrade; Biljana APOSTOLOVSKA TOŠEVSKA, Institute of Geography, Faculty of Science, Ss. Kiril and Metodij University, Skopje; Daniela ARSENOVIĆ, Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Faculty of Science, University of Novi Sad; Florian BIEBER, Centre for Southeast European Studies, University of Graz; Ivan ČIPIN, Department of Demography, Faculty of Economics & Business, University of Zagreb; Dragica GATARIĆ, Department of Geography, Faculty of Geography, University of Belgrade; Vera GLIGORIJEVIĆ, Department of Demography, Faculty of Geography, University of Belgrade; Klára HULIKOVA TESARKOVA, Department of Demography and Geodemography, Faculty of Science, Charles University, Prague; Damir JOSIPOVIĆ, The Institute for Ethnic Studies, Ljubljana; Sanja KLEMPIĆ BOGADI, Institute for Migration and Ethnic Studies, Zagreb; Vladimir NIKITOVIĆ, Centre for Demographic Research, Institute of Social Sciences, Belgrade; Mateja SEDMAK, Institute for Social Studies, Science and Research Centre, Koper; Danica ŠANTIĆ, Department of Geography, Faculty of Geography, University of Belgrade; Dragan UMEK, Department of Humanities, University of Trieste

ADVISORY BOARD

Mirjana BOBIĆ, Department of Sociology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade; Mirjana DEVEDŽIĆ, Department of Demography, Faculty of Geography, University of Belgrade; Mirko GRČIĆ, Department of Geography, Faculty of Geography, University of Belgrade; Goran PENEV, Centre for Demographic Research, Institute of Social Sciences, Belgrade; Gordana VOJKOVIĆ, Department of Demography, Faculty of Geography, University of Belgrade

LAYOUT AND DESIGN

Branko PROTIĆ, University of Belgrade - Faculty of Geography

Printed by:

Grafika Galeb d.o.o, Belgrade

Address:

Demografija
University of Belgrade – Faculty of Geography
Studentski trg III/3, 11000 Belgrade,
Republic of Serbia

Circulation:

200

Contact info:

Tel: +381 (0)11 2637421
e-mail: demography.editor@gef.bg.ac.rs
demography.editor@gmail.com
URL: <http://demografija.gef.bg.ac.rs/>

Demografija is issued annually. The opinions of the authors do not necessarily reflect the viewpoint of the Editorial Board.

The journal is indexed in:

- **DOAJ** (Directory of Open Access Journals, Lund)
- **CEEOL** (Central and Eastern European Online Library, Frankfurt am Main)
- **SCIndeks** (Serbian Citation Index, Belgrade)

The Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia provides financial support for the printing of the journal.

The articles are licensed under a *Creative Commons Attribution - Non Commercial - No Derivatives 4.0 International* (CC BY-NC-ND 4.0).

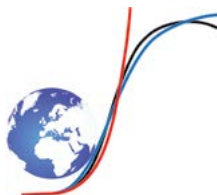
UNIVERZITET U BEOGRADU
GEOGRAFSKI FAKULTET

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF GEOGRAPHY

ISSN 1820-4244

eISSN 2560-5011

DEMOGRAFIJA

16 (2019)

BEOGRAD - BELGRADE
2019

SADRŽAJ

ČLANCI

- Milica SOLAREVIĆ, Milena SEKULIĆ, Bojan ĐERČAN, Tamara LUKIĆ*
9 **Starenje stanovništva kao izazov održivosti slovačkih naselja i slovačke etničke grupe u Vojvodini**
- Luca SALVATI, Ilaria ZAMBON*
31 **Preispitivanje “hipoteze suburbanog fertiliteta”: demografske implikacije i teritorijalne posledice**
- Petar VASIĆ*
53 **Lokalna samouprava i politika prema rađanju – analiza demografskih i socioekonomskih pokazatelja**
- Vesna MILETIĆ-STEPANOVIĆ, Vladimir POPOVIĆ*
77 **Problemi proizvodnje prostora i socio-prostornog razvoja ruralnih naselja Grada Zaječara**
- Marija ANĐELKOVIĆ STOILKOVIĆ*
103 **Zastupljenost demografskih problema pograničnog prostora Republike Srbije u javnim politikama**

PRIKAZI

- Aleksandar KNEŽEVIĆ*
121 **U susret regionalnoj depopulaciji u Srbiji**
- Danica ŠANTIĆ*
124 **Istraživanje stavova i namera stanovništva o preseljavanju i utvrđivanje uticaja migracija na demografsko starenje u četiri jedinice lokalne samouprave, u cilju formulisanja preporuka za kreiranje mera populacione politike**
- Danica ĐURKIN*
127 **Naselja Zmijanja: antropogeografska proučavanja**

OSVRTI, BELEŠKE I KOMENTARI

- Damjan BAKIĆ*
133 **Konferencija: “Demografski rizici XXI veka”**
- Natalija MIRIĆ*
137 **Konferencija: “Demografski aspekti ljudskog blagostanja”**
- Danica ŠANTIĆ*
139 **Projekat: “Istraživački centar za migracije, integraciju i upravljanje migracionim fenomenima” (MIGREC)**
- Natalija MIRIĆ*
140 **Letnja škola longitudinalnih i istraživanja životnog ciklusa (SLLS)**
- Nevena RADIĆ*
142 **Letnja škola o Migracijama u organizaciji Međunarodnog centra za razvoj migracionih politika (ICMPD)**

DODACI

- 146 **Beleške o autorima**
- 151 **Politika časopisa**

CONTENTS

ARTICLES

- Milica SOLAREVIĆ, Milena SEKULIĆ, Bojan ĐERČAN, Tamara LUKIĆ*
9 **Ageing of Population as the Challenge of Sustainability of Slovak Settlements and Slovak Ethnic Groups in Vojvodina**
- Luca SALVATI, Ilaria ZAMBON*
31 **Unraveling the “Suburban Fertility Hypothesis”: Demographic Implications and Territorial Consequences**
- Petar VASIĆ*
53 **Local Governments and Fertility Policy – Demographic and Socioeconomic Indicators Analysis**
- Vesna MILETIĆ-STEPANOVIĆ, Vladimir POPOVIĆ*
77 **The Problem of Production of Space and Socio-Spatial Development of the Rural Settlements of the City of Zaječar**
- Marija ANĐELKOVIĆ STOILKOVIĆ*
103 **Representation of the Demographic Problems of Serbian Border Region in Public Policy**

BOOK REVIEWS

- Aleksandar KNEŽEVIĆ*
121 **Towards regional depopulation in Serbia**
- Danica ŠANTIĆ*
124 **Investigating Attitudes and Intentions of the Population in Relation to Migration and Determining the Impact of Migration on Demographic Aging in Four Local Government Units, with the Purpose of Formulating a Recommendation for Creating Population Policy Measures**
- Danica ĐURKIN*
127 **Settlements of the Zmijanje: Anthropogeographical Study**

REVIEWS, NOTES AND COMMENTS

- Damjan BAKIĆ*
133 **Conference: “The Demographic Risks of the XXI Century”**
- Natalija MIRIĆ*
137 **Conference: “Demographic Aspects of Human Wellbeing”**
- Danica ŠANTIĆ*
139 **Project: “Migration, Integration and Governance Research Centre” (MIGREC)**
- Natalija MIRIĆ*
140 **Summer School on Longitudinal and Life Course Research (SLLS)**
- Nevena RADIĆ*
142 **Summer School on Migration Implemented by the International Centre for Migration Policy Development (ICMPD)**

ADDITIONAL INFORMATION

- 147 **Notes on the Authors**
- 159 **Journal Policy**

Originalni naučni rad

Primljen: 27.02.2019.
Prihvaćen: 12.06.2019.

UDK:314:612.67(=1:437.6)(497.113)
doi: 10.5937/demografija19160095

STARENJE STANOVNIŠTVA KAO IZAZOV ODRŽIVOSTI SLOVAČKIH NASELJA I SLOVAČKE ETNIČKE GRUPE U VOJVODINI

Milica SOLAREVIĆ, Milena SEKULIĆ, Bojan ĐERČAN, Tamara LUKIĆ

Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet u Novom Sadu, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad. e-mail: milica.solarevic@dgt.uns.ac.rs

Sažetak: Tokom 17. veka slovačko stanovništvo počinje da migrira iz svoje matice ka jugu, i na jugoistok Panonske nizije. Naselili su se u Vojvodini, a naselja u kojima su Slovaci i danas najbrojniji, jesu Kovačica i Bački Petrovac. Udeo slovačke etničke grupe u Vojvodini raste do polovine 20. veka, nakon čega je primetan osetan pad, pogotovo prema poslednja dva popisa. Nizak fertilitet i migracije mladog stanovništva odrazili su se na promenu starosne strukture, koja dugoročno predstavlja ključni izazov održivosti ove etničke grupe u Vojvodini, na čemu su bazirani cilj i zadatak rada. U fokusu rada je starenje slovačkog stanovništva, analizirano na osnovu polno-starosne strukture, prosečne starosti, indeksa starenja, koeficijenta starosti, koeficijenta starosne zavisnosti i tipologije starosne strukture. Komparativnom analizom obuhvaćen je period od Popisa 1971. godine i utvrđeno je da je stanovništvo Bačkog Petrovca i Kovačice prešlo iz stadijuma praga demografske starosti do duboke i najdublje demografske starosti. Ova dva naselja predstavljaju matice Slovaka u Vojvodini i naselja njihove najveće koncentracije, stoga se očekuje da će trendovi u drugim naseljima, sa nižim udelom slovačkog stanovništva, biti samo još nepovoljniji. Rezultati su upotpunjeni demografskim projekcijama ove etničke grupe na nivou Vojvodine, urađenim u softveru DemProj Spectrum v5.47. Prema dosadašnjim trendovima i projekcijama, Slovačka etnička grupa ima neke od najnepovoljnijih pokazatelja starosti, koji bi mogli dovesti do pada ukupnog broja ove populacije za preko 30% do polovine 21. veka, čime se dovodi u pitanje održivosti na ovim prostorima.

Ključne reči: starenje stanovništva, Slovaci, Bački Petrovac, Kovačica, Vojvodina.

Abstract: During the 17th century, the Slovak population began migrating from its motherland to the south and to the southeast of the Pannonian Plain. They settled in Vojvodina, and the settlements in which the Slovaks are still the most numerous are Kovačica and Bački Petrovac. The share of the Slovak ethnic group in Vojvodina grew until the mid-20th century, after which a noticeable decline was observed, especially in the last two censuses. The low fertility and migration of the young population reflected the change in the age structure, which in the long run is a key challenge for the sustainability of this ethnic group in Vojvodina, on which fact the goal and task of this paper are based. The focus of the paper is the ageing of the Slovak population, analyzed on the basis of age-sex structure, average age, ageing index, age ratio, age dependency

ratio and age structure typology. The comparative analysis covered the period since the census in 1971 and it was established that the population of Bački Petrovac and Kovačica was shifting from the stage of the threshold of demographic ageing towards deep and deepest demographic ageing. These two settlements represent the anchors of the Slovaks in Vojvodina and the settlements of their largest concentration, so it is expected that the trends in other settlements, with a smaller share of the Slovak population, will only be even more unfavourable. The results are complemented by the demographic projections of this ethnic group at the level of Vojvodina, obtained in the DemProj Spectrum v5.47 software. According to the current trends and projections, the Slovak ethnic group has some of the most unfavourable age indicators, which could lead to a decline in the total number of this population by more than 30% by the middle of the 21st century, thus endangering its sustainability in this region.

Keywords: ageing population, Slovaks, Bački Petrovac, Kovačica, Vojvodina.

UVOD

Istorijski nizak fertilitet u Evropi i u mnogim delovima sveta, sa jedne strane, civilizacijski procesi koji vode ka trijumfu zdravstvenih, socijalnih, ekonomskih mera i produžuju ljudski vek, sa druge strane, doveli su do dubokih i dugoročnih promena starosne strukture, ističe se u studiji Ujedinjenih nacija World Population Prospects – The 2017 Revision, Key findings and advance tables (kao što je citirano u Solarević & Pavlović, 2018). Prema istoj studiji, starenje stanovništva predstavlja civilizacijski trijumf, ali i jedan od najvećih izazova čovečanstva, kao univerzalan proces, bez presedana (kao što je citirano u Suzman & Harper, 2013).

Transformacija starosne strukture i starenje stanovništva prisutno je u svim društvima koja se nalaze u završnoj fazi demografske tranzicije (Raduški, 2015). Udeo ljudi starijih od 65 godina u Srbiji, od 19,6%, među najvišim je u svetu (Republički zavod za statistiku, 2018). Sve etničke grupe u Srbiji pokazuju karakteristike starenja, većeg ili manjeg intenziteta, a njihova prostorna distribucija može imati važnu ulogu u budućoj održivosti. Slovačka etnička grupa je većinski koncentrisana u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini, čiji pripadnici čine apsolutnu većinu u nekoliko naselja, koja na taj način predstavljaju centralna mesta etnodemografske održivosti Slovaka u Srbiji. Popisi u 21. veku beleže homogenizaciju faktora koji oblikuju demografske trendove u Vojvodini. Slovačku etničku grupu u Vojvodini karakterišu i tradicionalno niske reproduktivne norme, pa se opadajući trendovi očekuju i u budućnosti (Solarević, 2017).

U susjednoj Mađarskoj, slovačka etnička grupa čini najstariju etničku grupu, odnosno prosečna starost Slovaka u Mađarskoj je najviša i sa značajnom razlikom u odnosu na ostale etničke grupe, uključujući i Mađare (Sik & Örkény, 2011). Istovremeno, u studijama i projekcijama koje su

rađene za matičnu državu, odnosno stanovništvo u Republici Slovačkoj, ističe se da je starenje, uz pad broja stanovnika, najvažnija karakteristika budućeg demografskog razvoja ove države i svih etničkih grupa koje u njoj žive, pre svega Slovaka. U svim varijantama projekcija (do 2050. godine), indeks starenja pokazuje rast, čak i do pet puta više u odnosu na popise početkom 21. veka (Vaňo, Jurčová & Mészáros, 2002). U proseku oko dva stanovnika starija od 65 godina će „dolaziti“ na jednog stanovnika starosti 17 godina i manje, a prema Bartosovic i saradnicima (Bartosevic et al., 2017), u 2060. godini svaki treći stanovnik Slovačke biće stariji od 65 godina.

Po ugledu na ostale evropske države, Vlada Srbije usvojila je 2005. godine Nacionalnu strategiju o starenju 2006-2015 (Službeni glasnik, 2005). U skladu sa Madridskim akcionim planom za starenje (MIPAA) (United Nations, 2002) i Regionalnom implementacionom strategijom (RIS) (ECE/AC.23/2002/2/6 2002) Srbija aktivno radi na unapređenju solidarnosti i podsticanju učešća, nediskriminacije i socijalne inkluzije starijih osoba, što je istovremeno i u skladu sa ciljevima koje je Evropska unija definisala do 2022. godine.

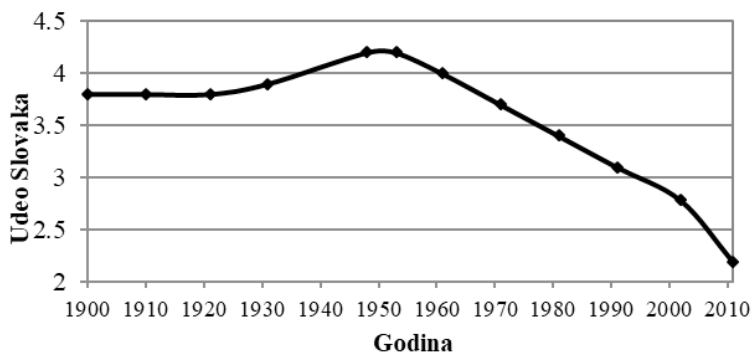
ISTORIJSKO-DEMOGRAFSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Tokom 17. veka, usled ekonomskih i (često) verskih prilika, mnogobrojne slovačke porodice iz Slovačke počinju da migriraju i sele se u južnije predele Ugarske i na jugoistok Panonske nizije. Prve slovačke porodice doseljavaju se u Banat 1784. godine, a prvo naselje u Vojvodini formirali su na aluvijalnoj ravni reke Begej iste godine, nazvano Slovački Bajdanj, u blizini današnjeg Zrenjanina. Njihove najveće naseobine bile su sadašnja naselja Aradac i Ečka. Usled teških uslova za život, menjaju mesto prebivališta, sele se često, a saznajući za povoljnije uslove života u Vojnoj granici, veći broj slovačkih porodica iz Ečke 1802. godine podnosi molbu Ferdinandu I za preseljenje u pustaru Kovačicu. Ne čekajući zvanično odobrenje koje je stiglo tek januara 1803. godine, brojne porodice su se odmah preselile. Doseljenici su sa sobom doveli svog popa i učitelja, zajednički sagradili objekat koji je bio podeljen na molitveni dom i školu, podigli sebi kuće i uspešno organizovali život u novoj sredini. Godine 1806. Slovaci naseljavaju Padinu, naselje koje je i u savremeno doba većinski naseljeno slovačkim stanovništvom (Bajić, 1988; Ivkov, Bubalo-Živković & Kovačević, 2006; Ćurčić, 2007). Dolaskom u Vojnu granicu doseljenici su besplatno dobili obradivo zemljište, građevinsko zemljište sa baštama, pašnjake, napuštene vinograde (Ćurčić, 2007).

U Bačkoj je prvo značajnije naselje Slovaka formirano krajem 18. veka, Bački Petrovac. Na pragu druge polovine 19. veka Petrovac je postao centar intelektualaca, koji su se zalagali protiv nadolazećeg širenja mađarizacije u

Ugarskoj i time je Petrovac postao poznat kao najtvrđi bedem Slovačkog jezika i kulture u Ugarskoj. U Petrovcu je 1845. osnovana i Slovačka biblioteka kao prva javna ustanova ovakvog tipa na ovim prostorima. Počinju da se osnivaju i druga udruženja građana, a tokom 20. veka demografski i privredni razvoj slovačkih naselja, kao i u svim ostalim naseljima, remetili su i prekidali ratovi, ali su ova dva naselja ostala centri Slovaka i njihove kulture u Vojvodini (Solarević, 2010).

Grafikon 1. Udeo slovačke etničke grupe u ukupnom stanovništvu u Vojvodini 1900-2011.

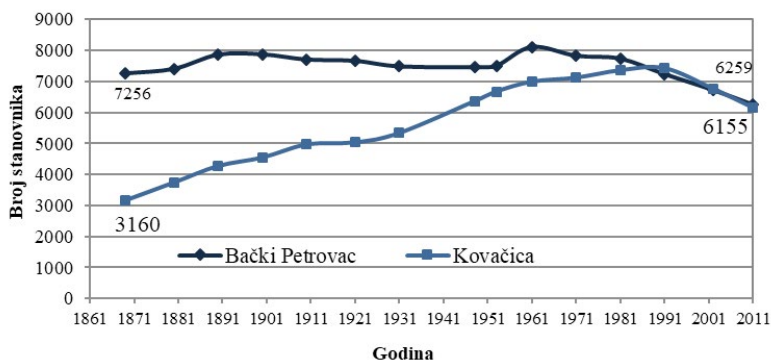
Izvor: Kicošev & Njegovan, 2013, Republički zavod za statistiku 2003; 2012.

Na osnovu grafikona 1 jasno se uočava da udeo slovačke etničke grupe u Vojvodini raste do polovine 20. veka, nakon čega je primetan osetan pad, pogotovo prema poslednja dva popisa. Prema poslednjem popisu, odnosno Popisu 2011. godine, udeo Slovaka iznosio je svega 2,19%, što je prepolovljenje u odnosu na maksimalan udeo.

Prema poslednja dva popisa u Bačkoj živi oko 50% ukupnog broja Slovaka, u Banatu oko 30% i u Sremu oko 20%, pri čemu u svega 12 naselja u Vojvodini slovačka etnička grupa čini većinsko stanovništvo. Među tim naseljima Bački Petrovac i Kovačica su najveća naselja i centri opština (Republički zavod za statistiku, 2003; 2012; Ivkov, Bubalo-Živković & Kovačević, 2006).

U najvećoj meri ova etnička grupa koncentrisana je u Južnobačkoj i Južnobanatskoj oblasti, što ukazuje na prostornu polarizaciju, s obzirom da samo u dve oblasti živi preko tri četvrtine (76,4%) ukupnog broja Slovaka sa teritorije Vojvodine. Uprkos negativnim trendovima u demografskom razvitku, zadržali su etničku većinu u dve opštine: apsolutnu u Bačkom Petrovcu (65,4%) i relativnu u Kovačici (41,8%) u kojima je koncentrisano 38,5% ukupnog broja Slovaka u Vojvodini, a znatan udeo Slovaka živi i u Baču (19,8%) (Republički zavod za statistiku, 2012; Solarević, 2017).

Grafikon 2. Promena broja stanovnika u Bačkom Petrovcu i Kovačici 1869-2011. godine

Izvor: Bukurov & Hrčan, 1976.; Bajić, 1988.; Republički zavod za statistiku 2002; 2011.

Od kako se u kontinuitetu popisuje stanovništvo na prostoru Vojvodine, od 1869. godine, uočava se da su ova dva naselja od dvostruko različitog došla do skoro potpuno istog broja stanovnika. Bački Petrovac pokazuje stabilnost u kretanju broja stanovnika, sve do 1981. godine, do kada Kovačica beleži kontinuiran rast, a nakon toga trendovi se poklapaju, kao i sami brojevi. U poslednjem međupopisnom periodu primetan je najveći pad broja stanovnika, koji će se, prema podacima vitalne statistike nastaviti. Prema Projekcijama M. Solarević (2017) slovačka etnička grupa će zabeležiti pad sa ukupno 50.321 lica u Vojvodini prema poslednjem popisu (2011) na 32.406 lica u 2050. godini, odnosno pad za čak 36%.

Navedeni nepovoljni demografski trendovi i prostorni okviri predstavljaju polaznu osnovu za dublju analizu demografskog starenja kao najvećeg izazova za održivost ove, populaciono male, ali etnodemografski važne etničke grupe na prostoru Vojvodine, o čemu govore naredna poglavlja.

METODOLOŠKA OBJAŠNENJA I NAPOMENE

Metodologija istraživanja bazirana je na demografskom i komparativnom metodu obrade popisnih podataka Republičkog zavoda za statistiku, za naselja Kovačica i Bački Petrovac u periodu od 1971. do 2011. godine. Popis iz 1961. godine ne daje podatke starosne strukture prema polu, stoga je izostavljen. Ova dva naselja spadaju u najstarija naselja Slovaka u Vojvodini, pa tako i u Srbiji. Na ovim prostorima slovačko stanovništvo živi više od dve stotine godina, grupisano u manjim naseljima i opštinama, formirajući značajniji udeo u ukupnoj populaciji i čuvajući etnodemografske odlike.

Razlog odabira ovih naselja je upravo zbog toga metodološki opravdan, imajući u vidu i kvantitativnu, ali i kvalitativnu komponentu. Bački Petrovac (Matica Slovaka u Vojvodini) i Kovačica predstavljaju etničke, kulturne, prosvetne i religijske centre Slovaka u Vojvodini, u Bačkoj i Banatu, dok iz Srema, kao treće regionalne celine, nije uzeto naselje. Razlog leži u tome što su naselja u Sremu formirana nakon unutrašnjih migracija i posle doseljavanja Slovaka na jugoistok Panonske nizije (Ivkov, Bubalo-Živković & Kovačević, 2006). U Sremu nije formirano naselje sa većinskim udelom Slovaka i naselja se nisu formirala kao značajniji centri ove etničke grupe, a u određenoj meri je i asimilacija bila prisutnija. Demografska situacija u odabranim naseljima, direktno, ali i na posredne načine utiče, pre svega na ostala opštinska naselja, većinski ruralna područja, njihovu održivost, a istovremeno se dugoročno odražava na celokupnu etnodemografsku sliku, folklorno nasleđe, jezik i kulturu Slovaka na ovim prostorima.

Etničkom identitetu se posvećuje velika pažnja u mnogim teorijskim i javnim raspravama od druge polovine 20. veka i kako ističu Knežević i Radić (Knežević & Radić, 2016), etnički i socijalni pluralizam modernih društava, uz sve masovnije migracione tokove, mogao bi se negativno odraziti na etnodemografsku diferencijaciju, zbog čega se nameće potreba za kvantitativnim istraživanjima demografskih karakteristika stanovništva, a prema etničkim obeležjima. Isti autori skreću pažnju na potrebu preispitivanja metodoloških rešenja statističke evidencije prema etničkim obeležjima. U Srbiji se karakteristike etničke strukture prate na osnovu popisnih podataka, ali uz oprez zbog nedostatka kontinuiteta prouzrokovanog metodološkim promenama prilikom popisivanja (statističke klasifikacije, modaliteti, odredbe Ustava) i svakako, usled promene političke situacije i diskursa. Broj parametara koje je moguće analizirati prema etničkim obeležjima se menjao kroz popise, kao i njihova dostupnost na administrativnim nivoima, ali svakako, da popisni podaci jesu polazna osnova za kompleksniju etnodemografsku analizu jedne etničke grupe, pogotovo na onim prostorima gde je ta etnička grupa većinski koncentrisana.

U posmatranom periodu (1971–2011) analiza obuhvata polnostarosnu strukturu, prosečnu starost, indeks starenja, koeficijent starosti, koeficijent starosne zavisnosti i tipologiju starosne strukture prema modelu Gorana Peneva. U skladu sa ciljem i zadatkom rada, analiza sadrži i projekcije osnovnih pokazatelja starenja slovačke etničke grupe u Vojvodini do 2050. godine. Pretpostavke o mortalitetu bazirane su na dosadašnjim trendovima, a prema United Nations Population country - specific model life table, a sve to u uslovima uravnoteženog migracionog salda do kraja pretpostavljenog perioda.

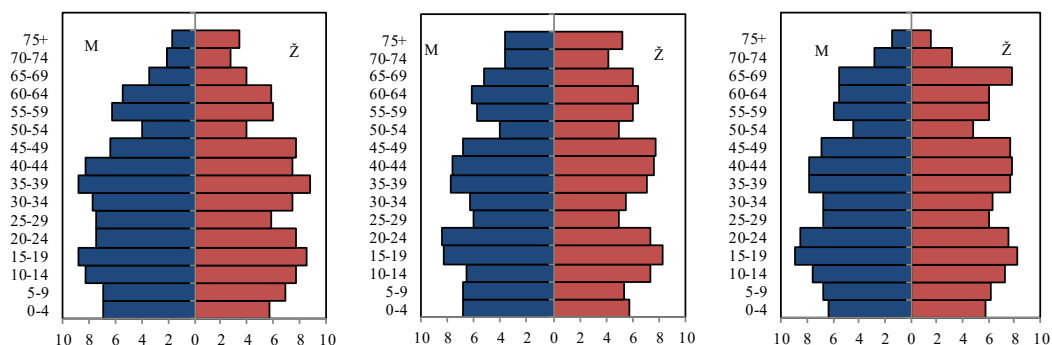
Za obradu podataka i izradu projekcija korišćen je softverski paket Spectrum v5.47, modul DemProj. Izdvojene su one komponente koje su najvažnije za buduću i pre svega održiv demografski razvoj slovačke etničke grupe na prostoru Vojvodine.

REZULTATI

Polno-starosna struktura

Struktura stanovništva prema polu i starosti je njegova biološka karakteristika od koje zavisi čitav niz demografskih procesa i svojstava, jer određene starosne grupe predstavljaju nosice značajnih procesa u društvu (reprodukcija, privredne i uslužne delatnosti i slično). Za posmatrani period izabrana je analiza ove strukture u tri vremenske tačke, 1971., 1991. i 2011. godine.

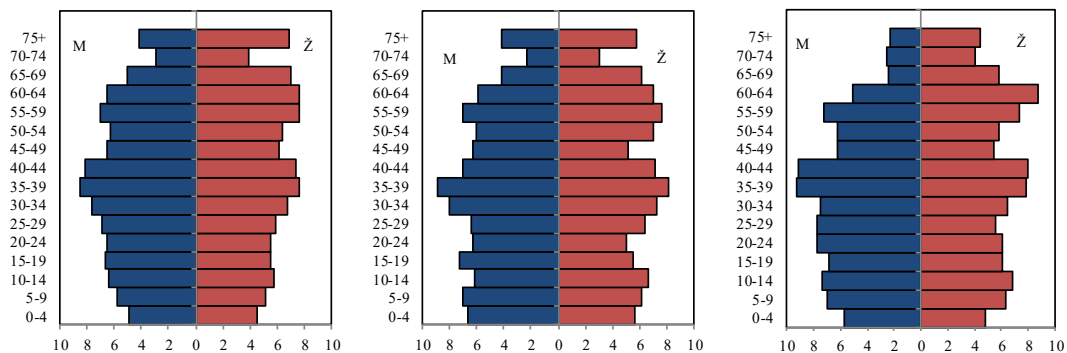
Grafikon 3. Polno-starosna piramida Bačkog Petrovca (a); Kovačice (b) i slovačke etničke grupe u Vojvodini (c) 1971. godine

Izvor: Savezni zavod za statistiku, 1971 (a, b); 1974. (c)

Imajući u vidu da pravilan oblik podrazumeva progresivni tip piramide, jasno se uočava na grafikonima da je stanovništvo Bačkog Petrovca i Kovačice već 1971. godine imalo odlike demografskog „bureta“ (grafikon 3; a i b). Naime, oba naselja imaju regresivni tip stanovništva, sa deformacijama nastalim kao posledica gubitka stanovništva u dva svetska rata. Istovremeno se uočava podudarnost sa polno-starosnom strukturom slovačke etničke grupe u Vojvodini, pogotovo u odnosu na Kovačicu (grafikon 3; b), a sa vidnom razlikom u odnosu na Bački Petrovac u najstarijim kategorijama.

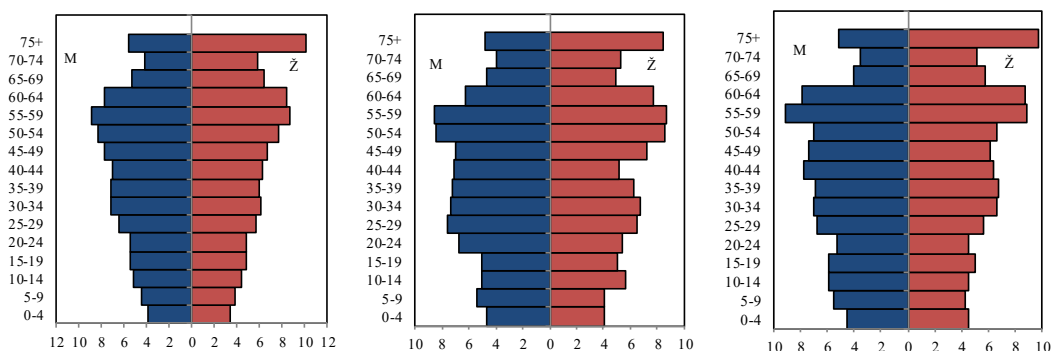
Grafikon 4. Polno-starosna piramida Bačkog Petrovca (a); Kovačice (b) i slovačke etničke grupe u Vojvodini (c) 1991. godine

Izvor: Savezni zavod za statistiku, 1991.

Popis 1991. godine doneo je nastavak trendova i još izraženiji uticaj starenja na polno-starosnu strukturu i još više potvrdio zavisnost polno-starosne strukture slovačke etničke grupe u Vojvodini od trendova u naseljima Bački Petrovac i Kovačica (grafikon 4; a, b i c). Posebno veliki udeo najstarijih kategorija stanovništva u oba naselja odrazio se u međupopisnim periodima i doveo do ujednačavanja izgleda sve tri piramide, i dalje sa prisutnom većom zavisnošću od trendova populacije u Kovačici.

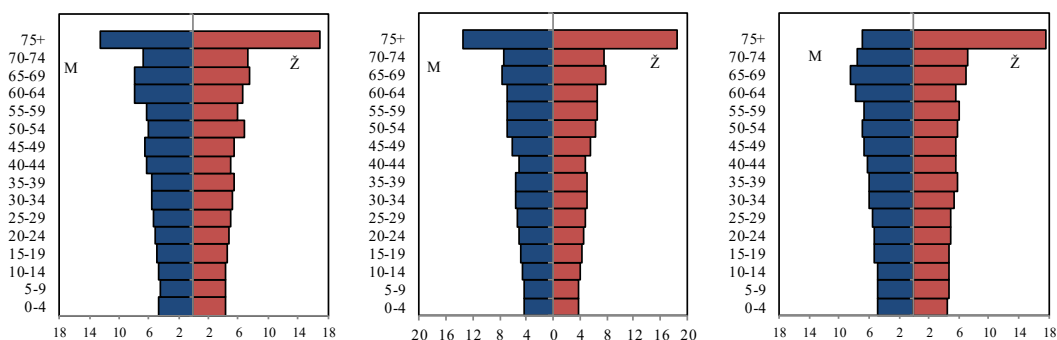
Grafikon 5. Polno-starosna piramida Bačkog Petrovca (a); Kovačice (b) i slovačke etničke grupe u Vojvodini (c) 2011. godine

Izvor: Republički zavod za statistiku, 2012.

Na grafikonu 5 (a, b i c) uočava se da su posmatrana naselja poprimila veoma sličan oblik piramide, što se još više odrazilo na polno-starosnu strukturu slovačke populacije u Vojvodini, koja je prema poslednjem popisu imala izgled obrnute piramide, što je najnepovoljnija situacija od početka posmatranog perioda. Najmanji udeo imaju najmlađe starosne grupe i to će se odraziti negativno na sve demografske, ali i socio-ekomske aspekte razvoja i opstanka ove populacije na prostoru Vojvodine, samim tim i Srbije. Moglo bi se čak reći da ova dva naselja imaju donekle povoljniju starosnu strukturu prema poslednjem popisu u odnosu na sve pripadnike svoje etničke grupe. Svakako, ova dva naselja su centri opština, sa razvijenijom privredom i boljim uslovima za život u odnosu na neka manja slovačka naselja u Vojvodini, pa je to razlog povoljnijih trendova (migracije mladog stanovništva manje prisutne), ali ne i dugoročno posmatrano.

Grafikon 6. Polno-starosna piramida Bačkog Petrovca (a); Kovačice (b) i slovačke etničke grupe u Vojvodini (c) 2050. godine

Izvor: Autor na osnovu DemProj Spectrum v5.47 i Republičkog zavoda za statistiku, 2012; 2012a

Na osnovu projekcija prikazanih na grafikonu 6 (a, b i c), uočava se prethodno pretpostavljeno i očekivano potpuno ujednačavanje trendova u promenama starosne strukture, pri čemu je Kovačica zadržala nepovoljniju strukturu posmatranu i po polu (udeo ženskog stanovništva preko 75 godina). Do polovine veka etnodemografska održivost slovačke etničke grupe u Vojvodini biće veoma ugrožena, a naselja Bački Petrovac i Kovačica imaju presudnu ulogu u ovoj kvantitativnoj korelaciji. Istovremeno, na osnovu prethodno istaknutog kulturološkog značaja ovih naselja za Slovake u Vojvodini i Srbiji, može se pretpostaviti da će njihovi nepovoljni trendovi imati krajnje nepovoljan doprinos i uticaj na slovačku populaciju u Vojvodini. Na ovom mestu je važno skrenuti pažnju na veliko odstupanje u

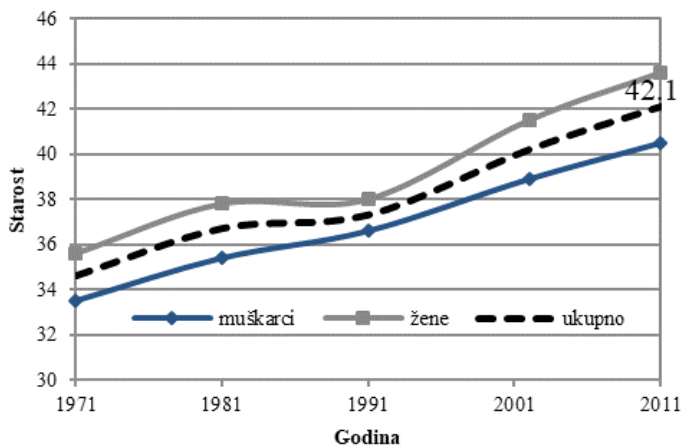
izgledu piramida za kategoriju preko 75 godina, što je rezultat metodološke postavke (sve piramide sa istim kategorijama), ali je jasno da se radi o povećanju udela, ne samo starog, nego i ostarelog stanovništva (preko 80 godina), odnosno o posledici povećanja očekivanog trajanja života u oba naselja, pa tako i za ukupnu slovačku populaciju.

Prosečna starost

Analizirajući naselja i opštine Bački Petrovac i Kovačica od 1961. do 2002. godine, Solarević i saradnici (Solarevic et al, 2012) su istakli da ovu populaciju, kao i druge etničke grupe na prostoru Vojvodine i Srbije, karakterišu migracije mladog stanovništva, niske stope fertiliteta, porast očekivanog trajanja života, povećanje udela populacije starije od 65 godine, pa samim tim i povećanje prosečne starosti populacije.

Na osnovu grafikona 7 uočavaju se znatne razlike na početku perioda, odnosno starije stanovništvo u Bačkom Petrovcu, blizu 38 godina, dok je stanovništvo Kovačice tada bilo u proseku staro oko 35 godina. Dakle, intenzitet starenja je bio brži i veći u Kovačici, dok je u Bačkom Petrovcu bio ujednačen u prvim decenijama, nakon čega je usledio i pad prosečne starosti i potom konstantan porast nakon Popisa 1991. godine.

Grafikon 7. Prosečna starost stanovništva Bačkog Petrovca 1971-2011. godine

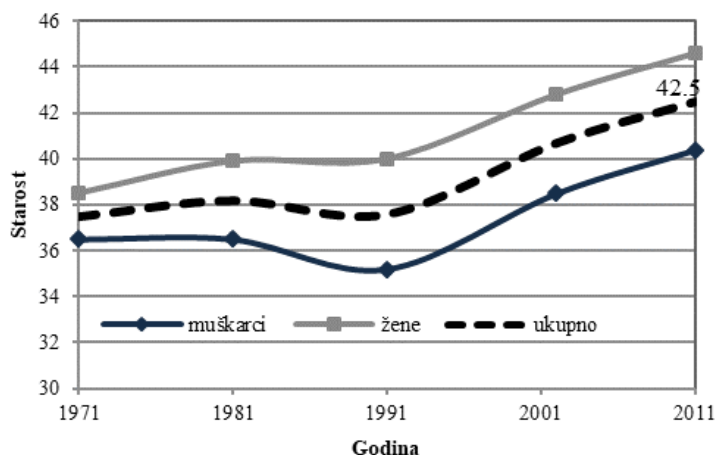

Izvor: Solarević, 2010; Republički zavod za statistiku, 2012.

Razlike po polu su uočljivije u Bačkom Petrovcu i svakako, više su u odnosu na Kovačicu u proseku za oko dve godine. Prema poslednjem popisu, oba naselja su oko republičkog proseka (42,2 godine). Međutim, ako se ova dva naselja uporede sa ukupnom populacijom Slovaka u Vojvodini, uočava

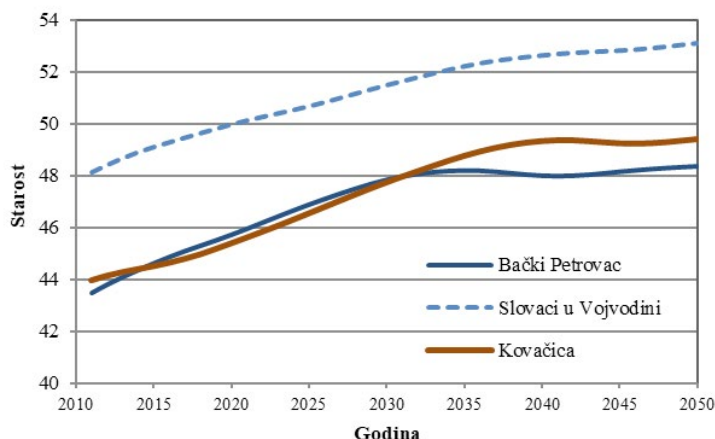
se da ova dva naselja imaju znatno povoljniju demografsku situaciju, jer je prosečna starost Slovaka po poslednjem popisu iznosila preko 48 godina (grafikon 9). Slovačka etnička agrupa spada među najstarije u Vojvodini.

Grafikon 8. Prosečna starost stanovništva Kovačice 1971-2011. godine

Izvor: Solarević, 2010; Republički zavod za statistiku, 2012.

Grafikon 9. Projekcije prosečne starosti stanovništva Bačkog Petrovac, Kovačice i slovačke etničke grupe u Vojvodini do 2050. godine

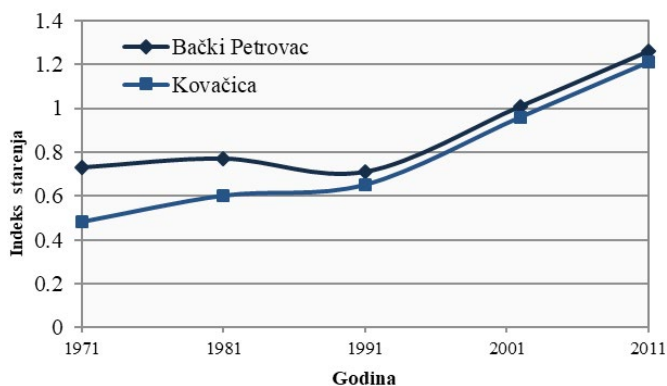
Izvor: Autori na osnovu DemProj Spectrum v5.47 i Republičkog zavoda za statistiku, 2012; 2012a

Prema projekcijama (grafikon 9) do polovine veka prosečna starost slovačke etničke grupe iznosiće preko 53 godine, što je među najnepovoljnijim trendovima u Evropi i svetu. Ovakvo stanje upućuje na to da je proces demografskog starenja Slovaka počeo znatno ranije u odnosu na druge etničke grupe i da su vrednosti osnovnih pokazatelja starenja odavno premašile kritične granične vrednosti. Istovremeno, uočavaju se znatno niže vrednosti prosečne starosti za odabrana naselja, pri čemu će prosečna starost u Bačkom Petrovcu polovinom veka dostići nivo prosečne starosti ukupne slovačke populacije u Vojvodini, dok će Kovačica biti malo iznad. Dakle, u kontekstu održivosti Slovaka u Vojvodini, potvrđeno je da demografski trendovi odabranih naselja mogu imati veoma važnu ulogu i treba ih postaviti kao centralne etnodemografske održivosti ove etničke grupe. Važno je napomenuti da su niže vrednosti u ovim naseljima rezultat njihove administrativne i ekonomske uloge kao centara istoimenih opština, a da je situacija u okolnim naseljima nepovoljnija. Svakako, bez obzira na razlike, činjenica je da stanovništvo gravitira ka ovim naseljima i da se promene odražavaju na ukupnu populaciju Slovaku i kvantitativno i kvalitativno.

Indeks starenja

Analiza indeksa starenja (grafikon 10) jasno pokazuje da su granične vrednosti premašene još na početku posmatranog perioda, odnosno da su još 1971. godine prešle 40% (0,4). Od tada vrednosti nisu padale ispod 0,50 odnosno vrednost starijih od 60 godina je konstantno rasla, a izrazito povećanje uočava se između dva poslednja popisa.

Grafikon 10. Indeks starenja stanovništva Bačkog Petrovca i Kovačice 1971-2011. godine

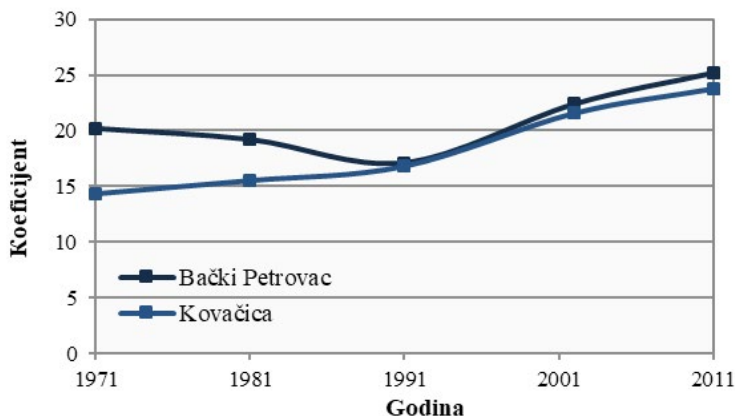
Izvor: Solarević, 2010; Republički zavod za statistiku, 2012.

Popis 2002. godine beleži vrednost oko 1, odnosno 100%, što znači da na jednu osobu do 19 godina „dolazi“ jedna osoba starija od 60 godina, što direktno pogađa sve ostale strukture stanovništva, penzioni sistem, socijalne fondove. Međutim, situacija postaje još nepovoljnija Popisom 2011. godine, koji je pokazao da na jednu mladu osobu u oba posmatrana naselja „dolaze“ 1,2 osobe starije od 60 godina, odnosno 121 i 126 starih osoba naspram 100 mladih osoba.

Koeficijent starosti

Koeficijent starosti uzima u obzir samo odnos pojedinačnih velikih starosnih grupa i ukupnog stanovništva. Kada udeo starih 60 i više godina dostigne vrednost od 12%, smatra se da je stanovništvo počelo stariti (Đurđev, 2001). Na grafikonu 11 uočavamo da oba naselja od početka posmatranog perioda beleže vrednosti više od 12%. Od Popisa 1991. godine dolazi do ujednačavanja trendova, sa minimalno višim vrednostima u Bačkom Petrovcu.

Grafikon 11. Koeficijent starosti stanovništva Bačkog Petrovca i Kovačice 1971-2011. godine

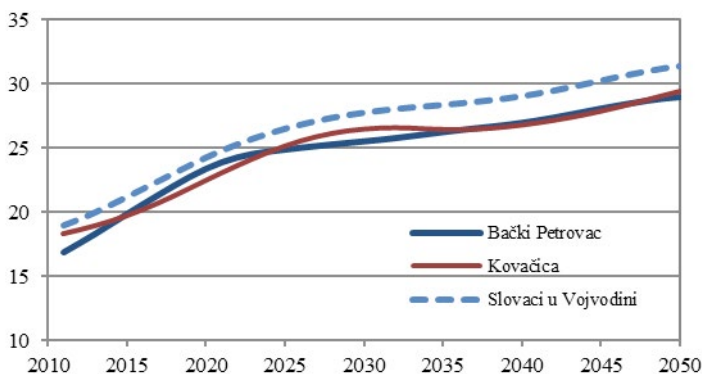

Izvor: Solarević, 2010; Republički zavod za statistiku, 2012.

Posebno treba obratiti pažnju na činjenicu da udeo populacije starije od 60 godina po poslednjem popisu dostiže četvrtinu u Bačkom Petrovcu i nešto manje u Kovačici, što znači da je svaka četvrta osoba u ovim naseljima starija od 60 godina! Istraživački diskurs posvećen starenju stanovništva od početka 21. veka u analize uzima populaciju stariju od 65 godina, umesto do tada, populaciju stariju od 60 godina. U skladu sa porastom očekivanog trajanja života ovakve promene su neminovne i relevantnije

kod ocene demografskog starenja neke populacije. Mnoga istraživanja su čak posvećena samo populaciji starijoj od 85 godina, odnosno takozvanoj „četvrtoj starosnoj dobi“.

Grafikon 12. Projektovane vrednosti udela populacije starije od 65 godina za Bački Petrovac, Kovačica i slovačku etničku grupu u Vojvodini do 2050. godine

Izvor: Autori na osnovu DemProj Spectrum v5.47 i Republičkog zavoda za statistiku, 2012; 2012a

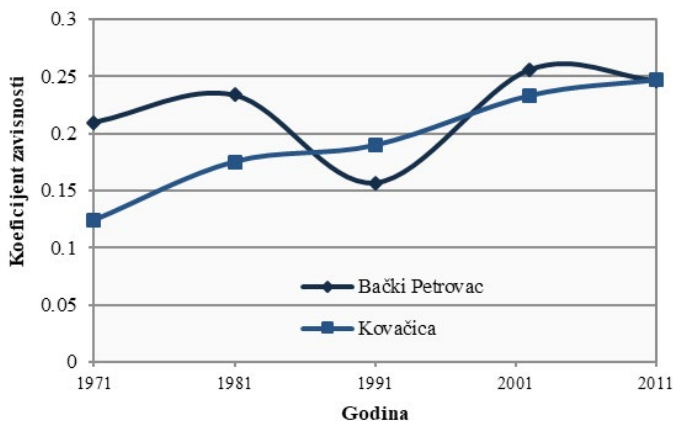
Projekcije (grafikon 12) su pokazale da će udeo ove populacije kontinuirano rasti do polovine 21. veka. Na polovini projektovanog perioda se primeti veoma mala stagnacija ili blaži pad, različitog intenziteta. To je rezultat prirodnih životnih ciklusa i „gomilanja“ populacije starije od 65 godina koja sve duže živi nakon 65 godine i kumulativno povećava udeo, do momenta kada se taj udeo prenese na stopu mortaliteta i tako do naredne generacije.

U skladu sa prethodnim projektovanim trendovima prosečne starosti Slovaka u Vojvodini, očekivano je i da će udeo starijih od 65 godina biti viši u odnosu na oba posmatrana naselja, pri čemu dostiže vrednosti od preko 30% polovinom veka. Pred sam kraj perioda vrednosti sve tri linije se skoro poklapaju i to potvrđuje zavisnost ukupne populacije Slovaka od trendova u posmatranim naseljima.

Koeficijent starosne zavisnosti

Kovačica od početka perioda beleži niže vrednosti i kontinuiran rast. Bački Petrovac pokazuje više vrednosti na početku, sa osetnim padom u međupopisnom periodu 1981-1991. godine, na šta su uticale migracije (doseljavanje mladog i sredovečnog stanovništva), da bi nakon toga ponovo došlo do velikog porasta (grafikon 13). Prema poslednjem popisu vrednosti su skoro izjednačene, što su pokazali i ostali parametri.

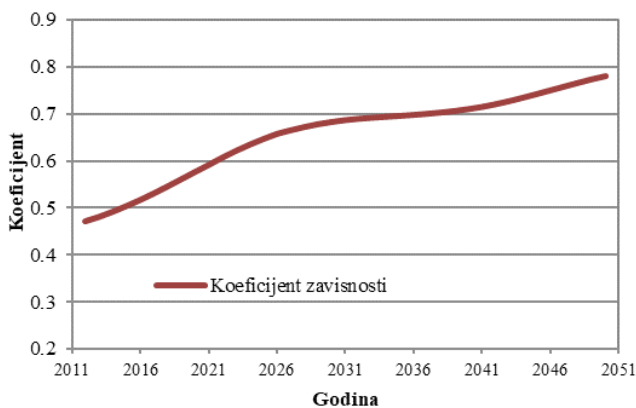
Grafikon 13. Koeficijent starosne zavisnosti stanovništva Bačkog Petrovca i Kovačice 1971-2011. godine

Izvor: Savezni zavod za statistiku; 1971; 1981; 1991; Republički zavod za statistiku, 2002; 2012.

Prema projektovanim vrednostima koeficijenta zavisnosti do 2050. godine (grafikon 14), za ukupnu populaciju slovačke etničke grupe u Vojvodini, uočava se da će nakon Popisa 2011. godine vrednosti konstantno rasti i do polovine veka se približiti vrednosti od skoro 0,80.

Grafikon 14. Projektovane vrednosti koeficijenta zavisnosti za slovačku etničku grupu u Vojvodini do 2050. godine¹

Izvor: Autori na osnovu DemProj Spectrum v5.47 i Republičkog zavoda za statistiku, 2012a

¹ Prva projektovana godina je 2012. (automatski softver ubaci), razlika u odnosu na prethodne grafikone na kojima je prva godina bila 2011.

Ovakvi trendovi svedoče o krajnje nepovoljnim demografskim uslovima za ekonomski i socijalno održiv sistem, što je od velike važnosti za neophodne buduće izmene socijalnih i penzionih fondova.

Tipologija starosne strukture

U radu je primenjena tipologija starosne strukture i ocena stadijuma demografske starosti prema Goranu Penevu. Prema ovoj klasifikaciji sve populacije se prema dostignutoj demografskoj starosti mogu razvrstati u sedam stadijuma, počevši od stadijuma demografske mladosti do stadijuma najdublje demografske starosti i to sagledavanjem više pokazatelja (Penev, 2006).

Tabela 1. Tipologija starosne strukture Bačkog Petrovca i Kovačice, prema Goranu Penevu, 1961-2011.²

Popis	Naselje	Indikatori demografske starosti					Stadijum demografske starosti
		Stanovništva				Indeks starenja	
		Prosečna starost	Do 20 godina	Do 40 godina	60+ godina		
1971	Bač. Petrovac	37,5	28	56,9	20,2	0,73	Demografska starost
	Kovačica	34,6	29,9	60,5	14,4	0,5	Prag demografske starosti
1981	Bač. Petrovac	38,2	25,2	53,4	19,2	0,77	Demografska starost
	Kovačica	36,7	25,8	55	15,8	0,6	Demografska starost
1991	Bač. Petrovac	37,6	23,9	51,8	19,4	0,71	Demografska starost
	Kovačica	37,3	25,7	53,9	18,3	0,7	Demografska starost
2002	Bač. Petrovac	40,7	22,2	47,9	22,4	1,01	Duboka demografska starost
	Kovačica	40,2	22,5	48,4	21,6	0,9	Duboka demografska starost
2011	Bač. Petrovac	42,5	20,21	45,07	25,2	1,26	Najdublja demografska starost
	Kovačica	42,1	19,83	47,03	23,81	1,21	Duboka demografska starost

Izvor: Solarević, 20103; Republički zavod za statistiku, 2012.

Na osnovu table 1 uočava se da je stanovništvo Bačkog Petrovca i Kovačice prelazilo iz stadijuma praga demografske starosti do duboke i najdublje demografske starosti. Izvesno je da je još 1971. godine populacija oba naselja izašla iz demografske mladosti i vrlo brzo ušla u sve intenzivnije starenje. Prema poslednjem popisu, naselje Bački Petrovac se nalazilo čak u poslednjoj fazi, odnosno stadijumu najdublje demografske starosti i

² Starosne kategorije su izražene u procentima

³ Model tipologije videti u navedenom izvoru (Solarević, 2010)

takav trend se očekuje i prema narednim popisima, za oba naselja, što je pretpostavljeno i projekcijama nekoliko pokazatelja.

DISKUSIJA

U širem društvenom kontekstu, demografsko starenje i starenje radne snage, nepovoljan odnos ulazećih i izlazećih generacija iz radnog kontingenta, ukazuju da predstoji još veći disbalans. Na ove trendove veliki uticaj imaće starenje i penzionisanje brojnijih baby boom generacija, kao i eventualni produžetak očekivanog trajanja života starih lica (Stojilković & Devedžić, 2010; Stojilković, 2011).

Kako ističe Raduški (2015), koeficijent starosne zavisnosti neizostavan je segment mera socijalne i ekonomske politike, a njegove sve više vrednosti podrazumevaju veće izdatke za socijalno osiguranje, penzione fondove, specifične troškove za zdravstvenu zaštitu, drugačiju strukturu potrošnje.

Prema projekcijama za Slovačku do 2050. godine, budući demografski razvoj doneće mnoge izazove za slovačku etničku grupu u matičnoj državi i u celoj Evropi. Ističe se da društvo u Slovačkoj mora biti spremno za povećanje udela starije populacije (65+), migracije stanovništva i porast tenzija između generacija (Vaňo, Jurčová & Mészáros, 2002). Jedan od načina suočavanja sa izazovima starenja je jačanje međugeneracijske solidarnosti, koja zahteva uključivanje svih generacija u interakciju, razmenu znanja, iskustva i veština, čime se smanjuje međugeneracijski jaz, jača društvena kohezija i povećava socijalna participacija starih (Solarević et al., 2018; Božić et al., 2018). Ovaj segment je važan element etnodemografske održivosti slovačke etničke grupe i slovačkih naselja u Vojvodini, jer su prethodna istraživanja pokazala da Slovaci u Vojvodini pridaju veliki značaj tradiciji, poštovanju starih, porodičnim vezama i da su po pitanju migracija stanovništva i udadbeno-ženidbenih migracija poprilično zatvorena etnička grupa (Ivkov, Bubalo-Živković & Kovačević, 2006). Upravo prostorna distribucija Slovaka u Vojvodini to dodatno potvrđuje i naglašava važnost ova dva naselja za drživost Slovaka u Vojvodini u svakom smislu.

Od različitih trendova na početku perioda, uslovljenih migracijama i ekonomskim trendovima u dve opštine, ova dva naselja kao centri istoimenih opština postali su nosioci razvoja, ali istovremeno i tačke koncentracije slovačke populacije, pogotovo mlađih kategorija. Na taj način ova naselja će prema projekcijama imati malo povoljniju demogarfsku sliku do polovine veka u odnosu na ukupnu slovačku poplaciju, ali će to istovremeno biti krajnje nepovoljno po ruralna okolna područja.

Rezultati upućuju na neophodnost usmeravanja mera populacione politike ka starenju stanovništva, jer je to situacija koja se „dešava sada“ i

to snažno. Međugeneracijskom solidarnošću i povezanošću, kroz mere i sistem podrške smanjila bi se marginalizacija starog i ostarelog stanovništva, približilo staro i mlado stanovništvo, seosko i stanovništvo iz urbanih sredina i samim tim bi funkcionisanje velikog udela populacije bilo lakše. Na ovaj način u većoj meri bi se očuvale etnološke i kulturne vrednosti slovačke etničke grupe, i sačuvala tradicija.

ZAKLJUČAK

Slovačka etnička grupa spada u pet najbrojnijih etničkih grupa u Vojvodini i kvantitativno, a svakako i kvalitativno doprinosi etničkom, etnološkom, društvenom i kulturnom bogatstvu ovih prostora. Sa tradicionalnim niskim natalitetom i fertilitetom, uz asimilaciju, mešovite brakove i homogenizaciju trendova sa ostalim etničkim grupama i ukupnom populacijom u Vojvodini, održivost slovačke etničke grupe je dovedena u pitanje.

Od kada se kontinuirano beleži broj stanovnika u naseljima Vojvodine, od dvostruko različitog broja 1869. godine, ova dva naselja su dostigla gotovo ujednačen broj stanovnika prema poslednjem popisu, koji karakteriše značajan pad. Vrednosti indeksa starenja, koeficijenta starosti, prosečne starosti i kretanje udela populacije starije od 65 godina pokazale su vrednosti više od kritičnih za fenomen starenja. Takva situacija ne može biti održiva u postojećem penzionom sistemu, jer broj penzionera polako premašuje broj zaposlenih, odnosno radno aktivnih. Po većini prikazanih parametara oba naselja u poslednjem periodu prelaze vrednosti proseka za Vojvodinu i Srbiju, a projekcije prosečne starosti i udela populacije starije od 65 godina ukazuju na trendove koji ulaze u sam vrh nepovoljnih trendova u čitavoj Evropi i mnogim regionima van Evrope.

Istraživanje je pokazalo da oba posmatrana naselja imaju u određenoj meri povoljniju starosnu strukturu prema projekcijama do 2050. godine, povoljnije vrednosti prosečne starosti i udela populacije starije od 65 godina, u odnosu na ukupnu populaciju Slovaka u Vojvodini, što je rezultat činjenice da su oba naselja centri opština i spadaju u najveća slovačka naselja, gde su depopulacioni i migracioni trendovi manje nepovoljni u odnosu na manja okolna, pogotovo seoska naselja. U skladu sa tim, a imajući u vidu trendove i u ovim naseljima, koja su na neki način „nosioci“ slovačke etničke grupe u Vojvodini, jasno je da će nepovoljni trendovi starenja imati sve intenzivniji trend i da će dugoročno dovesti, prema projekcijama, do pada ukupne slovačke populacije za preko 30% do polovine veka. Ova dva naselja, sa većinskim slovačkim stanovništvom zaista predstavljaju važne tačke posmatrano kroz pizmu etnodemografske odživosti Slovaka i slovačkih naselja u Vojvodini.

Istraživanja u okviru ovog rada su deo projekta 142-451-2356/2019-03, finansiranog od strane Pokrajinskog sekretarijata za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost Autonomne Pokrajine Vojvodine.

LITERATURA I IZVORI PODATAKA

- Bajić, M. (1988). *Opština Kovačica. Ekonomsko-geografska monografija*. Novi Sad: Prirodno-matematički fakultet, Institut za geografiju, Kovačica: Skupština opštine Kovačica.
- Bartosovic, I., Zacharova, E., Zrubakova, K., Gazikova, E., West, D. J. & Costello, M. M. (2017). Demographic Characteristics of Population Ageing in Slovakia. *Clinical Social Work and Health Intervention*, 8(3), 7-14. DOI 10.22359/cswhi_8_3_01
- Božić, S., Solarević, M., Pivac, T. & Blešić, I. (2018). Kulturna participacija kao vid aktivnog starenja – mogućnosti i predlozi inicijativa. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 167(3), 561-571. <https://doi.org/10.2298/ZMSDN1867561B>
- Bukurov, B. & Hrćan, P. (1976). *Opština Bački Petrovac. Geografske monografije vojvodanskih opština*. Bački Petrovac: Skupština opštine Bački Petrovac.
- Ćurčić, S. (2007). *Naselja Bačke. Geografske karakteristike*. Novi Sad: Matica srpska, Odeljenje za prirodne nauke.
- Đurđev, B. (2001). *Osnovne tehnike u demografiji*. Novi Sad: Zmajeva biblioteka znanja.
- Ivkov, A., Bubalo-Živković, M. & Kovačević, T. (2006). Etnodemografske karakteristike bračnosti Slovaka u Vojvodini. *Glasnik Srpskog geografskog društva*, 86(1), 115-122. <https://doi.org/10.2298/GSGD0601115I>
- Kicošev, S. & Njegovan, D. (2013). *Razvoj etničke i verske strukture Vojvodine*. Novi Sad: IK „Prometej“ i Malo istorijsko društvo.
- Knežević, A. & Radić, N. (2016). Kategorizacija etničkog identiteta u popisima stanovništva: između teorijskih shvatanja i statističke prakse. *Stanovništvo*, 54(2), 59-81. <https://doi.org/10.2298/STNV161122010K>
- Penev, G. (2006). Stanovništvo po polu i starosti. U: G. Penev (ur.) *Stanovništvo i domaćinstva Republike Srbije prema popisu 2002.godine*. Beograd: Republički zavod za statistiku, Institut društvenih nauka i Društvo demografa Srbije.
- Political Declaration and Madrid International Plan of Action on Ageing (MIPAA) (2002). New York: United Nations. Dostupno na: http://www.un.org/en/events/pastevents/pdfs/Madrid_plan.pdf. Preuzeto: 28. 8. 2018.
- Raduški, N. (2015). Srbija u 21. veku i problem demografskog starenja stanovništva. *Kultura polisa*, 12(27), 381-392.
- Republički zavod za statistiku (2002). *Popis stanovništva 2002. Starost, pol, knjiga broj II*. Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije.
- Republički zavod za statistiku (2003). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2002. Nacionalna ili etnička pripadnost*, knjiga 1, Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije.

- Republički zavod za statistiku (2012). *Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 2011. Nacionalna pripadnost. Podaci po opštinama i gradovima*, knjiga 1, Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije.
- Republički zavod za statistiku (2012a). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. Pol i starost, podaci po naseljima*, knjiga 2. Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije.
- Republički zavod za statistiku (2018). *Statistički godišnjak Republike Srbije*. Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije.
- Savezni zavod za statistiku (1971). *Popis stanovništva 1971. Starost, pol*, knjiga broj VIII. Beograd: Savezni zavod za statistiku Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije
- Savezni zavod za statistiku (1974). *Popis stanovništva i stanova 1971. Stanovništvo: Vitalna, etnička i migraciona obeležja. Rezultati po republikama i pokrajinama*, knjiga broj I. Beograd: Savezni zavod za statistiku Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije
- Savezni zavod za statistiku (1981). *Popis stanovništva 1981. Starost, pol*, knjiga broj I. Beograd: Republički zavod za statistiku Savezne Republike Srbije.
- Savezni zavod za statistiku (1991). *Popis stanovništva 1991. Starost, pol*, knjiga broj IV. Beograd: Republički zavod za statistiku Savezne Republike Srbije.
- Savezni zavod za statistiku (1991). *Stanovništvo prema starosti, polu i nacionalnoj pripadnosti, popis 1991*, knjiga xx. Beograd: Republički zavod za statistiku Savezne Republike Srbije.
- Sik, E. & Örkény, A. (2011). Slovaks in Hungary. *Slovak Journal of Political Sciences*, 11(3), 211-228.
- Solarević, M. (2010). *Uporedna analiza starenja stanovništva Bačkog Petrovca i Kovačice*. Master rad. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.
- Solarevic, M., Djurdjev, B. & Arsenovic, D. (2012). The Population Aging in Slovak Settlements in Vojvodina; the Example of Backi Petrovac and Kovacica. *Geographica Timisiensis*, 21(1), 37-60. DOI: 10.3986/AGS52205
- Solarevic, M. (2017). Perspektiva demografskog razvoja Etničkih grupa u Vojvodini do 2050. godine. U: T. Lukić (ur.): *Etničke grupe Vojvodine u 21. veku – stanje i perspektive održivosti*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju turizam i hotelijerstvo, 68-86.
- Solarevic, M., Arsenović, D., Đerčan, B. & Đurđev, B. (2018). Međugeneracijska povezanost i solidarnost kao mit ili društvena stvarnost? *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 167(3), 547-559. <https://doi.org/10.2298/ZMSDN1867547S>
- Solarević, M. & Pavlović, Z. (2018). Aging and human rights: Human dimension of statistics and legislation in Serbia. *Yearbook Human rights protection „From unlawfulness to legality“*, 1, 51-67.
- Stojilković, J. & Devedžić, M. (2010). Odnos broja penzionera i zaposlenih u kontekstu demografskog starenja u Srbiji. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 131, 177-186. <https://doi.org/10.2298/ZMSDN1031177S>
- Stojilković, J. (2011). Porast broja penzionera i starenje stanovništva u Srbiji. *Zbornik radova Geografskog instituta „Jovan Cvijić“ SANU*, 61(2), 69-85. <https://doi.org/10.2298/IJGI1102069S>

- Suzman, R. & Harper, S. (2013). Dawning of a new age for longitudinal cohort data. *Journal of Population Ageing*, 6(1-2), 1-4. <https://doi.org/10.1007/s12062-013-9083-2>
- United Nations (2002). *Regional implementation strategy for the Madrid international plan of action on ageing*. Economic and Social Council, ECE/AC.23/2002/2/6: 1-22. Dostupno na: http://www.unecce.org/fileadmin/DAM/pau/age/mica2002/documents/ECE_AC23_2002_2_Rev6_e.pdf. Preuzeto: 28. 8. 2018.
- Vaňo, B., Jurčová, D. & Mészáros, J. (2002). *Population projection of Slovakia until 2050*. Bratislava: Infostat – Institute of informatics and statistics, Demographic research centre.
- Vlada Republike Srbije (2005). Nacionalna strategija o starenju 2006–2015, *Službeni glasnik RS*, 55/05; i 71/05.

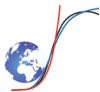
AGEING OF POPULATION AS THE CHALLENGE OF SUSTAINABILITY OF SLOVAK SETTLEMENTS AND SLOVAK ETHNIC GROUPS IN VOJVODINA

Milica SOLAREVIĆ, Milena SEKULIĆ, Bojan ĐERČAN, Tamara LUKIĆ

SUMMARY

During the 17th century, the Slovak population began migrating from its motherland to the south, and to the southeast of the Pannonian Plain. They settled in Vojvodina, and the settlements in which the Slovaks are still the most numerous are Kovačica and Bački Petrovac. The share of the Slovak ethnic group in Vojvodina grew until the mid-20th century, after which a noticeable decline was observed, especially in the last two censuses. The low fertility and migration of the young population reflected the change in the age structure, which in the long run is a key challenge for the sustainability of this ethnic group in Vojvodina, on which fact the goal and task of this paper are based. The focus of the work is the ageing of the Slovakian population, analyzed on the basis of age-sex structure, average age, ageing index, age dependency ratio, old-age dependency ratio and age structure typology. It is certain that as early as 1961, the population of both settlements emerged from its demographic youth and quickly entered into intensified ageing. The comparative analysis covered the period since the census in 1971 and it was established that the population of Bački Petrovac and Kovačica was shifting from the stage of the threshold of demographic ageing towards deep and deepest demographic ageing. According to the last census, the settlement of Bački Petrovac was in the stage of the deepest demographic ageing and such a trend is expected according to the following censuses. A similar situation is also expected for Kovačica, with several years of delay. These two settlements represent the anchors of the Slovaks in Vojvodina and the settlements of their largest concentration, so it is expected that the trends in other settlements, with a smaller share of the Slovak population, will only be even more unfavourable. The ageing index according to the 2011 census showed that the ratio between a young person and a person over the age of 60 is 1 to 1.2, that is, 121 and 126 old people per 100 young people. The results are complemented by the demographic projections of this ethnic group at the level of Vojvodina, obtained in the DemProj Spectrum v5.47 software. According to current trends and projections, the Slovak ethnic group has some of the most unfavourable age indicators, which could lead to a decline in the total number of this population by more than 30% by the mid-21st century, which endangers its sustainability in this region.

Keywords: ageing population, Slovaks, Bački Petrovac, Kovačica, Vojvodina.

Review article

Priljubljen: 02.08.2019.
Prihvaćen: 01.11.2019.

UDK: 314.332:711.424.7(4)
doi: 10.5937/demografija1916031S

UNRAVELING THE "SUBURBAN FERTILITY HYPOTHESIS": DEMOGRAPHIC IMPLICATIONS AND TERRITORIAL CONSEQUENCES

Luca SALVATI

Council for Agricultural Research and Economics, Arezzo, e-mail: luca.salvati@crea.gov.it

Ilaria ZAMBON

*Department of Agricultural and Forestry Sciences, Tuscia University, Viterbo,
e-mail: ilaria.zambon@unitus.it*

Abstract: A complex interplay among socioeconomic transformations and the underlying demographic trends has occurred along the long-term development of European countries. For instance, fertility plays a key role along the urban-rural gradient contributing to understand population patterns and processes and allowing identification of factors, drivers and consequences of demographic transitions. This contribution focuses on the relationship between urban growth and demographic transition, discussing whether discontinuous and dispersed urban expansion can be associated with a specific phase of demographic transition, especially a higher suburban fertility compared with urban and rural areas. A review of the 'suburban fertility hypothesis' based on earlier studies carried out in advanced economies, with a specific focus on Europe, indicates that urban sprawl is associated to younger and larger families whose childbearing behaviors determine positive feedbacks in terms of local fertility and demographic dynamics at large, with spatial heterogeneity across European regions and countries.

Keywords: fertility; demographic transition; suburban fertility; Europe.

Sažetak: Tokom dugoročnog razvoja evropskih zemalja došlo je do složene međuzavisnosti između socio-ekonomskih promena i osnovnih demografskih trendova. Na primer, plodnost ima ključnu ulogu u urbano-ruralnom gradijentu, doprinoseći razumevanju populacionih obrazaca i procesa tako što omogućava identifikaciju faktora, pokretača i posledica demografskih tranzicija. Ovaj rad se fokusira na odnos između urbanog rasta i demografske tranzicije, raspravljajući o tome može li se diskontinuirana i raspršena urbana ekspanzija povezati sa specifičnom fazom demografske tranzicije, naročito sa visokim vrednostima suburbanog fertiliteta u poređenju sa urbanim i ruralnim oblastima. Peispitivanje „hipoteze o suburbanoj (prigradskoj) plodnosti“ zasnovane na ranijim studijama koje su sprovedene u naprednim ekonomijama, sa posebnim fokusom na Evropu, ukazuje da je urbano širenje povezano sa mlađim i većim porodicama čija dečja reproduktivna ponašanja determinišu pozitivne efekte lokalnog fertiliteta i demografske dinamike uopšte, s prostornom heterogenošću širom evropskih regiona i zemalja.

Ključne reči: plodnost, demografska tranzicija, prigradska plodnost, Evropa.

INTRODUCTION

A complex interchange among socioeconomic change and the underlying demographic trends has occurred along the long-term development of European countries, especially in recent decades (Kulu & Boyle, 2009; Kulu et al., 2009; Van Criekingen, 2010; Lesthaeghe, 2010; Haase et al., 2010; Van Nimwegen, 2013; Salvati, 2018). Demographic transitions have occurred since the 18th century, transforming high fertility and mortality rates characterized by young population toward decreasing demographic rates and ageing (Lee, 2003; Coleman, 2004; Harbison & Robinson, 2002; Lee, 2003; Lee & Reher, 2011; Lesthaeghe & Neidert, 2006; Lesthaeghe, 2010; Blue & Espenshade, 2011; Lesthaeghe & Surkyn, 2004; Reher 2011; Sharlin, 1986; Surkyn & Lesthaeghe, 2004). Decreasing birth and death rates from traditionally high levels characterized the so called 'first demographic transition' (Coleman, 2006). This transition was observed over a sufficiently long time interval ending with the highest urban concentration ever observed in advanced countries (Salvati, 2018). The 'second demographic transition' has happened together with social transformations and population redistribution at regional scale (Alperovich, 1983; van de Kaa, 2001), enlightening changes in individual and household characteristics, fertility, sexual and childbearing behaviors (Lesthaeghe & Surkyn, 2004; Coleman, 2004, 2006; Harbison & Robinson, 2002), triggering widespread aging and greater heterogeneity in population dynamics, time of childbearing, household's size, individual choices concerning marriage or cohabiting at the same time (Billari & Kohler, 2004; Coleman, 2006; Haase et al., 2010; Kreyenfeld et al., 2012). Moreover, original territorial structures, more oriented toward polycentric development and spatially balanced settlements, have been progressively established in advanced economies, and more specifically in Europe, defining a new spatial configuration and relationships among cities and suburbs (Liu, 2005; Kulu et al., 2009; Lesthaeghe & Neidert 2006; Caldwell & Schindlmayr 2003; Coleman, 2006; 2008; Kalmijn & van Tubergen, 2006; Sobotka & Toulemon, 2008; Goldstein et al., 2009; Rontos 2007, 2010; Salvati, 2018).

Demographic dynamics result to be sensitive to economic cycles (Kertzer et al., 2009; Kreyenfeld et al., 2012; Lee, 2003; Reher, 2011; Rontos, 2010; Salvati, 2018; Goldstein et al., 2013), evidencing apparent (and more latent) relationships among socio-demographic factors and variability in economic performances (Reher, 2011). Demographic factors, e.g. the changing rates of marriage, cohabitation and separation (Kohler et al., 2002), have studied extensively during the second demographic transition (Kulu & Boyle, 2009). For instance, changing gender roles emerged as women's socioeconomic characteristics (Surkyn & Lesthaeghe, 2004; van de Kaa, 2001; Kulu &

Boyle, 2009; Vikat, 2004), including job market engagement (Andersson 2000; Engelhardt et al., 2004) and educational achievement (Hoem et al., 2006a, 2006b), defining new fertility purposes and behaviors (Kulu & Boyle, 2009). With demographic transitions, life expectancy turned out to be longer with joint reductions in mortality and fertility, which can be detected following the spatial variation of population growth rates (Lee, 2003; Blue & Espenshade, 2011; Howell et al., 2016; Salvati, 2018). Demographic transitions reflect socioeconomic change along urban-rural gradients (Walford & Kurek, 2016; Boyle, 2003; Chorianoopoulos et al., 2010; 2014; Salvati & Sabbi 2014; Salvati, 2018). Based on these premises, the present paper focuses on the relationship between urban sprawl and demographic transitions, in order to investigate if different types of urban growth can be associated with specific demographic trends, especially fertility. Based on a literature review, our contribution specifically refers to the assumption that suburban fertility rose over time in comparison with both urban and rural fertility (the so called 'suburban fertility hypothesis').

THE SPATIAL DIMENSION OF FERTILITY

Assuming that fertility patterns and processes are linked with factors, drivers and consequences intimately associated with demographic transitions (Kulu & Washbrook, 2014; Kurek et al., 2015; Kabisch et al., 2012; Boyle, 2003), fertility plays a pivotal role along urban-rural gradients. Sharlin (1986) summarized general trends of fertility in Europe along urban-rural gradients: (I) low urban marital fertility in rural contexts before the overall decline in fertility; (II) a declining marital fertility mainly in urban areas; (III) a fast decline in urban fertility followed by increasing rural-urban gap, and (IV) marital fertility in rural areas only slightly higher than in urban regions in the post-transition period (Kulu et al., 2007). Fertility differences across regions are intimately connected with the local context (Hank 2001, 2002; Caltabiano, 2008; Kertzer et al., 2009). Different desirable family sizes elucidate fertility differences among rural centers and urban areas (Kulu et al., 2011). Within urban areas, suburbs were found to record higher fertility (Kulu et al., 2009), with single-family households related with higher fertility (Kulu & Vikat 2007). These differences were particularly intense when controlling for the socioeconomic configuration of each study area (Kulu & Boyle, 2009), suggesting that contextual effects outline fertility choices. Spatial differences in urban and rural fertility rose over time (Sobotka, 2003; Sobotka et al., 2005; Kulu et al., 2009), whereas temporal differences in fertility was evident only recently. As an outcome, postponement has been more marked in larger regions rather than in smaller contexts (Kulu et al., 2007; Balbo et al., 2013).

In addition to differences among urban and rural fertility during the demographic transition (Kulu et al., 2007), the reasons of fertility difference across the settlements reveal constraints on family size and work-related configurations (Sharlin, 1986). Besides, the costs of children fluctuated among urban and rural locations, as well as the impact of religious and social standards on individual behavior mixed with settlement size (Kulu & Steele, 2013; Quillan, 2004). Another factor shaping urban-rural fertility variations is the educational composition, revealing spatial differences in childlessness (Hoem, 2005; Andersson et al., 2009; Kulu, 2011). Fertility variation by residence may also derive from the larger portion of students in urban areas than in small and rural contexts (Hank 2001; Kulu et al., 2007; Kulu, 2011). Population growth in suburban areas can be the consequence of increased in-migration (Kurek et al., 2015; van de Kaa, 2001; Sobotka, 2008; Lesthaeghe, 2010). Residential mobility may inspire couples to have more children (Vobecka & Piguët, 2012). In this regard, suburban areas recorded higher fertility rates than urban centers and differences in fertility within different residential contexts consolidated when controlling for population composition and specific migration patterns (Kulu & Washbrook, 2014; Kurek et al., 2015).

SUBURBAN FERTILITY IN EUROPE

Urban fertility, including both marital and overall, was lower than rural fertility during the last part of the first demographic transition, decreasing more rapidly with the second transition (Sharlin, 1986; Kulu & Boyle, 2009). An increasing attention to spatial features of fertility levels emerged in recent literature (Hank 2001; Thygesen et al., 2005; De Beer & Deerenberg, 2007; Kulu et al., 2007; 2009), since urban-rural fertility variations may have decreased over time, but significant differences among various types of settlement still persist nowadays (Kulu, Vikat, & Andersson, 2007; Kulu, 2011). Fertility levels were higher in rural areas or small towns and lower in large cities, e.g. in the United States (Glusker et al., 2000), Eastern Europe (Burcin & Kučera, 2000; Vobecká & Piguët, 2012; Vojtěchovská, 2000; Kulu, 2005; 2006; Philipov & Kohler, 2001), Northern Europe (Kulu et al., 2007; Thygesen, Knudsen & Keiding, 2005), England and Wales (Boyle et al., 2007; Tromans, Natamba & Jefferies, 2009), the Netherlands (De Beer & Deerenberg, 2007; Mulder & Wagner, 2001), Italy (Michielin, 2004; Vitali & Billari, 2011), as well as, in Germany and Austria (Hank, 2001; Kulu, 2006). Suburban fertility in contemporary Europe has started to increase since the 1950s-1960s, following the post-war baby boom and growing suburbanization (Kulu et al., 2009). During the 1970s, a number of people in Europe moved to suburbs living in large apartments or semi-detached

houses, thanks to the appropriateness of these areas for larger families with children (Kulu & Vikat, 2007). Fertility rates became to be higher in such suburbs than in central cities (Kulu et al., 2007; 2009).

The residential background had an independent impact over fertility decision-making, where internal migration towards suburban areas in Europe revealed a higher fertility rate (Kulu, 2005; Andersson, 2004; Milewski, 2007; Kulu & Boyle, 2009). Significant urban-rural differences in fertility behavior were influenced by individual socioeconomic characteristics (Kulu, 2011; Sharlin, 1986). Although studies on urban-rural fertility variation provided similar outlines - the larger the settlement, the lower the fertility levels - fertility rates are higher in smaller areas and lower in larger settlements (Kulu & Washbrook, 2014). In these regards, compositional effects indicate that fertility rates differ among places since different people live in different settlements, while the contextual hypothesis assumes that factors connected to immediate living areas are of critical importance (Kulu & Washbrook, 2014). For instance, couples with childbearing purposes may choose suburbs as more suitable residential contexts for families, while those with no childbirth plans may prefer larger settlements (Boyle et al., 2007; Kulu & Washbrook, 2014). Both housing conditions and the larger suburban setting may concurrently account for high levels of suburban fertility (Kulu et al., 2009). Housing is a proxy for household-specific features affecting childbearing behavior, e.g. household economic resources or financial support from parents, while assuming also the role of a background variable reflecting the living situations and direct setting of a family, in some specific contexts (Kulu et al., 2009).

Several factors may contribute to higher suburban fertility (Kohler, 2000; Lutz & Qiang, 2002; Kulu & Vikat, 2007). Since demographic transitions have been accompanied by a long phase of urbanization, including both compact and dispersed expansion, young population living in low-density contexts in larger houses have a high expectation of having children (Zeitler & Buys, 2015). This outcome emerged as a typical style of United States suburbs: suburban life has been considered as a part of the 'American dream', picturing younger and larger families. Nevertheless, today suburbs are aging (Lee et al., 2017). The most recent phase of urban growth would not be explicated by demographic variations typical of the second transition in some European countries, but the arrival of labor-related foreign immigrants has been of great importance. For instance, these international flows, mostly from central and eastern Europe and non-European developing countries, had been particularly strong in highly segregated labor markets e.g. in France, Spain and Italy (Domingo & Gil-Alonso, 2007; Kohler & Ortega, 2002). They were inclined to settle in core cities, predominantly in low-quality neighborhoods (Bayona et al., 2011; Bayona & López-Gay, 2011),

since central areas offer more work opportunities, better public transport, cheaper housing and easier networking among different immigrants (Champion, 2001; Buzar et al., 2007; Bayona & Gil-Alonso, 2012; Gil-Alonso et al., 2016).

AN EMPIRICAL EXERCISE

In the present study, a specific analysis was carried out at the urban and metropolitan level in Europe by exploiting official Eurostat statistics, with special regard with the demographic data disseminated by the Urban Audit program. This program developed by Eurostat aims at producing a socioeconomic profile of the main cities and metropolitan areas in Europe through the collection and dissemination of social, demographic and economic indicators on a more detailed geographical scale than the statistics usually disseminated by Eurostat. In particular, our study made use of demographic statistics for the last year available, building a demographic indicator - the crude birth rate, namely births per 1000 resident inhabitants - at local and regional scale in 671 urban agglomerations of 30 European countries. The urban scale has been identified through the spatial analysis' unit called 'inner city' in the Urban Audit program, encompassing the central municipality of the respective metropolitan area. The regional scale has been investigated considering 'Large Urban Zones' (LUZs), the spatial analysis' unit corresponding with the entire metropolitan area. To verify the suburban fertility hypothesis in European cities, an indicator was calculated by dividing the crude birth rate in suburban areas (LUZ) by the observed rate in strictly urban areas (inner cities). This indicator, calculated for each urban area, assumed a positive value when the birth rate was higher in suburban areas; a negative value indicated a higher birth rate in central cities compared with suburbs. Based on the available data published by Eurostat, the indicator refers to the last year available in each city of the sample, being representative of a time interval between 2015 and 2018. The indicator was subsequently analyzed by grouping cities by country and European region (Western, Northern, Central, Eastern and Southern). The percentage of cities showing a higher birth rate in the suburbs than in the central areas was calculated for each European country. Furthermore, classifying the cities studied in two groups (with higher fertility in the suburbs and with higher fertility in central areas), the average value of the indicator described above was calculated for each European country.

A significant spatial heterogeneity has been detected in the different European countries as regards the crude birth rate at urban and suburban scale (Table 1). In general, the percentage of cities where a higher birth rate was observed in suburbs than in central areas was relatively low in Western,

Northern and Central Europe. In these contexts, which correspond to the most advanced economies in Europe, the highest birth rate was observed in central cities and the differences with suburbs were rather high (on average, about 10% more in Germany, France, the United Kingdom, and more than 10% in Belgium and Denmark). The largest cities in these regions (Berlin, Paris, London) were in line with the overall trend. The percentage of cities where a higher birth rate was observed in the suburbs than in central areas increased in Eastern Europe, reaching the maximum values in Estonia and Slovenia and remaining particularly high also in Hungary, Poland and Romania. The difference in the birth rate between the suburbs and the central city was positive and ranged between 9% in the Slovak Republic and 3% in Bulgaria and Czech Republic. Results for the main cities of this region were in line with the general trend. Finally, a particularly heterogeneous situation was observed in Southern Europe, where many cities had significantly higher values of suburban fertility than those observed in urban areas, and the main cities (e.g. Madrid and Barcelona in Spain, Rome and Naples in Italy, Athens in Greece) fully reflect this trend. Southern Europe is, in some way, a region that has recently experienced prolonged suburbanization, in transition towards urban models more similar with those observed in the most advanced European economies, with a slow recovery of fertility in central areas and a moderate decline in peripheral areas. At the same time, many cities in Southern Europe are still in a suburbanization phase characteristic of urban cycles typical of the most marginal areas, such as some Western and Northern European countries (Ireland and Norway) and most of the countries of Eastern Europe. The proposed approach can be considered a preliminary step of a more comprehensive analysis of urban and suburban fertility trends in the European continent using macro-scale demographic data at an appropriate spatio-temporal scale. Despite considered a gross indicator of fertility, urban and metropolitan (crude) birth rates may inform more refined demographic analysis considering specific indicators (e.g. total fertility rate) and providing an enriched analysis of local contexts, possibly influencing demographic gaps along urban-rural gradients.

THE SPECIFICITY OF THE MEDITERRANEAN REGION

The Second Demographic Transition has interested Southern Europe later than the others European countries with high rates of population loss, reaching the minimum values e.g. in Greece during the 1990s (Van Nimwegen, 2013). Effects of this transition on urban population gave rise to a slow shift from compact cities to more polycentric and spatially balanced areas (Rontos, 2010; Kabisch & Haase, 2011; Salvati et al., 2015). Both internal and foreign migration influenced demographic changes

Table 1. Spatial distribution of a demographic indicator assessing the regional gap in birth rates between suburban and urban areas in a sample of European cities, according to Eurostat Urban Audit statistics, 2015-2018.

Country	Total number	Higher fertility	Higher fertility in central cities		Higher fertility in Large Urban Zones	
	of cities	in suburbs (%)	Number of cities	Average indicator	Number of cities	Average indicator
<i>Western Europe</i>						
Belgium	11	18.2	9	-11.5	2	3.4
France	82	9.8	74	-8.7	8	5.3
Ireland	5	80.0	1	-10.8	4	15.3
Luxembourg	1	0.0	1	-10.5		
Netherlands	36	19.4	29	-5.3	7	1.1
United Kingdom	47	23.4	36	-10.6	11	3.4
<i>Northern Europe</i>						
Denmark	4	0.0	4	-14.4		
Finland	7	28.6	5	-3.7	2	2.2
Norway	6	50.0	3	-7.3	3	3.2
Sweden	12	8.3	11	-5.7	1	0.0
<i>Central Europe</i>						
Austria	6	33.3	4	-6.7	2	8.4
Germany	93	17.2	77	-9.6	16	0.6
Switzerland	10	10.0	9	-9.6	1	0.3
<i>Eastern Europe</i>						
Bulgaria	17	35.3	11	-4.4	6	3.5
Croatia	7	57.1	3	-3.6	4	3.4
Czech Republic	15	33.3	10	-2.2	5	2.6
Estonia	2	100.0			2	6.7
Hungary	19	84.2	3	-3.8	16	8.5
Lithuania	3	66.7	1	-4.2	2	4.2
Latvia	4	25.0	3	-3.2	1	7.3
Poland	58	87.9	7	-1.5	51	5.4
Romania	35	77.1	8	-1.5	27	3.0
Slovenia	2	100.0			2	6.1
Slovak Republic	8	62.5	3	-1.7	5	9.0
<i>Southern Europe</i>						
Cyprus	2	100.0			2	0.7
Greece	9	22.2	7	-10.1	2	14.0
Italy	84	56.0	37	-2.8	47	3.9
Malta	1	100.0			1	10.5
Portugal	12	41.7	7	-7.7	5	1.7
Spain	73	57.5	31	-2.9	42	3.8
Total	671	41.3	394	-7.0	277	4.4

Source: Own elaboration on Eurostat Urban Audit data (Inner Cities and Large Urban Zones).

(Johnson et al., 2005; Van Criekingen, 2010; Blangiardo & Rimoldi, 2013; van Bavel & Reher, 2013; Taulbut & Robinson, 2015). For instance, internal migration flows were focused on the main urban areas in Greece since the 1950s; contrarywise, a strong internal migration happened toward suburbs and rural contexts in the last decades, in corresponding with a stationary population growth in main cities, underlining new settlement models (Sayas, 2006; Kasimis, 2008; Morelli et al., 2014; Rontos et al., 2016; Salvati, 2018). Also in Spain many young families decided to move in suburbs. For instance, highly suburbanized areas e.g. in Madrid and Barcelona, recorded moderately high fertility; conversely smaller urban centres had lower fertility rates (Gil-Alonso et al., 2016; 2017; Pujadas et al., 2012; Pozo & Rodríguez-Moya, 2003; Kohler & Ortega, 2002). A marked fertility gap has been also detected in Northern Europe (Kulu & Boyle, 2009; Kulu et al., 2007 & 2009; Gil-Alonso et al., 2016; Kohler & Ortega, 2002).

Sprawl has been extensively studied in Mediterranean metropolitan areas. For instance, urban expansion in Barcelona represented a sort of 'lock living' mode reflecting, in part, the characteristics of the United States suburban landscapes (Muñoz, 2003; Serra et al., 2014; Cuadrado-Ciuraneta et al., 2017). Peri-urban landscapes were therefore populated by single houses with private gardens and swimming pools (García-López & Muñiz, 2010; Saurí 2003), revealing the intrinsic relationship between luxury goods, income, socio-demographic characteristics and land resources (Vidal et al., 2011; Serra et al., 2014). However, the typical population segment fueling sprawl processes consists of large families, typically composed by a young couple with children, while one-component households (e.g. older people or adults who live alone) prefer to live in urban areas, because of increased accessibility to services (López-i-Villanueva et al., 2013). Following Tombolini et al. (2015), the spatial distribution of the elderly index reproduces the main demographic pattern at the base of urban sprawl. The elderly index was higher in central cities, as observed e.g. in Barcelona. In Rome, higher values of the elderly index were observed in rural municipalities and in some urban districts. In Athens, population preferred to live in certain areas depending on the age group (Zitti et al., 2017). Younger people (age class 18-44 years) were mainly concentrated in the areas that have undergone urban dispersion in recent times (Economidou, 1993; Zitti et al., 2017), resulting in a spatially heterogeneous population structure (Chorianopoulos et al., 2010). The oldest age class (> 64 years) was essentially located in the urban core of Greater Athens and in some coastal and inland peri-urban municipalities (Rontos & Salvati, 2014; Zitti et al., 2017).

FUTURE CHALLENGES IN SPRAWLED AREAS

As a result of economic and social changes, regional demographic regimes had changed in Europe (Hionidou, 1995; Leontidou, 1996; Salvati & Carlucci, 2017). Heterogeneous demographic dynamics related with the second demographic transition have involved new family relationships, resulting in a declining fertility (Billari & Kohler, 2004; Pinnelli & Di Cesare, 2005; Haase et al., 2010; Kreyenfeld et al., 2012). These dynamics are having an influential effect both in urban centers and suburbs, re-densifying but also diversifying these areas (Ogden & Hall, 2000; Liu, 2005; Lee & Painter, 2013; Salvati & Carlucci, 2017). Recent recession shocks often lead to greater spatial complexity within the structural variations of urban and rural populations, reflecting the local scale consequences of the second demographic transition (Valkonen et al., 2000; Sobotka, Skirbekk, & Philipov, 2011; Goldstein et al., 2013; Simou & Koutsogeorgou, 2014). In fact, the recent recession has affected urban population dynamics, e.g. the metropolitan population (Dijkstra et al., 2015; Carbonaro et al., 2016; Salvati & Carlucci, 2017). Recession-induced demographic decline and population ageing have enlarged urban vulnerability, affecting building cycles and shaping the housing and labor market as an outcome of improved class segregation and diverged distribution of economic activities (Pérez, 2010; Goldstein et al., 2013; Simou & Koutsogeorgou, 2014; Ren, 2015; Salvati & Carlucci, 2017).

The present contribution delineates the intimate relationship between urban sprawl and demographic transition (Carlucci et al., 2017; Kroll & Kabisch, 2012). Recent literature indicated that mainly young population segments - with a greater propensity to childbearing - are involved in urban dispersion (Economidou, 1993; Zitti et al., 2017; Gil-Alonso et al., 2016, 2017; Pujadas et al., 2012; Pozo & Rodríguez-Moya, 2003; Kohler & Ortega, 2002; Salvati, 2018; Zeitler & Buys, 2015) while elder people tend to live in major urban centers (Zeitler & Buys, 2015; López-i-Villanueva et al., 2013; Rontos & Salvati, 2014; Zitti et al., 2017). Literature also clarified connections between population structure and issues such as residential migration, social vulnerability, and demographic changes in urban and suburban areas (Marek & Rantz, 2000; Andrew et al., 2008; 2012; Lucy & Phillips, 2000; Lee et al., 2017). Local contexts with highly populated suburbs increasingly require strategies that endorse car-independent transport to (and from) all areas of the city, and to offer access to services and facilities that are reachable for nondrivers (Charlton et al., 2006; Lord et al., 2009; 2011; Zeitler et al., 2012).

Economic changes have led to a change in housing preferences, especially in North America (Moos, 2016). In some Northern American metropolitan, young people are mostly concentrated in central areas or in high-density areas near public transportation connections expanding into the suburbs (Moos & Mendez, 2015; Moos, 2014, 2016). These patterns reveal (i) preferences for an urban lifestyle, (ii) changing demography and household composition, (iii) increasing housing costs and (iv) changing economic prospects (Moore & Skaburskis, 2004). Important spatial variability in European data supporting the suburban fertility hypothesis goes in the same direction, evidencing that suburban fertility in recent times was higher than urban fertility especially in Eastern and Southern Europe, as well as in more marginal contexts in other European regions. Such changes may be linked to lifestyles' evolution, since today many younger people prefer to live in smaller households than in the past. This choice changed also their fertility rate, e.g. having children later (Beaupre' et al., 2006; Moos, 2014, 2016). Furthermore, young adults prefer to live nearer to transit and urban amenities and to walk or cycle than to drive, demonstrating a growing urban lifestyle predilection (Moos, 2014). Focusing on the current labor market, young people experience higher 'risks' due to a growth of 'flexible work arrangements' (Beer et al., 2011; Furlong & Cartmel, 2007), with lower income than in the past (Moos & Mendez, 2015; Boudarbat et al., 2010; Moos, 2016). In contrast, baby boom generations and the current seniors are gradually found in suburban areas, growing in concentration in suburban neighborhoods in recent years (Patterson et al., 2014; Moos, 2016).

CONCLUSIONS

Literature review and the empirical evidence from statistical data suggest that, in recent years, the suburban fertility hypothesis has still valid in some urban contexts especially in marginal European regions. In contrast, in more advanced economies, this assumption seems to be less adequate in describing the more recent fertility trends on a local scale. A more accurate study adopting refined demographic indicators appears indispensable to provide a theoretical framework and a reliable empirical analysis on recent and future fertility trends along the urban-rural gradient in Europe. Implications of these transitions in the different European regions are particularly relevant for integrated management of urban areas. For instance, population structures increasingly dominated by older population segments in suburban districts may represent a problematic issue for urban planning in the coming decades.

REFERENCES

- Alperovich, G. (1983). An empirical study of population density gradients and their determinants. *Journal of Regional Science*, 23(4), 529-540.
- Andersson G., Rønsen M., Knudsen L., Lappegård T., Neyer G., Skrede K., Teschner K. & Vikat A. (2009). Cohort fertility patterns in the Nordic countries. *Demographic Research*, 20(14), 313-352.
- Andersson, G. (2000). The impact of labor-force participation on childbearing behavior: Pro-cyclical fertility in Sweden during the 1980s and the 1990s. *European Journal of Population*, 16(4), 293-333.
- Andersson, G. (2004). Childbearing after migration: Fertility patterns of foreign-born women in Sweden. *International Migration Review*, 8(2), 364-392.
- Andrew, M. K., Mitnitski, A., Kirkland, S. A. & Rockwood, K. (2012). The impact of social vulnerability on the survival of the fittest older adults. *Age Ageing*, 41, 161-165.
- Andrew, M. K., Mitnitski, A. B. & Rockwood, K. (2008). Social vulnerability, frailty and mortality in elderly people. *PLoS ONE*, 3, 1-8.
- Balbo, N., Billari, F. C. & Mills, M. (2013). Fertility in advanced societies: A review of research. *European Journal of Population/Revue européenne de Démographie*, 29(1), 1-38.
- Bayona, J. & Gil-Alonso, F. (2012). Suburbanisation and international immigration: The case of the Barcelona Metropolitan Region (1998-2009). *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 103(3), 312-329.
- Bayona, J. & López-Gay, A. (2011). Concentración, segregación y movilidad residencial de los extranjeros en Barcelona. *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 57(3), 381-412.
- Bayona, J., Gil-Alonso, F. & Pujadas, I. (2011). Dinàmica residencial de la població estrangera en les principals regions metropolitanas d'Espanya. *Revista Catalana de Sociologia*, 27, 15-32.
- Beaupre, P., Turcotte, T. & Milan, A. (2006). "When is Junior Moving Out? Transitions from the Parental Home to Independence." (Research report in Canadian Social Trends No. 11-008). Ottawa: Statistics Canada, Ministry of Industry.
- Beer, A., Clower, T. & Faulkner, D. (2011). *Consuming Housing? Transitions Through the Housing Market in the 21st Century*. Portland, OR: The Policy Press.
- Billari, F. & Kohler H. P. (2004). Patterns of low and lowest-low fertility in Europe. *Population Studies*, 58(2), 161-176.
- Blangiardo, G. C. & Rimoldi, S. M. L. (2013). The potential demography: a tool for evaluating differences among countries in the European Union. *Genus*, 68 (3), 63-81.
- Blue, L. & Espenshade, T. J. (2011). Population momentum across the demographic transition. *Population and Development Review*, 37(4), 721-747.
- Boudarbat, B., Lemieux, T. & Riddell, C. (2010). The evolution of the returns to human capital in Canada, 1980-2005. *Canadian Public Policy*, 36(1), 63-89.
- Boyle, P. J. (2003). Population geography: Does geography matter in fertility research? *Progress in Human Geography*, 27(5), 615-626.

- Boyle, P. J., Graham, E. & Feng, Z. (2007). "Contextualising demography: The significance of local clusters of fertility in Scotland." (MPIDR Working Paper WP-2007-036). Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research.
- Burcin, B. & Kučera, T. (2000). Changes in Fertility and Mortality in The Czech Republic: An Attempt of Regional Demographic Analysis. In Kučera T., Kučerová O., Opara O. & Schaich E. (Eds), *New Demographic Faces of Europe* (pp. 371-417). Berlin:Springer.
- Buzar, S., Ogden, P. E., Hall, R., Haase, A., Kabisch, S. & Steinführer, A. (2007). Splintering urban populations: Emergent landscapes of reurbanisation in four European cities. *Urban Studies*, 44(4), 651-677.
- Caldwell, J. C. & Schindlmayr, T. (2003). Explanations of the fertility crisis in modern societies: a search for commonalities. *Population Studies*, 57 (3), 241-263.
- Caltabiano, M. (2008). Has the fertility decline come to an end in the different regions of Italy? New insights from a cohort approach. *Population*, 63(1), 157-172.
- Carbonaro, G., Leanza, E., McCann, P. & Medda, F. (2018). Demographic decline, population aging, and modern financial approaches to urban policy. *International Regional Science Review*, 41(2), 210-232.
- Carlucci, M., Grigoriadis, E., Rontos, K. & Salvati, L. (2017). Revisiting a hegemonic concept: Long-term 'Mediterranean urbanization' in between city re-polarization and metropolitan decline. *Applied Spatial Analysis and Policy*, 10(3), 347-362.
- Champion, A. G. (2001). A Changing Demographic Regime and Evolving Polycentric Urban Regions: Consequences for the Size, Composition and Distribution of City Populations. *Urban Studies*, 38(4), 657-677.
- Charlton, J. L., Oxley, J., Fildes, B., Oxley, P., Newstead, S., Koppel, S. & O'Hare, M. (2006). Characteristics of older drivers who adopt self-regulatory driving behaviours. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 9, 5.
- Chorianopoulos I., Pagonis T., Koukoulas S. & Drymoniti S. (2010). Planning, competitiveness and sprawl in the Mediterranean city: The case of Athens. *Cities*, 27(4), 249-259.
- Chorianopoulos, I., Tsilimigkas G., Koukoulas, S. & Balatsos T. (2014). The shift to competitiveness and a new phase of sprawl in the Mediterranean city: Enterprises guiding growth in Messoghia – Athens. *Cities*, 39, 133-143.
- Coleman, D. (2004). Why we don't have to believe without doubting in the 'second demographic transition': Some agnostic comments. *Vienna Yearbook of Population Research 2004*. Vienna: Austrian Academy of Sciences, 11-24.
- Coleman, D. (2006a). Europe's demographic future: Determinants, dimensions, and challenges. *Population and Development Review*, 32 (S1), 52-95.
- Coleman, D. (2006b). Immigration and ethnic change in low-fertility countries: A third demographic transition. *Population and development review*, 32(3), 401-446.
- Coleman, D. (2008). New Europe, new Diversity. *Population Studies*, 62 (1), 113-120.
- Cuadrado-Ciuraneta, S., A. Durà-Guimerà & Salvati L. (2017). Not Only Tourism: Unravelling Suburbanization, Second-home Expansion and 'Rural' Sprawl in Catalonia, Spain. *Urban Geography*, 38 (1), 66-89.

- De Beer, J. & Deerenberg, I. (2007). An explanatory model for projecting regional fertility differences in the Netherlands. *Population Research and Policy Review*, 26, 511-528.
- Dijkstra, L., Garcilazo, E. & McCann, P. (2015). The effects of the global financial crisis on European regions and cities. *Journal of Economic Geography*, 15(5), 935-949.
- Domingo, A. & Gil-Alonso, F. (2007). Immigration and Changing Labour Force Structure in the Southern European Union. *Population* (English edition), 62(4), 709-727.
- Economidou, E. (1993). The Attic landscape throughout the centuries and its human degradation. *Landscape and Urban Planning*, 24, 33-37.
- Engelhardt, H., Kögel, T. & Prskawetz, A. (2004). Fertility and women's employment reconsidered: A macro-level time series analysis for developed countries, 1960-2000. *Population Studies*, 58(1), 109-120.
- Furlong, A. & Cartmel, F. (2007). *Young People and Social Change: New Perspectives* (2nd edition). Berkshire: McGraw-Hill.
- García-López, M. A. & I. Muñoz. (2010). Employment Decentralisation: Polycentricity or Scatteration? The Case of Barcelona. *Urban Studies*, 47(14), 3035-3056.
- Gil-Alonso, F., Bayona-i-Carrasco, J. & Pujadas-i-Rúbies, I. (2016). From boom to crash: Spanish urban areas in a decade of change (2001-2011). *European Urban and Regional Studies*, 23(2), 198-216.
- Gil-Alonso, F., Bayona-i-Carrasco, J., Villanueva, C. L. & Pujadas, I. (2017). Diferencias geográficas de la fecundidad en España: una perspectiva provincial. *Papeles de Geografía*, 63, 21-38.
- Glusker, A. I., Dobie, S. A., Madigan, D., Rosenblatt, R. A. & Larson, E. H. (2000). Differences in fertility patterns between urban and rural women in Washington State 1983-1984 to 1993-1994. *Women & Health*, 31(1), 55-70.
- Goldstein, J. R., Sobotka T. & Jasilioniene A. (2009). The end of "lowest-low" fertility? *Population and Development Review*, 35 (4), 663-699.
- Goldstein, J., Kreyenfeld, M., Jasilioniene, A. & Örsal, D. D. K. (2013). Fertility reactions to the "Great Recession" in Europe: Recent evidence from order specific data. *Demographic Research*, 29, 85-104.
- Haase, A., Kabisch S., Steinführer A., Bouzarovski S., Hall R. & Ogden P. (2010). Emergent spaces of reurbanisation: exploring the demographic dimension of inner-city residential change in a European setting, *Population, Space and Place*, 16 (5), 443-463.
- Hank, K. (2001). Regional fertility differences in western Germany: An overview of the literature and recent descriptive findings. *International Journal of Population Geography*, 7(4), 243-257.
- Hank, K. (2002). Regional social contexts and individual fertility decisions: A multilevel analysis of first and second births in western Germany. *European Journal of Population*, 18(3), 281-299.
- Harbison, S. F. & Robinson W. C. (2002). Policy implications of the next world demographic transition. *Studies in Family Planning*, 33(1), 37-48.
- Hionidou, V. (1995). The demographic system of a Mediterranean Island: Mykonos, Greece 1859-1959. *International Journal of Population Geography*, 1(2), 125-146.

- Hoem, J. M. (2005). Why does Sweden have such high fertility? *Demographic Research*, 13(22), 559-572.
- Hoem, J. M., Neyer, G. R. & Andersson, G. (2006a). Education and childlessness: The relationship between educational field, educational level, and childlessness among Swedish women born in 1955-59. *Demographic Research*, 14(15), 331-380.
- Hoem, J. M., Neyer, G. R. & Andersson, G. (2006b). Education attainment and ultimate fertility among Swedish women born in 1955-59. *Demographic Research*, 14(16), 381-404.
- Howell, F. M., Porter J. R. & Matthews S. A. (Eds.) (2016). *Recapturing Space: New Middle-Range Theory in Spatial Demography*. Berlin: Springer.
- Johnson, K. M., Voss P. R., Hammer R. B., Fuguitt G. V. & Mcniven S. (2005). Temporal and spatial variation in age-specific net migration in the United States. *Demography*, 42(4), 791-812.,
- Kabisch, N. & Haase D. (2011). Diversifying European agglomerations: evidence of urban population trends for the 21st century. *Population, Space and Place*, 17 (3), 236-253.
- Kabisch, N., Haase, D. & Haase, A. (2012). Urban population development in Europe 1991-2008: The examples of Poland and UK. *International Journal of Urban and Regional Research*, 36(6), 1326-1348.
- Kalmijn, M. & Van Tubergen F. (2006). Ethnic intermarriage in the Netherlands, confirmations and refutations of accepted insights. *European Journal of Population*, 22 (4), 371-397.
- Kasimis, C. (2008). Survival and expansion: migrants in Greek rural regions. *Population, Space and Place*, 14(6), 511-524.
- Kertzer, D. I., White, M. J., Bernardi, L. & Gabrielli, G. (2009). Italy's path to very low fertility: The adequacy of economic and second demographic transition theories. *European Journal of Population*, 25(1), 89-115.
- Kohler, H. P. & Ortega, J. A. (2002). Tempo-adjusted period parity progression measures: Assessing the implications of delayed childbearing for fertility in Sweden, the Netherlands and Spain. *Demographic Research*, 6(7), 91-144.
- Kohler, H. P., Billari, F. C. & Ortega, J. A. (2002). The emergence of lowest-low fertility in Europe during the 1990s. *Population and Development Review*, 28(4), 641-680.
- Kreyenfeld, M., Andersson G. & Pailhé, A. (2012). Economic Uncertainty and Family Dynamics in Europe: Introduction. *Demographic Research*, 27 (28), 835-852.
- Kroll, F. & Kabisch, N. (2012). The relation of diverging urban growth processes and demographic change along an urban-rural gradient. *Population, Space and Place*, 18(3), 260-276.
- Kulu, H. (2005). Migration and fertility: Competing hypotheses re-examined. *European Journal of Population*, 21(1), 51-87.
- Kulu, H. (2006). Fertility of internal migrants: Comparison between Austria and Poland. *Population, Space and Place*, 12(3), 147-170.
- Kulu, H. (2013). Why do fertility levels vary between urban and rural areas? *Regional Studies*, 40(6), 895-912.

- Kulu, H. & Boyle, P. J. (2009). High fertility in city suburbs: Compositional or contextual effects? *European Journal of Population*, 25(2), 157-174.
- Kulu, H. & Steele, F. (2013). Interrelationships between childbearing and housing transitions in the family life course. *Demography*, 50(5), 1687-1714.
- Kulu, H. & Vikat, A. (2007). Fertility differences by housing type: The effect of housing conditions or of selective moves? *Demographic Research*, 17(26), 775-802.
- Kulu, H. & Washbrook, E. (2014). Residential context, migration and fertility in a modern urban society. *Advances in Life Course Research*, 21, 168-182.
- Kulu, H., Vikat, A. & Andersson, G. (2007). Settlement size and fertility in the Nordic countries. *Population Studies*, 51(3), 265-285.
- Kulu, H., Boyle, P. & Andersson, G. (2009). High suburban fertility: Evidence from Four Northern European Countries. *Demographic Research*, 21(31), 915-944.
- Kurek, S., Wójtowicz, M. & Galka, J. (2015). The changing role of migration and natural increase in suburban population growth: The case of a non-capital post-socialist city (The Krakow Metropolitan Area, Poland). *Moravian Geographical Reports*, 23(4), 59-70.
- Lee, R. (2003). The demographic transition: three centuries of fundamental change. *Journal of Economic Perspectives*, 17 (4), 167-190.
- Lee R. D. & Reher D. S. (2011). Introduction: The landscape of demographic transition and its aftermath. *Population and Development Review*, 37 (s1), 1-7.
- Lee, J., Hong, S. & Park, Y. (2017). Predictable surprise: The spatial and social morphology of aging suburbs in the US metropolitan areas. *Sustainability*, 9(3), 458.
- Lee, K. O. & Painter, G. (2013). What happens to household formation in a recession? *Journal of Urban Economics*, 76, 93-109.
- Lesthaeghe, R. J. & Neidert L. (2006). The Second demographic transition in the United States: Exception or textbook example? *Population and Development Review*, 32 (4), 669-698.
- Lesthaeghe, R. (2010). The Unfolding Story of the Second Demographic Transition. *Population and Development Review*, 36(2), 211-251.
- Lesthaeghe, R. & Surkyn J. (2004). "When History Moves On: The Foundations and Diffusion of a Second Demographic Transition." (Conference draft in Interface Demography). Brussels: Free University of Brussels.
- Liu, L. (2005). Fertility trends in China's more developed urban districts: the case of four cities. *Population, Space and Place* 11 (5), 411-424.
- López-i-Villanueva, C., Pujadas, R. I. & Bayona Carrasco, J. (2013). Households within the residential mobility process: The case of the Barcelona metropolitan region. *Arch. Stud. Urban. Reg.*, 28, 57-84.
- Lord, S., Després, C. & Ramadier, T. (2011). When mobility makes sense: A qualitative and longitudinal study of the daily mobility of the elderly. *Journal of Environmental Psychology*, 31, 1.
- Lord, S., Joerin, F. & Thériault, M. (2009). Daily mobility of aging and elderly suburbanites: Trips, aspirations and meanings of mobility / La mobilité quotidienne de banlieusards vieillissants et âgés: Déplacements, aspirations et significations de la mobilité. *The Canadian Geographer*, 53, 3.

- Lucy, W. H. & Phillips, D. L. (2000). Suburban decline: The next urban crisis. *Issues Science and Technology*, 17, 55-62.
- Lutz, W. & Qiang, R. (2002). Determinants of human population growth. *Philosophical Transactions of the Royal Society B* 357(1425), 1197-1210.
- Marek, K. D. & Rantz, M. J. (2000). Aging in Place: A New Model for Long-Term Care. *Nursing Administration Quarterly*, 24(3), 1-11.
- Michielin, F. (2004). Lowest low fertility in an urban context: The role of migration in Turin, Italy. *Population, Space and Place*, 10(4), 331-347.
- Milewski, N. (2007). First child of immigrant workers and their descendants in West Germany: Interrelation of events, disruption, or adaptation? *Demographic Research*, 17(29), 859-896.
- Moore, E & Skaburskis, A. (2004). Canada's increasing housing affordability burdens. *Housing Studies*, 19(3), 395-413.
- Moos, M. (2014). 'Generationed' space: Societal restructuring and young adults' changing residential location patterns. *The Canadian Geographer*, 58(1), 11-33.
- Moos, M. (2016). From gentrification to youthification? The increasing importance of young age in delineating high-density living. *Urban Studies*, 53(14), 2903-2920.
- Moos, M. & Mendez, P. (2015). Suburban ways of living and the geography of income: How homeownership, single-family dwellings and automobile use define the metropolitan social space. *Urban Studies*, 52(10), 1864-1882.
- Morelli, V. G., Rontos K. & Salvati L. (2014). Between suburbanisation and re-urbanisation: revisiting the urban life cycle in a Mediterranean compact city. *Urban Research & Practice*, 7(1), 74-88.
- Mulder, C. H. & Wagner, M. (2001). The connection between family formation and first-time home ownership in the context of West Germany and The Netherlands. *European Journal of Population*, 17(2), 137-164.
- Muñoz, F. (2003). Lock Living: Urban Sprawl in Mediterranean Cities. *Cities*, 20(6), 381-385.
- Ogden, P. E. & Hall, R. (2000). Households, reurbanisation and the rise of living alone in the principal French cities 1975-1990. *Urban Studies*, 37(2), 367-390.
- Patterson, Z., Saddier, S. & Rezaei, A. (2014). Use of the urban core index to analyze residential mobility: The case of seniors in Canadian metropolitan regions. *Journal of Transport Geography*, 41, 116-125.
- Pérez, J. M. G. (2010). The real estate and economic crisis: An opportunity for urban return and rehabilitation policies in Spain. *Sustainability*, 2(6), 1571-1601.
- Philipov, D. & Kohler, H. P. (2001). Tempo effects in the fertility decline in Eastern Europe: Evidence from Bulgaria, the Czech Republic, Hungary, Poland and Russia. *European Journal of Population*, 17(1), 37-60.
- Pinnelli, A. & Di Cesare, M. (2005). Human fertility: Sociodemographic aspects. *Contraception*, 72, 303-307.
- Pozo, E. & Rodríguez-Moya, J. M. (2003). Diferencias socioespaciales en la fecundidad madrileña en el cambio de siglo. *Estudios Geográficos*, LXIV (252), 455-486.

- Pujadas, I., Bayona, J., Gil-Alonso, F. & López-Villanueva, C. (2012). Diferenciación espacial en los comportamientos demográficos: el caso de la fecundidad en la Región Metropolitana de Barcelona (1986-2010). In: Reques, P. & De Cos, O. (Eds.), *La población en clave territorial. Procesos, estructuras y perspectivas de análisis* (pp. 145-154). Santander: Universidad de Cantabria.
- Quillan, K. (2004). When does religion influence fertility? *Population and Development Review*, 30(1), 25-56.
- Reher, D. S. (2011). Economic and social implications of the Demographic transition. *Population and Development Review*, 37(s1), 11-33.
- Ren, X. (2015). City power and urban fiscal crises: The USA, China, and India. *International Journal of Urban Sciences*, 19(1), 73-81.
- Rontos, K. (2007). Prospects for a new family formation and for its impact on fertility: Some research evidences from Greece. *Statistical Review*, 3(1), 1-9.
- Rontos, K. (2010). Demographic trends, young people's attitudes towards marriage and socio-economic changes related to family formation in Greece and in selected European Countries: A comparative analysis based on official and survey research data. *International Journal of Criminology and Sociological Theory*, 3(2), 543-562.
- Rontos, K., Grigoriadis S., Sateriano A., Syrmali M., Vavouras I. & Salvati L. (2016). Lost in Protest, Found in Segregation: Divided Cities in the Light of the 2015 'Oki' Referendum in Greece. *City, Culture and Society*, 7(3), 139-148.
- Rontos, K. & Salvati L. (2014). Is the Ratio of Present to Resident Population a Proxy for Urban Diffusion? A Case Study. *International Journal of Ecological and Economic Statistics*, 32(1), 75-82.
- Salvati, L., Mavarakis A., Serra P. & Carlucci M. (2015). Lost In translation, found in entropy: An exploratory data analysis of latent growth factors in a Mediterranean city (1960-2010). *Applied Geography*, 60, 107-119.
- Salvati, L. & Sabbi A. (2014). Identifying urban diffusion in compact cities through a comparative multivariate procedure. *The Annals of Regional Science*, 53(2), 557-575.
- Salvati, L. & Carlucci, M. (2017). Urban growth, population, and recession: Unveiling multiple spatial patterns of demographic indicators in a Mediterranean City. *Population, Space and Place*, 23(8), e2079.
- Salvati, L. (2018). Population Structure and Economic Cycles in Greece: A Multidimensional Regional Analysis (1988-2016). *Journal of Urban and Regional Analysis*, X, 1, 61-78.
- Saurí, D. (2003). Lights and Shadows of Urban Water Demand Management. The Case of the Metropolitan Region of Barcelona. *European Planning Studies*, 11(3), 229-243.
- Sayas, J. P. (2006). Urban sprawl in the periurban coastal zones of Athens. *The Greek Review of Social Research*, 121(C), 71-104.,
- Serra, P., Vera, A., Tulla, A. F. & Salvati, L. (2014). Beyond urban-rural dichotomy: Exploring socioeconomic and land-use processes of change in Spain (1991-2011). *Applied Geography*, 55, 71-81.
- Sharlin, A. (1986). Urban-rural differences in fertility in Europe during the demographic transition. In A. J. Coale & S. C. Watkins (Eds.), *The decline of fertility in Europe* (pp. 234-260). Princeton: Princeton University Press.

- Simou, E. & Koutsogeorgou, E. (2014). Effects of the economic crisis on health and healthcare in Greece in the literature from 2009 to 2013: A systematic review. *Health Policy*, 115, 111-119.
- Sobotka, T. & Toulemon L. (2008). Changing family and partnership behavior: common trends and persistent diversity across Europe. *Demographic Research*, 19(6), 85-138.
- Sobotka, T. (2003). Tempo-quantum and period-cohort interplay in fertility changes in Europe. *Demographic Research*, 8(6), 152-214.
- Sobotka, T., Winkler-Dworak, M., Testa, M. R., Lutz, W., Philipov, D., Engelhardt, H. & Gisser, R. (2005). Monthly estimates of the quantum of fertility: Towards a fertility monitoring system in Austria. *Vienna Yearbook of Population Research*, 109-141.
- Sobotka, T., Skirbekk, V. & Philipov, D. (2011). Economic recession and fertility in the developed world. *Population and Development Review*, 37(2), 267-306.
- Surkyn, J. & Lesthaeghe, R. (2004). Value orientations and the second demographic transition (SDT) in Northern, Western and Southern Europe: An update. *Demographic Research*, Special Collection, S3(3), 45-86.
- Taulbut, M. & Robinson M. (2015). The chance to work in Britain: matching unemployed people to vacancies in good times and bad. *Regional Studies*, 49 (12), 2070-2086.
- Thygesen, L. C., Knudsen, L. B. & Keiding, N. (2005). Modelling regional variation of first-time births in Denmark 1980-1994 by an age-period-cohort model. *Demographic Research*, 13(23), 573-596.
- Tombolini, I., Zambon, I., Ippolito, A., Grigoriadis, S., Serra, P. & Salvati, L. (2015). Revisiting "Southern" sprawl: Urban growth, socio-spatial structure and the influence of local economic contexts. *Economies*, 3(4), 237-259.
- Tromans, N., Natamba, E. & Jefferies, J. (2009). Have women born outside the UK driven the rise in UK births since 2001? *Population Trends*, 136, 28- 42.
- Valkonen, T., Martikainen, P., Jalovaara, M., Koskinen, S., Martelin, T. & Mäkelä, P. (2000). Changes in socioeconomic inequalities in mortality during an economic boom and recession among middle aged men and women in Finland. *The European Journal of Public Health*, 10(4), 274-280.
- Van Bavel, J. & Reher D. S. (2013). The baby boom and its causes: What we know and what we need to know. *Population and Development Review*, 39(2), 257-288.
- Van Criekingen, M. (2010). 'Gentrifying the re-urbanisation debate', not vice versa: the uneven socio-spatial implications of changing transitions to adulthood in Brussels. *Population, Space and Place*, 16 (5), 381-394.
- Van de Kaa, D. J. (2001). Postmodern fertility preferences: From changing value orientation to new behaviour. In R. A. Bulatao & J. B. Casterline (Eds.), *Global fertility transition: Supplement to Population and Development Review*, Vol. 27 (pp. 290-331).
- Van Nimwegen, N. (2013). Population change in Europe: turning challenges into opportunities. *Genus*, 69 (1), 103-125.
- Vidal, M., Domene, E. & Saurí, D. (2011). Changing Geographies of Water-related Consumption: Residential Swimming Pools in Suburban Barcelona. *Area*, 43(1), 67-75.

- Vikat, A. (2004). Women's labor force attachment and childbearing in Finland. *Demographic Research*, Special Collection, S3(8), 177-212.
- Vitali, A. & Billari, F. C. (2011). "A spatial panel analysis of Italian regional fertility." (Working Paper presented at the annual meeting of the PAA).
- Vobecká, J. & Piguét, V. (2012). Fertility, Natural Growth, and Migration in the Czech Republic: An Urban-Suburban-Rural Gradient Analysis of Long-Term Trends and Recent Reversals. *Population, Space and Place*, 18(3), 225-240.
- Vojtěchovská, P. (2000). Population Development in Poland, In Kučera, T., Kučerová, O., Opara, O. & Schaich, E. (Eds), *New Demographic Faces of Europe* (pp. 247-266). Berlin: Springer.
- Zeitler, E. & Buys, L. (2015). Mobility and out-of-home activities of older people living in suburban environments: 'Because I'm a driver, I don't have a problem'. *Ageing & Society*, 35(4), 785-808.
- Zeitler, E., Buys, L., Aird, R. & Miller, E. (2012). Mobility and active ageing in suburban environments: Findings from in-depth interviews and person-based GPS tracking. *Current Gerontology and Geriatrics Research*, 2012(3), 1-10.
- Zitti, M., Efstathios, G. & Salvati, L. (2017). Beyond the 'Divided City': a manifesto for spatially balanced, sprawl-free post-crisis metropolises. *Review of Applied Socio-Economic Research*, 13(1), 95-109.

PREISPITIVANJE "HIPOTEZE SUBURBANOG FERTILITETA": DEMOGRAFSKE IMPLIKACIJE I TERITORIJALNE POSLEDICE

Luca SALVATI, Ilaria ZAMBON

REZIME

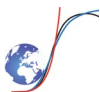
Regionalne rezlike u fertilitetu su usko povezane sa lokalnim kontekstom. Razlike u željenoj veličini porodice objašnjavaju razlike u fertilitetu između ruralnih i urbanih područja. U okviru urbanih celina, primetili smo da je u suburbanim (prigradskim) područjima viši nivo fertiliteta zabeležen u jednorodničnim domaćinstvima. Ove razlike su posebno izražene u odnosu na socio-ekonomske pokazatelje posmatranih područja, uz primedbu da lokalni konteksti često determinišu nivo fertiliteta. Na osnovu uvida u brojna istraživanja koja su predstavljena u naučnoj literaturi pretpostavljamo da je u Evropi s vremenom došlo do porasta suburbanog fertiliteta u odnosu urbana i ruralna područja (tzv. 'hipoteza o prigradskoj plodnosti').

Za analizu prigradskog fertiliteta korišćeni su zvanični podaci Eurostata za evropske gradove i metropole, na osnovu kojih su izvedene opšte stope nataliteta na lokalnom i regionalnom nivou u 671 urbanoj aglomeraciji iz 30 evropskih zemalja. Skaliranje urbanih područja je izvedeno pomoću jedinice za prostornu analizu koja se u Urban Audit programu naziva "unutrašnji grad", a koji obuhvata centralnu opštinu odgovarajućeg područja metropole. Regionalna skala je analizirana prema "velikim gradskim zonama" (Large Urban Zones-LUZ). Indikator je izračunat deljenjem opšte stope nataliteta u suburbanim područjima sa odgovarajućim stopama u strogo urbanim područjima (unutrašnjim-centralnim gradovima). Ovaj indikator ima pozitivnu vrednost kada je opšta stopa nataliteta viša u prigradskim, odnosno negativna kada je stopa viša u urbanim područjima.

Udeo gradova u kojima su opšte stope nataliteta više u suburbanim područjima nego u "unutrašnjim gradovima" je relativno nizak u Zapadnoj, Severnoj i Centralnoj Evropi. U tom smislu, najviše opšte stope nataliteta su zabeležene u unutrašnjim gradovima, a razlike u odnosu na predgrađa su prilično velike (u proseku oko 10% u Nemačkoj, Francuskoj i Velikoj Britaniji, a više od 10% u Belgiji i Danskoj). Udeo gradova u kojima je viši natalitet primećen u predgrađima nego u centralnim oblastima povećan je u Istočnoj Evropi, dostižući maksimalne vrednosti u Estoniji i Sloveniji, a na posebno visokom nivou je u Mađarskoj, Poljskoj i Rumuniji. Razlika u natalitetu između predgrađa i centralnih grada bila je pozitivna i kretala se između 9% u Slovačkoj, i 3% u Bugarskoj i Češkoj. Posebna heterogenost primećena je u Južnoj Evropi, gde su mnogi gradovi imali značajno više vrednosti nataliteta u prigradskim područjima.

Južna Evropa je, na neki način, region sa recentnom produženom suburbanizacijom, u tranziciji ka urbanim modelima sličnim onima u najnaprednijim evropskim ekonomijama, sa sporim oporavkom plodnosti u centralnim gradovima i umerenim padom u suburbanim područjima. Istovremeno, mnogi gradovi u Južnoj Evropi još uvek su u fazi suburbanizacije koja je karakteristična za urbane cikluse u najmarginalnijim područja, poput nekih u zemaljama Zapadne i Severne Evrope (Irska i Norveška), i većine zemalja Istočne Evrope.

Ključne reči: plodnost, demografska tranzicija, prigradska plodnost, Evropa.

Originalni naučni rad

Primljen: 19.03.2019.

Prihvaćen: 05.11.2019.

UDK:314.3:342.25(497.11)

doi: 10.5937/demografija1916053V

LOKALNA SAMOUPRAVA I POLITIKA PREMA RAĐANJU – ANALIZA DEMOGRAFSKIH I SOCIOEKONOMSKIH POKAZATELJA

Petar VASIĆ

Univerzitet u Beogradu-Geografski fakultet, Odsek za demografiju, e-mail: vasic.dem@gmail.com

Sažetak: Strategija podsticanja rađanja predviđa široku aktivaciju lokalne samouprave na polju podsticanja rađanja kako bi se izašlo u susret specifičnim potrebama stanovništva na lokalnu. U tom smislu ovaj članak ima za cilj da na primeru devet gradova u Srbiji kreatorima javnih politika na lokalnom nivou predstavi stanje u sferi fertiliteta stanovništva i potencijalni prostor za delovanje kada su u pitanju socioekonomski indikatori stanovništva i lokalne sredine. Devet izabranih gradova veličine od 100 do 150 hiljada stanovnika mogu predstavljati značajan „inkubator“ rehabilitacije rađanja u Srbiji i to sa relativno ravnomernom prostornom distribucijom. Analiza i komparacija demografskih i socioekonomskih indikatora u izabranim gradovima identifikovaće one sfere života na koje je moguće delovati u cilju stvaranja povoljnijih uslova za rađanje.

Cljučne reči: lokalna samouprava, podsticanje rađanja, socioekonomski indikatori, populaciona politika.

Abstract: The birth incentive strategy envisages broad activation of local self-government in the field of childbearing to meet the specific needs of the local population. In this sense, this article aims to present the situation in the field of fertility of the population and the potential area of operation for the socioeconomic indicators of the population and the local environment in the case of nine cities in Serbia at the local public policy makers. Nine selected cities with between 100 and 150 thousand inhabitants can represent a significant “incubator” of birth rehabilitation in Serbia, with relatively even spatial distribution. Analysis and comparison of socioeconomic indicators in selected cities will identify those spheres of life that can be operated in order to create favorable conditions for childbirth.

Keywords: local government, childbirth promotion, socioeconomic indicators, population policy

UVOD

Postoje mnoga razmišljanja na temu da li je populaciona politika u sferi fertiliteta neophodna i koliko je efikasna. Čini se da i u samoj demografskoj nauci sve više preovlađuje „defetističko krilo“ sa stavom da

je borba za fertilitet unapred izgubljena i da je svako ulaganje u podsticaj rađanja zapravo bačen novac koji bi, smatraju, potencijalno mogao biti bolje iskorišćen (Bjorklund, 2006; Hecht & Leridon, 1993; Laroque & Salanie, 2005). Naravno, postoji i druga strana onih koji smatraju da se stanovništvo mora po svaku cenu spasavati (Demeny, 2003; Hoem, 2008). Najčešće iza napora za rehabilitacijom rađanja stoje veoma jake romantičarske predstave nacionalnog karaktera. Međutim, istina je verovatno negde između, a postoji najmanje jedan veoma važan razlog za to. Država ima veoma jasnu korist od dostizanja proste reprodukcije stanovništva, odnosno, od nultog rasta (Vlada Republike Srbije, 2018a). Mere podsticanja rađanja nikako ne treba posmatrati kao pomoć stanovništvu, već kao isplativu investiciju koja obezbeđuje kontinuitet trajanja države kao političkog i ekonomskog sistema (Gavrilović, 2006). Ukoliko individuu posmatramo u odnosu na njen životni ciklus uzimajući u obzir naučno utemeljene postavke Teorije životnog ciklusa potrošnje i štednje (Modigliani & Brumberg, 1980), onda su za državu sasvim jasne koristi od proaktivnih mera usmerenih na poboljšanje starosne strukture stanovništva. Stanovništvo je osnovni subjekat individualne i javne potrošnje koja je pokretač ekonomskih aktivnosti, ali i preduslov fiskalne stabilnosti koja obezbeđuje nesmetano odvijanje javne potrošnje. Tokom životnog ciklusa pojedinca smenjuju se faze u kojima je preovlađujući korisnik javne potrošnje, sa fazama u kojima je preovlađujući „punilac“ budžeta iz koga se finansira javna potrošnja onih koji su mlađi ili stariji od njega. Dakle, stabilan obim populacije iz čije se ekonomske aktivnosti finansira javna potrošnja (ali i održava individualna potrošnja) bi trebalo da predstavlja primarni cilj svake populacione politike koji se u slučaju nedovoljnog rađanja postiže merama podsticanja rađanja, a u slučaju prekomernog rađanja merama snižavanja fertiliteta (najčešće programima planiranja porodice). Drugim rečima, postoji ekonomsko opravdanje za ulaganje u mere regulacije nivoa rađanja. Isto tako, kako je važno za državu, važno je i za jedinice lokalne samouprave. Funkcionisanje institucija na lokalnu i intenzitet privredne aktivnosti indirektno će zavisiti i od veličine i strukture stanovništva na toj teritoriji. Dodatno, struktura lične potrošnje je zavisna od starosti stanovništva gde sa demografskim starenjem potrošnja stanovništva poprima sve egzistencijalniji karakter i usporava privrednu (i vanprivrednu) aktivnost određenog područja (Radivojević & Vasić, 2012). Prisustvo mlađe populacije snažno utiče na rast obima neegzistencijalne (luksuzne) potrošnje koja podstiče razvoj tercijarnog i kvartarnog sektora delatnosti koje karakteriše najveća profitabilnost. Izbalansirani odnosi u strukturi stanovništva, posebno u starosnoj, obrazovnoj i ekonomskoj, dominantno opredeljuju nivo razvijenosti zajednice i kvalitet života (Gavrilović & Jugović, 2011). Dakle, lokalne samouprave imaju jasan ekonomski razlog za uvođenje mera podsticanja rađanja.

Ustavom je propisano da svako ima pravo da slobodno odluči o rađanju dece, a da Republika Srbija podstiče roditelje da se odluče na rađanje dece i pomaže im u tome (Vlada Republike Srbije, 2006). Kvalitet veze između države i okruženja i dugoročne roditeljske uloge koji treba da bude povoljan u smislu svakodnevnog praktičnog života, u visokom stepenu zavisi od načina na koji funkcioniše lokalna samouprava (Pokrajinski zaštitnik građana APV, 2014). Lokalna samouprava treba da polazi od svakidašnjeg života u kome se neprekidno odvijaju procesi artikulisanja potreba porodica, porodica sa decom i dece, i u kome treba da se odvijaju i procesi pronalazjenja, pokretanja i korišćenja resursa za njihovo zadovoljenje (Vlada Republike Srbije, 2018a). Zato, programe planiranja porodice treba dopuniti merama organa jedinica lokalne samouprave, koje se finansiraju lokalnim izvorima javnih prihoda. Na taj način se mere koje utvrđuje i obezbeđuje država, proširene i obogaćene merama lokalne samouprave, sprovode kroz organizaciju vlasti u lokalnoj samoupravi. Time se obezbeđuje dostupnost svih mera zainteresovanim građanima, koji lakše dolaze do informacija o njima i uslovima za njihovo korišćenje (Vlada Republike Srbije, 2018a).

METODOLOGIJA RADA

Istraživački cilj ovog rada jeste da se, uvažavajući specifičnosti demografskog i društveno-ekonomskog razvitka svake jedinice lokalne samouprave, ukaže na potencijalni prostor za dodatne mere podsticanja rađanja lokalne samouprave i daju preporuke za formulisanje tih mera. U tom smislu je za potrebe ovog istraživanja izvršena identifikacija onih administrativno-teritorijalnih jedinica koje, prema mišljenju autora još uvek imaju populacionu i ekonomsku snagu za sprovođenje mera podsticanja rađanja. Time je ujedno definisan i prostorni obuhvat istraživanja koji je predstavljen uzorkom od 9 jedinica lokalne samouprave prema sledećim kriterijumima:

- jedinica lokalne samouprave prema važećoj administrativno-teritorijalnoj podeli Republike Srbije ima status grada;
- izabrani gradovi zadovoljavaju kriterijum održanja populacione veličine iznad 100.000 stanovnika tokom poslednjih nekoliko decenija¹;

¹ Gradovi Beograd, Novi Sad, Niš i Kragujevac su izostavljeni iz istraživanja iz nekoliko razloga. Prvo, oni se svojom populacionom veličinom značajnije razlikuju od ostalih gradova u Republici. Drugo, ovi gradovi su najznačajniji univerzitetski centri u zemlji što predstavlja veliku komparativnu prednost u odnosu na druge lokalne samouprave. Takođe, ovi gradovi su sedišta velikih zdravstvenih centara što takođe predstavlja značajnu prednost u pogledu uslova za rađanje, ali i medicinsku negu odojčadi i male dece što se prepoznaje kao veoma važno u formulisanju mera podsticanja rađanja. I na kraju, četiri pomenuta grada apsorbuju neproporcionalno veliki udeo direktnih ekonomskih investicija u zemlji što ih stavlja u neravnotežan/favorizovan položaj u odnosu na druge, manje, gradove.

- u njima postoji dugotrajan problem nedovoljnog rađanja koji je izražen stopom ukupnog fertiliteta nižom od 2,1.

U tom smislu uzorak istraživanja čini devet gradova veličine između 100 i 150 hiljada stanovnika i relativno ujednačenih društveno-ekonomskih prilika. Tri grada su iz regiona Vojvodine (Pančevo, Zrenjanin i Subotica), dva grada iz regiona Južne i Istočne Srbije (Smederevo i Leskovac) i četiri grada iz regiona Zapadne Srbije i Šumadije (Šabac, Čačak, Kraljevo i Kruševac). Veličina stanovništva presudno utiče na tip zajednice u sociološkom i administrativno-teritorijalnom, odnosno statusnom smislu. Uticaj veličine stanovništva je naročito važan u odnosu na kapacitete i resurse kojima lokalna zajednica obezbeđuje zadovoljavanje potreba ljudi, razvoj i kvalitet života (Gavrilović & Jugović, 2011).

Vremenski okvir istraživanja u širem smislu se odnosi na period od 1991. do 2017. godine (analiza populacione dinamike), a u užem smislu je to period od 2002. do 2017. godine. Na prvom mestu, period analize populacione dinamike je produžen do 1991. godine kako bi se obuhvatio celokupan period tokom koga je nastupila depopulacija u ovim gradovima. Drugi pomenuti vremenski okvir istraživanja se odnosi na period 2002-2017. iz razloga što je upravo to period tokom koga su direktne i eksplicitne mere podsticanja rađanja počele da se sprovedu na teritoriji cele Srbije usvajanjem Zakona o finansijskoj podršci porodici sa decom aprila 2002. godine (Vlada Republike Srbije, 2018b) (u daljem tekstu Zakon).

Kako istraživanja u cilju evaluacije efekata mera pronatalitetne politike u Srbiji nisu sprovedena, to se ne raspolaže podacima o tome na koji način bi postojeće mere predviđene Zakonom mogle biti redefinisane i dopunjene kako bi predstavljale veći podsticaj za rađanje. Uzimajući u obzir ovaj nedostatak čini se neophodnim identifikacija najznačajnijih socioekonomskih pokazatelja na lokalnu kod kojih se sistemskim merama, a ne samo direktnim merama podsticanja rađanja, može ostvariti napredak u cilju stvaranja povoljnijeg okruženja za rađanje. Na ovom mestu se postavlja pitanje, koji su to socioekonomski pokazatelji koji su od značaja za populacionu politiku, odnosno za podsticaj rađanja? Svakako da bi spisak ovih indikatora mogao da bude jako dug, ali su u analizu uzeti samo oni najznačajniji koji direktno ili indirektno govore o tome kakve su demografske i socioekonomske karakteristike lokalnog stanovništva i lokalne sredine, a od značaja za odluku pojedinca u sferi braka i roditeljstva. Polazište za odabir pojedinih indikatora i njihova relevantnost za definisanje mera populacione politike, a naročito politike prema rađanju, leži u studiji „Opštine Republike Srbije – osnovni demografski, ekonomski i socijalni pokazatelji relevantni za populacionu politiku“ iz 2009. godine (Rašević & Penev, 2009). Analizirana su 24 indikatora, gde je u odnosu na pomenutu studiju pridodato svega 7 indikatora koji mogu doprineti boljem

razumevanju demografskih i socioekonomskih karakteristika na lokalnu. Pri izboru indikatora postojala je namera da se što bolje prikažu karakteristike lokalne sredine od potencijalnog značaja za politiku podrške rađanju, kao i da se identifikuju individualne karakteristike stanovništva, odnosno da se što bolje opiše ciljna grupa ka kojoj bi mere politike prema rađanju bile usmerene. Pomenuti indikatori podeljeni su u dve grupe sa namerom da se razdvoje indikatori koji oslikavaju osnovne demografske i socioekonomske karakteristike lokalne sredine od indikatora u vezi sa bračnošću, rađanjem i socioekonomskim karakteristikama lokalnog stanovništva kao ciljne grupe, odnosno, od demografskih i socioekonomskih karakteristika populacije koje direktno zavise od individualnog ponašanja.

Opšti demografski i socioekonomski indikatori lokalne sredine:

- Broj stanovnika
- Prosečna godišnja stopa porasta stanovništva
- Broj i udeo gradskog stanovništva
- Prosečna veličina seoskih naselja
- Prosečna starost stanovništva
- Udeo fertilnog kontingenta u ukupnom stanovništvu
- Prosečna starost fertilnog kontingenta
- Stopa smrtnosti odojčadi
- Prosečna visina gradskog budžeta po stanovniku
- Obuhvat dece vrtićima
- Investicije u stambenu izgradnju po stanovniku
- Investicije u nova osnovna sredstva (radna mesta) po stanovniku

Uži demografski, socijalni i ekonomski indikatori stanovništva:

- Prosečna veličina domaćinstva
- Stopa ukupnog fertiliteta
- Starost majke na rođenju sve dece
- Starost majke na prvorođenju
- Udeo neoženjenih/neudatih u starosti od 25 do 39 godina
- Udeo prvih brakova do 30. godine (prosek za muškarce i žene)
- Udeo vanbračnih živorođenja
- Adolescentni fertilitet
- Obrazovna struktura stanovništva
- Udeo nezaposlenih žena u ukupnom stanovništvu
- Udeo podstanara
- Visina prosečne neto zarade

Na osnovu navedenih indikatora izvršice se klasifikacija izabranih gradova sa ciljem da se identifikuju grupe indikatora kod kojih je potrebno postići napredak i na osnovu toga formulisati mere podsticanja rađanja.

REZULTATI

Kako je prethodno navedeno jedan od kriterijuma za izbor gradova jeste njihova populaciona veličina u periodu od 1991. do 2011. godine na osnovu čega je izračunata prosečna godišnja stopa rasta (Tabela 1). Na osnovu svoje populacione veličine posmatrani gradovi ispoljavaju priličnu ujednačenost, što potvrđuje nizak koeficijent varijacije (V) koji iznosi 9%. U ovih devet gradova živelo je nešto više od 1.100.000 stanovnika prema poslednjem popisu, a broj stanovnika u pomenutom periodu je opadao po prosečnoj godišnjoj stopi od -2,8‰, što je značajno manje od republičkog proseka koji je u tom periodu iznosio -4,3‰. Međutim, kada je promena broja stanovnika u pitanju, postoje značajne razlike između 9 izabranih gradova, a koeficijent varijacije iznosi čak 69%. Naime, Pančevo, Čačak i Kraljevo ispoljavaju priličnu stabilnost sa ispod -1‰ na godišnjem nivou, dalje, Subotica, Šabac, Smederevo i Kruševac beleže vrednosti od nešto iznad -3‰, dok sa druge strane, Zrenjanin i Leskovac gube stanovništvo po stopi koja je lošija od republičkog proseka (preko -5‰).

Tabela 1. Osnovni demografski indikatori lokalne sredine (V=0,25)

Grad	Broj stanovnika 2011.	Stopa rasata 1991-2011. (‰)	Udeo gradskog stanovništva 2011.	Veličina sela 2011.	Prosečna starost 2017.	Fertilni kontingent 2017.	Starost fertilnih žena 2011.	Smrtnost odojčadi 2008-2017
Subotica	141.554	-3.1	74.7	2110	42.8	22.3	32.6	4.6
Zrenjanin	123.362	-5.2	62.0	2231	43.3	21.1	32.9	6.7
Pančevo	123.414	-0.7	73.6	4663	42.6	22.1	32.9	5.7
Šabac	115.884	-3.2	46.5	1215	42.7	21.8	32.8	4.5
Smederevo	108.209	-3.3	59.3	1694	42.2	21.8	31.9	5.3
Čačak	115.337	-0.6	63.6	737	43.9	21.1	32.8	5.1
Kraljevo	125.488	-0.1	54.8	638	43.6	21.5	33.0	6.0
Kruševac	128.752	-3.5	45.6	700	43.9	21.2	32.6	6.4
Leskovac	144.206	-5.8	45.3	576	43.2	21.7	32.8	7.2
Uk./prosek	1.126.206	-2.8	58.4	1618	43.1	21.6	32.7	5.7

Izvor: Proračun autora na osnovu rezultata Popisa stanovništva 1991, 2002. i 2011. godine; Opštine i regioni u RS 2018. godine; Demografska statistika odgovarajućih godina.

Posmatrani gradovi se, takođe, međusobno razlikuju kada je u pitanju udeo gradskog stanovništva (Tabela 1), što potvrđuje umereno visoka vrednost koeficijenta varijacije (18%). U 9 izabranih gradova je prema popisu iz 2011. godine živelo preko 650.000 gradskog stanovništva, sa prosečnim udelom urbane populacije od 58,4% što je nešto ispod republičkog proseka (59,4%). Međutim, Subotica i Pančevo se naročito izdvajaju visokim stepenom urbanizacije značajno iznad republičkog proseka; oko republičkog proseka su Zrenjanin, Smederevo, Čačak i Kraljevo, dok su prema udelu urbane populacije Šabac, Kruševac i Leskovac značajno ispod republičkog proseka.

Posmatrajući površinu teritorije pomenutih gradova i njihovu mrežu naselja, može se primetiti da postoje značajne razlike kada je u pitanju prosečna veličina ostalih (seoskih) naselja, gde sa jedne strane stoji Grad Pančevo sa svega 7 seoskih naselja i sa druge strane Grad Leskovac sa preko stotinu seoskih naselja. Razlike među gradovima na osnovu posmatranog pokazatelja su veoma velike, što posmatrani skup čini veoma heterogenim, a koeficijent varijacije iznosi čak 76%. Ako pratimo tipologiju sela u odnosu na njihovu populacionu veličinu prema prof. Mitroviću (Mitrović, 2015), prosečnu veličinu sela za 9 posmatranih lokalnih samouprava možemo podeliti u tri kategorije (Tabela 1). Na prvom mestu su seoska naselja Grada Pančeva koja sa preko 4500 stanovnika u proseku pripadaju grupi veoma velikih sela, na drugom mestu su sela Šapca, Smedereva, Subotice i Zrenjanina sa između 1200 i 2200 stanovnika u proseku i ona pripadaju grupi velikih i srednje velikih sela i na kraju sela svih ostalih posmatranih gradova se nalaze na granici između malih i srednjih sela.

Sa druge strane, prema prosečnoj starosti stanovništva među posmatranim gradovima nema značajnih razlika ni u jednoj od posmatranih godina, osim što se Grad Smederevo izdvaja sa nešto nižom prosečnom starošću i u odnosu na ostale gradove i u odnosu na republički prosek (Tabela 1), a koeficijent varijacije iznosi 4%. Takođe i kada su u pitanju udeo fertlnih žena u ukupnom stanovništvu i njihova prosečna starost, zapravo, nema značajnijih razlika među posmatranim gradovima, ali ni kod posmatranih gradova u odnosu na republički prosek, što potvrđuje koeficijent varijacije od svega 5%. Tokom perioda od 2002. do 2017. godine udeo fertlnog kontingenta u ukupnom stanovništvu se smanjio sa oko 25% na ispod 22% (Tabela 1). Što se prosečne starosti fertlnih žena tiče, ona se 2011. godine kretala oko 33 godine starosti, sa izuzetkom Smedereva, kao i kod prosečne starosti stanovništva, gde je zabeležena nešto niža prosečna starost fertlnih žena (31,9 godina starosti), a koeficijent varijacije je iznosio 1%.

Smrtnost odojčadi kao indikator mortaliteta ujedno predstavlja i pokazatelj razvijenosti zdravstvene zaštite odojčadi, instituta patronaže i savetovališta za trudnice i porodilje. Ukupan prosek smrtnosti odojčadi u

periodu od 2008-2017. godine iznosi 5,7‰ što je približno republičkom proseku, ali se vrednosti stope među posmatranim gradovima i te kako razlikuju, sa koeficijentom varijacije od 18%. Tako jedino Šabac i Subotica beleže vrednosti ispod 5‰, Pančevo, Smederevo i Čačak beleže vrednosti nešto preko 5‰, ali niže od proseka, dok su vrednosti stope u Kraljevu, Kruševcu i Zrenjaninu više od 6, a u Leskovcu čak više i od 7‰.

Izabrani indikatori relevantni za populacionu politiku koji se tiču socioekonomskih karakteristika lokalne sredine jesu: iznos gradskog budžeta po glavi stanovnika, investicije u stambenu izgradnju po glavi stanovnika, investicije u nova osnovna sredstva (radna mesta) po glavi stanovnika i obuhvat dece predškolskim ustanovama (vrtićima). Pomenuti indikatori bi trebalo da ukažu na to koliko se na lokalnu ulaze za stanovanje, zapošljavanje i zbrinjavanje predškolske dece, ali i koliki prostor postoji u lokalnom budžetu za sprovođenje dodatnih mera populacione politike. Kod svih posmatranih indikatora lokalne sredine razlike među posmatranim gradovima su veoma značajne (ukupan prosečni varijabilitet iznosi 44%).

Što se investicija u nova osnovna sredstva tiče, one otkrivaju i te kako velike razlike među gradovima, a iskazane su u hiljadama dinara po glavi stanovnika. Naročito se izdvaja Pančevo sa investicijama trostruko višim od proseka i čak devetostruko višim u odnosu na Leskovac. Investicije značajno niže od proseka beleže Leskovac, Zrenjanin i Kraljevo, dok je nivo investicija u ostalim gradovima približan prosečnoj vrednosti (Tabela 2). Varijabilitet ovog indikatora je tako veliki da koeficijent varijacije iznosi čak 92%.

Kada je u pitanju nivo investicija u stanogradnju, iskazan u hiljadama dinara po stanovniku, takođe se mogu uočiti značajne razlike među posmatranim gradovima ($V=50\%$). Tako se Pančevo, Kruševac, Subotica i Šabac izdvajaju sa visokim nivoom investicija u stanogradnju, sledi Smederevo sa vrednostima oko proseka, dok je u ostalim gradovima nivo investicija čak dvostruko i trostruko niži od proseka.

Obuhvat dece predškolskim ustanovama kao jedan od vidova društvene brige o deci takođe je jedan od indikatora na osnovu koga se posmatrani gradovi značajno razlikuju. U 2008. godini u posmatranim gradovima je svega trećina dece bila obuhvaćena vrtićima. Razlike među posmatranim gradovima su takve da je u Čačku obuhvat dece vrtićima za čak 80% veći nego u Leskovcu koji beleži najmanji obuhvat dece. Vrednostima višim od proseka za posmatrane gradove, pored Čačka, izdvajali se još Subotica, Kruševac i Zrenjanin. Vrednosti oko proseka beleži Pančevo, dok su Smederevo, Šabac, Kraljevo i Leskovac značajno ispod ukupnog proseka. Deset godina kasnije zabeležen je relativno skroman, ali zadovoljavajući, pomak (za 9,2 procentna poena) koji se približava polovini dece obuhvaćene vrtićima (Tabela 2). Tako u 2017. godini Čačak ostaje u vrhu, a sledi ga

Subotica sa natpolovičnom većinom dece obuhvaćene predškolskim ustanovama. Većina ostalih gradova se sada nalazi oko proseka, dok Smederevo i Leskovac i dalje zaostaju kada je vrednost posmatranog pokazatelja u pitanju. U 2017. godini je u Smederevu svega nešto više od jedne trećine dece bilo obuhvaćeno vrtićima, a u Leskovcu čak i manje od trećine (30,3%). (koeficijent varijacije 17%).

Tabela 2. Sociekonomske indikatori lokalne sredine u 2017. godini ($V=0,44$)

Grad	Investicije u 1000 rsd/st	Stanogradnja u 1000rsd/st	Obuhvat dece vrtićima	Gradski budžet po stanovniku
Subotica	64	25	50.2	34.283
Zrenjanin	28	10	42.9	31.323
Pančevo	180	28	41.4	38.527
Šabac	56	25	42.5	31.965
Smederevo	65	14	36.3	28.334
Čačak	52	8	56.7	24.690
Kraljevo	38	7	40.3	24.912
Kruševac	53	28	44.6	22.768
Leskovac	21	6	30.3	26.522
Prosek	56	17	42.8	29.258

Izvor: Proračun autora - Opštine i regionu u RS 2018. godine.

Na kraju, ukupan prosek iznosa gradskog budžeta po glavi stanovnika je nešto ispod 30.000 dinara, a najviši iznos, ponovo, beleži Pančevo. Pored Pančeva, visinom budžeta višom od proseka izdvajaju se Subotica, Šabac i Zrenjanin. Ukupno prosečno odstupanje od aritmetičke sredine mereno koeficijentom varijacije iznosi 17%. Visina budžeta u Smederevu je najpribližnija proseku, a najniže vrednosti beleže Leskovac, Kraljevo, Čačak i Kruševac čija je visina budžeta po glavi stanovnika za 22% niža od proseka za posmatrane gradove (Tabela 2).

Kada je u pitanju druga grupa indikatora, odnosno, demografske i socio-ekonomske karakteristike stanovništva, na prvi pogled je uočljivo da posmatrane lokalne samouprave ispoljavaju izvestan varijabilitet. Međutim, prema prosečnoj veličini domaćinstva postoje relativno male razlike među izabranim gradovima, a prosek za izabrane gradove se nalazi svega nešto iznad republičkog proseka (Tabela 3), što potvrđuje koeficijent varijacije od svega 4%. Kretanje stope ukupnog fertiliteta (SUF), čini se da nije potrebno naročito opisivati jer je kriterijum odabira gradova i bila SUF ispod potreba zamene generacija, tako da je i varijabilitet posmatranog skupa mali ($V=4\%$). Međutim, umerene razlike u visini SUF-a između izabranih gradova ipak postoje. U periodu od 2001. do 2017. godine ukupan prosek je smanjen za 0,11 dece po ženi ali je intenzitet smanjenja visine SUF-a veoma različit

među samim gradovima, a naročito se Smederevo, Kraljevo, Leskovac i Kruševac karakterišu značajno većim smanjenjem u odnosu na ostale gradove (Tabela 3). Posebno treba istaći Smederevo gde se SUF na početku perioda nalazila u samom vrhu kada su posmatrani gradovi u pitanju, dok je na kraju posmatranog perioda vrednost SUF-a u Smederevu najniža među posmatranim gradovima, a smanjenje vrednosti iznosi 0,35 dece po ženi ili za preko 20%.

Tabela 3. Demografske karakteristike stanovništva ($V=0,13$)

Grad	Veličina domaćinstva 2011.	SUF 2014-2017.	Starost na rođenju sve dece 2008.	Starost na prvorođenju 2017.	Vanbračni fertilitet 2008-2017.	Adolescentni fertilitet 2006-2008.
Subotica	2.60	1.39	28.3	28.5	30.5	19.9
Zrenjanin	2.77	1.46	27.8	27.5	24.1	23.1
Pančevo	2.85	1.43	27.9	28.7	29.7	19.4
Šabac	2.96	1.58	26.9	27.4	24.1	29.8
Smederevo	3.09	1.36	26.5	26.7	42.1	30.7
Čačak	2.92	1.46	28.4	28.4	10.6	13.4
Kraljevo	2.98	1.45	28.1	27.8	16.0	22.6
Kruševac	3.13	1.39	27.5	26.9	27.8	23.2
Leskovac	3.30	1.44	26.0	26.1	21.9	39.0
Uk./prosek	2.96	1.44	27.5	27.6	25.2	24.6

Izvor: Popis stanovništva 2011. godine; Demografska statistika odgovarajućih godina; Opštine i regioni u Srbiji 2018; Rašević, Penev (2009).

Kada je u pitanju prosečna starost žena na rađanju vrednost ukupnog proseka posmatranih gradova se donekle razlikuje od republičkog proseka, a i razlike među samim gradovima nisu zanemarljive. Naime, tokom 2008. godine prosečna starost majki na rođenju sve dece u posmatranim gradovima je nešto niža od republičkog proseka, a najveća razlika među posmatranim gradovima je iznosila čak 2,4 godine, dok je, sa druge strane, varijabilitet na osnovu ovog indikatora neočekivano nizak (0,5%), drugim rečima radi se o veoma maloj disperziji vrednosti posmatranog pokazatelja u odnosu na aritmetičku sredinu. Nakon 10 godina, ali posmatrajući starost majke na prvorođenju, vrednosti su i dalje ispod republičkog proseka i to za 0,7 godina (Tabela 3), a varijabilitet iznosi 5%. Razlike u vrednosti posmatranog indikatora među izabranim gradovima su takve da se oni mogu podeliti u tri grupe. Prvu grupu čine gradovi gde je prosečna starost majke na prvorođenju između 26 i 27 godina (Leskovac, Smederevo i Kruševac); drugu gde je prosek između 27 i 28 godina (Šabac, Zrenjanin i Kraljevo); i treću, gde je prosečna starost majke između 28 i 29 godina (Čačak, Subotica i Pančevo). Najviša prosečna starost majke na prvorođenju je zabeležena u Pančevu (28,7 godina), dok je najniža zabeležena u Leskovcu (26,1). Ono

što je veoma indikativno jeste da je proces odlaganja rađanja u posmatranim gradovima tako intenzivan da je u sedam od devet izabranih gradova u 2017. godini prosečna starost na prvorođenju bila čak i viša od prosečne starosti majke na rođenju sve dece u 2008. godini.

Kako se većina rađanja u Srbiji još uvek ostvaruje u okviru braka, to bi se pokazatelji bračnosti mogli smatrati važnim za određenje potencijalnog okvira rađanja. Naime, u Srbiji je u 2017. godini u okviru braka rođeno 47.841 dete ili gotovo 3/4 ukupnog broja živorođenja. Posmatrani gradovi redom beleže nepovoljne pokazatelje bračnosti koji se ogledaju u visokim udelima neoženjenih muškaraca i neudatih žena u centralnoj reproduktivnoj dobi (od 25 do 39 godina starosti). Naime, polovina muškaraca (49,3%) pomenute dobi pripada kategoriji neoženjenih (Tabela 4) i gotovo trećina žena iste dobi (30,5%). Razlike između gradova, kada su posmatrani pokazatelji u pitanju su značajne. Tako čak pet posmatranih gradova beleži natpolovičnu većinu neoženjenih muškaraca (Smederevo 55,7%), gde se jedino Leskovac izdvaja sa 41,9% neoženjenih muškaraca u starosti od 25 do 39 godina. Kod žena je nešto povoljnija situacija gde tri grada beleže više od trećine neudatih žena (Pančevo 37,3%), gde se, takođe, izdvaja Leskovac sa svega jednom petinom neudatih žena u pomenutoj starosti. Dalje, imajući u vidu trend odlaganja rađanja, kao i činjenicu da se u brakovima višeg reda retko rađaju deca, bilo je indikativno prikazati koji udeo prvih brakova se sklapa pre 30. godine starosti supružnika. Ukupan prosek za posmatrane gradove je 59,7%, ali su razlike među gradovima evidentne i to sa rasponom od 50 do 70 % (Leskovac 70,3%). Pomenuti pokazatelji bračnosti ispoljavaju relativno skroman varijabilitet sa koeficijentima varijacije od 8, 16 i 9 % respektivno.

Iako je rađanje u okviru braka dominantno i važno za ukupan fertilitet, rađanje van braka postaje sve rasprostranjenije, a njegov značaj se povećava. Međutim, iako je na republičkom nivou udeo vanbračnog rađanja u ukupnom fertilitetu oko 25%, kao i u proseku za posmatrane gradove, razlike između gradova su takve i tolike da im se mora posvetiti posebna pažnja. Naime, ukupan prosek za posmatrane gradove je 25,2%, ali se vrednosti kreću od svega 10 do preko 42 %, implicirajući potpuno različite obrasce reprodukcije kada je zakonski okvir rađanja u pitanju, što dodatno potvrđuje i visok koeficijent varijacije (34%). Dublja analiza, koja bi uzela u obzir, prosečne godine u kojima se rađa (prema redu rođenja), dužinu protogenezičkih intervala, učestalost priznanja očinstva i pozakonjenja dece, nivo obrazovanja žena, itd. bi svakako dala bolji uvid u specifičnosti socioekonomskog miljea posmatranih gradova. Na ovom mestu ćemo se zadržati samo na deskripciji posmatranih indikatora. Najmanje učešće vanbračnih rađanja beleži Čačak sa 10,6%, a slede Kraljevo sa 16 i Leskovac sa ispod 22 %. Dva grada se nalaze oko proseka (Zrenjanin i Šabac), dok

se četiri grada nalaze visoko iznad ukupnog proseka (Kruševac, Pančevo, Subotica i Smederevo). Naročito se izdvaja Smederevo gde se u pojedinim godinama posmatranja gotovo polovina ukupnih rađanja ostvarivala van braka, a prosek za period od 2008. do 2017. godine iznosi čak 42,1% (Tabela 4).

Tabela 4. Socioekonomske karakteristike stanovništva ($V=0,13$)

Grad	Udeo neoženjenih 2011.	Udeo neudatih 2011.	Prvi brakovi pre 30. godine 2017. ²	Obrazovna struktura 2011.	Nezaposlene žene na 1000/st, 2017	Udeo podstanara 2011.	Prosečna zarada 2017.
Subotica	50.3	34.0	58.1	2.66	20	16.4	44.872
Zrenjanin	51.3	31.7	58.3	2.71	26	15.4	45.093
Pančevo	53.5	37.3	51.6	2.74	42	18.0	50.090
Šabac	47.4	28.9	62.6	2.59	46	11.7	41.637
Smederevo	55.7	36.0	54.8	2.58	34	14.0	50.869
Čačak	48.0	29.0	58.6	2.87	44	13.5	40.537
Kraljevo	47.6	26.7	62.0	2.64	52	13.8	40.423
Kruševac	48.2	29.7	61.2	2.61	63	13.9	40.803
Leskovac	41.9	21.5	70.3	2.55	58	10.0	36.214
Prosek	49.3	30.5	59.7	2.66	43	14.1	43.393

Izvor: Proračun autora na osnovu rezultata Popisa stanovništva 2011. godine; Opštine i regioni u RS 2018.

Kada se posmatra adolescentni fertilitet (u ovom slučaju rađanje u starosti između 15 i 19 godina) poznato je da Srbija beleži visoke stope rađanja ispod optimalne starosne dobi što je prepoznato kao negativna društvena pojava, a naročito se negativno odražava na buduće reproduktivno zdravlje. Naime, jedna od četiri najvažnije preporuke Svetske zdravstvene organizacije kada je rađanje u pitanju upravo i jeste „ne rađati pre 18. godine života“ jer to nosi višestruke zdravstvene rizike za majku i dete. A ako se ova preporuka upotpuni sa definicijom optimalne dobi za rađanje kao perioda od 20 do 35 godina starosti žene, onda fertilitet ostvaren pre 20. godine života možemo posmatrati kao nepoželjan, ili u najmanju ruku nepreporučiv, jer vodi narušavanju budućeg reproduktivnog zdravlja i indirektno može povećati raskorak između željenog i ostvarenog broja dece usled komplikacija reproduktivnog zdravlja nastalih adolescentnom trudnoćom. Ponovo, razlike u visini adolescentnog fertiliteta u posmatranim gradovima su značajne, sa koeficijentom varijacije od 28%. Ukupni prosek u periodu 2006-2008. iznosio je 24,6%, ali su se pojedinačne vrednosti kretale od 13 do čak 39%. Drugim rečima, najniži nivo beleži Čačak sa stopom oko 13% i sa druge strane Leskovac sa trostruko većom stopom adolescentnog

² Podaci u trećoj koloni Tabele 4. su prikazani zbirno, odnosno, predstavljaju prosek za muškarce i žene zajedno.

fertiliteta (Tabela 4). Koliko su ove vrednosti visoke govori i podatak da je u posmatranom periodu fertilitet ženskog stanovništva starog 35-36 godina na republičkom nivou iznosio od 30 do 37%. O veličini problema adolescentnog fertiliteta u Leskovcu, Šapcu i Smederevu govori i činjenica da je u ukupnoj ženskoj populaciji Srbije u starosti od 15 do 19 godina visina stope fertiliteta iznad 40% poslednji put zabeležena pre 28 godina, a iznad 30% pre 23 godine.

Dalje, u tabeli 4. obrazovna struktura stanovništva je prikazana sintezno na osnovu proseka liste rangova³ sa četiri modaliteta⁴ usled jednostavnosti izvedbe i dostupnosti podataka za nivo opština/gradova. U tom smislu će viša vrednost prikazanog pokazatelja predstavljati povoljniju obrazovnu strukturu stanovništva (Vasić, 2013). Na osnovu pomenutog pokazatelja je, takođe, moguće i porediti obrazovnu strukturu posmatranih gradova. U periodu od 2002. do 2011. godine svi posmatrani gradovi beleže poboljšanje obrazovne strukture u manjoj ili većoj meri, a razlike među njima se u načelu smanjuju, što potvrđuje nizak koeficijent varijacije (5%). Do 2011. godine ukupno poboljšanje obrazovne strukture je iznosilo preko 11%, s time da je poboljšanje obrazovne strukture u Vojvodini nešto sporije nego u posmatranim gradovima u Centralnoj Srbiji. Najpovoljniju obrazovnu strukturu u 2011. godini beleži Čačak, a slede ih Pančevo, Zrenjanin i Subotica. Grad Leskovac je i u 2011. godini sa najlošijom obrazovnom strukturom među posmatranim gradovima, ali je njegov zaostatak u odnosu na ukupan prosek sada nešto niži i iznosi 5,1%.

Što se tiče zaposlenosti, posmatran je ukupan broj nezaposlenih žena u 2008, 2012. i 2017. godini, a tabelarno je prikazan broj nezaposlenih žena na hiljadu stanovnika (analogno publikaciji Opštine i regionu u Republici Srbiji). Tokom perioda od 2008. do 2017. godine apsolutan broj nezaposlenih žena u svim posmatranim gradovima se smanjio, a intenzitet smanjenja je iznosio od 8% u Čačku, do čak 53% u Zrenjaninu. Međutim, broj nezaposlenih žena na 1000 stanovnika posmatranih gradova nešto je drugačiji. Ukupan prosek za posmatrane gradove iznosi 43, a razlike među gradovima su značajne, sa koeficijentom varijacije od 29% i rasponom vrednosti od 20 do 63 nezaposlene žene na 1000 stanovnika. Dvostruko niži varijabilitet zabeležen je u domenu stanovanja (15%), sa najmanjim udelom podstanarskih domaćinstava u Leskovcu (10%) i najvećim u Pančevu (18%) (Tabela 4).

³ Lista rangova ne podrazumeva kvantitativno razlikovanje među modalitetima, već kvalitativnu valorizaciju u smislu da modaliteti viših rangova predstavljaju poželjniju strukturu, odnosno, da predstavljaju više kvalitativne vrednosti.

⁴ 1 – bez školske spreme i nepotpuna osnovna škola; 2 – osnovna škola; 3 – srednja škola; 4 – viša škola i fakultet.

Prema visini prosečne neto zarade izdvajaju se tri grupe gradova. Najvišu prosečnu zaradu beleži stanovništvo Smedereva, a zatim sledi Pančevo, sa preko 50 hiljada dinara. Drugu grupu čine Zrenjanin i Subotica sa visinom zarade oko proseka za posmatrane gradove, dok su ostali gradovi značajno ispod proseka. Naročito se izdvaja Leskovac sa prosečnom zaradom koja je 17% ispod proseka posmatranih gradova, a čak za 29% niža od prosečne zarade u Smederevu. Sa druge strane, ukupno prosečno odstupanje (varijabilitet) nije tako veliko, a koeficijent varijacije iznosi 10%.

DISKUSIJA

Na osnovu prethodne analize na prvi pogled se može uočiti nekoliko pravilnosti, a to je da su razlike među posmatranim gradovima najmanje kada su demografske karakteristike stanovništva u pitanju, nešto veće kada su socioekonomske karakteristike stanovništva u pitanju i najveće kada su socioekonomske karakteristike lokalne sredine u pitanju. Tako je prosečan varijabilitet među posmatranim gradovima, kada su u pitanju karakteristike lokalne sredine, višestruko veći u odnosu na varijabilitet individualnih karakteristika lokalnog stanovništva i to 31% prema 13% respektivno. Ono što se nameće kao imperativ i što jeste osnovni cilj preduzetog istraživanja jeste da se ukaže na eventualni prostor za poboljšanje posmatranih indikatora kako bi se dala osnova za formulisanje lokalno-specifičnih mera za podsticanje rađanja. U tom cilju u daljoj diskusiji biće analiziran svaki grad ponaosob.

Na prvom mestu stanovništvo Subotice se izdvaja veoma visokim udelom gradske populacije, malom prosečnom veličinom domaćinstva, niskim adolescentim fertilitetom, visokim udelom neoženjenih/neudatih u starosti od 25 do 39 godina, visokim i rastućim udelom vanbračnih rađanja, niskom ali stabilnom stopom ukupnog fertiliteta, visokom starošću majke na rođenju i niskom smrtnošću odojčadi. Što se tiče socioekonomskih karakteristika stanovništva Subotice, ono se izdvaja relativno skromnom obrazovnom strukturom, niskom nezaposlenošću žena i visokim udelom podstanara. Sa druge strane, Subotica se kao socioekonomsko okruženje izdvaja visokim investicijama u stanogradnju, solidnim izdvajanjima za nova radna mesta, visokim gradskim budžetom i visokim obuhvatom dece vrtićima. Karakteristike stanovništva Subotice koje predstavljaju važne pretpostavke i prostor za delovanje populacione politike, odnosno ono što bi trebalo da je cilj delovanja mera podsticanja rađanja jesu visok udeo neoženjenih/neudatih u optimalnom reproduktivnom periodu, visoka prosečna starost majke na rođenju, stabilnost SUF-a na niskom nivou, skromna obrazovna struktura žena i visok udeo podstanara. Sa druge strane, Subotica kao socioekonomsko okruženje u kome se ostvaruje rađanje ima

važne (bolje u odnosu na ostale gradove) pretpostavke za sprovođenje ovih mera, a to su: niska nezaposlenost, visok obuhvat vrtićima, solidne investicije u stanogradnju i nova radna mesta i na kraju visok gradski budžet iz koga bi se mogle finansirati mere podsticanja rađanja. Pomenute mere bi, zapravo, trebalo da budu usmerene na podsticaje za mlade bračne parove kroz finansijsku i stambenu politiku čime bi se uticalo na povećanje bračnosti u optimalnom reproduktivnom periodu, dok bi direktne mere podsticanja rađanja trebalo da budu usmerene na zaustavljanje odlaganja rađanja. Direktne mere podsticanja rađanja bi, imajući u vidu relativno nepovoljnu obrazovnu strukturu žena u Subotici, trebalo da imaju jasnu finansijsku dimenziju sa eventualnom starosnom uslovljenošću u cilju zaustavljanja daljeg odlaganja rađanja.

Stanovništvo Grada Zrenjanina, kao jednog od tri izabrana grada sa teritorije Vojvodine, odlikuje se veoma visokom negativnom stopom rasta, malom prosečnom veličinom domaćinstva, visokim udelom neoženjenih/neudatih u starosti od 25 do 39 godina, značajnim povećanjem vanbračnog fertiliteta, stabilnošću SUF-a i visokom smrtnošću odojčadi. Što se socioekonomskih karakteristika stanovništva Zrenjanina tiče, ono se izdvaja niskom nezaposlenošću žena i visokim udelom podstanara. Sa druge strane, Zrenjanin se kao socioekonomsko okruženje izdvaja niskim investicijama u stanogradnju, niskim izdvajanjima za nova radna mesta i visokim gradskim budžetom. Ove činjenice navode na zaključak da bi, takođe, mere populacione politike trebalo da budu usmerene na podsticaje mladim bračnim parovima naročito u domenu stanovanja, ali i na poboljšanje zdravstvene nege usmerene na trudnice, porodilje i odojčad u cilju daljeg snižavanja smrtnosti odojčadi. Međutim, nizak stepen investicija u stanogradnju i nova radna mesta u kombinaciji sa relativno skromnom prosečnom zaradom predstavljaju nepovoljno socioekonomsko okruženje za mlade parove i njihovu odluku o roditeljstvu. Sa druge strane, relativno visok gradski budžet ostavlja mesta da se kroz uvođenje ciljanih mera populacione politike ostvare neophodna poboljšanja.

Stanovništvo Grada Pančeva se odlikuje veoma povoljnim socioekonomskim parametrima, ali se ipak po mnogo čemu ne izdvaja od većine posmatranih gradova. Ono po čemu se stanovništvo Grada Pančeva ipak izdvaja jesu: relativno stabilan broj stanovnika, visok udeo gradske populacije, veoma velika prosečna veličina sela, visok udeo neoženjenih i neudatih u starosti od 25 do 39 godina, visok vanbračni fertilitet, nizak adolescentni fertilitet i visoka starost majke na prvorođenju. Kada su u pitanju socioekonomski indikatori, Grad Pančevo odlikuje niska nezaposlenost žena, visok udeo podstanara, visoka prosečna zarada, visoke investicije u stanogradnju i nova radna mesta i najviši gradski budžet (među posmatranim gradovima). Veoma povoljni socioekonomski indikatori

u Gradu Pančevu, zajedno sa veoma velikom prosečnom veličinom sela i najvišim gradskim budžetom, mogu biti veoma važne pretpostavke uspešnog sprovođenja lokalnih mera populacione politike. Sa svega 7 seoskih naselja veoma velike prosečne veličine, relativno malom teritorijom Grada, odličnom saobraćajnom povezanošću, dobrom komunalnom i infrastrukturnom opremljenošću sela (vrtići, škole, ambulante, apoteke, itd.), Pančevo ima veoma značajne pretpostavke očuvanja svoje populacione veličine, ali i važne pretpostavke za sprovođenje ciljanih mera populacione politike. Visok udeo podstanara (najverovatnije u gradskim naseljima) je svakako polje na kome je moguće postići poboljšanje kroz stambene podsticaje parovima koji bi bili usmereni na pozajmice (moguće i bespovratne) za rešenje stambenog pitanja u nekom od 7 seoskih naselja. Takođe, usled veoma visokog udela neoženjenog/neudatog stanovništva mlađeg od 40 godina, moguće je ovakve mere usmeriti na pomenutu starosnu grupu čime bi se moglo istovremeno uticati na povećanje bračnosti, rešavanje stambenog pitanja, očuvanje sela, a indirektno i na smanjenje prosečnih godina na prvorođenju. Slične mere se već sprovode na teritoriji Vojvodine, gde se daje bespovratna pozajmica bračnim parovima za kupovinu kuće na selu (bez uslova bavljenja poljoprivredom) u iznosu od milion dinara (Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova AP Vojvodine, 2018). Grad Pančevo koji ima veoma dobre ekonomske performanse (u odnosu na Republički prosek), a ujedno i veoma visok gradski budžet, ima dovoljno prostora da uvede dodatne ciljane mere podsticanja rađanja na svojoj teritoriji. Istraživanje lokalnih populacionih politika na teritoriji AP Vojvodine pokazalo je da gotovo 60% opština izdvaja manje od 1% svog budžeta za populacionu politiku, a gotovo 80% opština izdvaja manje od 2% (Gavrilović, 2007). Bez obzira što svaki od tri posmatrana grada sa teritorije AP Vojvodine ima relativno širok spektar mera lokalne populacione politike, ni jedan od njih nema osnovano zasebno telo koje bi se bavilo analizom demografskog stanja i implementacijom mera populacione politike, a jedino Grad Subotica ima osnovan Fond za populacionu politiku.

Stanovništvo Grada Šapca, kao jedog od šest izabranih gradova sa teritorije Centralne Srbije, izdvaja se veoma niskim udelom gradske populacije, visokim udelom prvih brakova pre 30. godine starosti, visokim adolescentnim fertilitetom, višom stopom ukupnog fertiliteta u odnosu na ostale gradove, niskom prosečnom starošću majke na rođenju sve dece i niskom smrtnošću odojčadi. Sa druge strane, Grad Šabac se odlikuje relativno nepovoljnom obrazovnom strukturom stanovništva, niskim udelom podstanara, niskom prosečnom zaradom, solidnim izdvajanjima za stanogradnju i visokim gradskim budžetom. Očigledno je da u gradskom budžetu postoji prostor za uvođenje dodatnih mera populacione politike koja bi pre svega trebalo da bude usmerena na snižavanje adolescentnog

fertiliteta kao važne pretpostavke očuvanja reproduktivnog zdravlja za optimalni reproduktivni period. Takođe, usled niskog obrazovnog nivoa stanovništva, visokog udela ruralne populacije, relativno solidnih pokazatelja fertiliteta i bračnosti, a imajući u vidu visinu gradskog budžeta, lokalna samouprava Šapca bi svakako trebalo da mere podsticanja rađanja uskladi sa pomenutim karakteristikama stanovništva i da ovim merama da jasnu finansijsku, ali i starosnu dimenziju sa ciljem redukcije rađanja u adolescentnom periodu.

Smederevo je populaciono najmanji grad od svih posmatranih gradova, ali se njegovo stanovništvo izdvaja po osnovu više indikatora u pozitivnom (prosečna starost, prosečna veličina domaćinstva, prosečna starost fertilnog kontingenta, prosečna starost majke na rođenju dece, nezaposlenost žena, prosečna zarada), ali i negativnom (bračnost, vanbračni i adolescentni fertilitet, stopa ukupnog fertiliteta obrazovna struktura, obuhvat dece vrtićima) smislu u odnosu na ostale posmatrane gradove. Već na prvi pogled se izdvajaju tri polja na kojima lokalne mere populacione politike treba da deluju: sniziti adolescentni fertilitet, povećati bračnost stanovništva mlađeg od 40 godina i povećati obuhvat dece vrtićima. Usled visokog adolescentnog fertiliteta direktna finansijska davanja povodom rođenja deteta trebalo bi ograničiti donjom starosnom granicom, a usled skromnog nivoa obrazovanja stanovništva finansijske mere treba koncipirati tako da budu jasne, lako ostvarive i značajnog iznosa. Sa druge strane, niska bračnost reproduktivno najposobnijeg dela stanovništva sigurno je jedan od važnih uzroka veoma niske stope ukupnog fertiliteta, a bez obzira što se udeo podstanara u Smederevu nalazi oko proseka za posmatrane gradove, on je svakako visok (14%), i sigurno je da stambeno osamostaljivanje predstavlja veliku prepreku u tranziciji u odraslost i jedan od uzroka visokih udela neoženjenih/neudatih u starosti od 25-39 godina. Imajući u vidu relativno lošu obrazovnu strukturu stanovništva i nisku nezaposlenost žena, verovatno je da se većina pomenute starosne kategorije ne nalazi na školovanju. Dakle, uvođenje stambene politike prema mladima od strane Grada potencijalno bi vodilo prevazilaženju prepreka na putu u odraslost, povećanju bračnosti i povećanju fertiliteta. Relativno solidne ekonomske performanse lokalne sredine, koje se najpre ogledaju u visokim prosečnim zaradama i niskoj nezaposlenosti žena, koje nisu propraćene dovoljnim obuhvatom dece vrtićima (2/3 dece nije obuhvaćeno predškolskim ustanovama), moguće, predstavljaju prepreku, a ne podsticaj, povećanju stope ukupnog fertiliteta. U tom smislu Grad Smederevo mora da uloži značajne napore u podizanju kapaciteta predškolskih ustanova i povećava obuhvat dece vrtićima bar na 50%.

Grad Čačak, kada su u pitanju posmatrani indikatori, po mnogo čemu predstavlja izuzetak u odnosu na ostale izabrane gradove. Tako se

Grad Čačak izdvaja relativnom stabilnošću svoje populacione veličine, veoma malom prosečnom veličinom sela, visokom prosečnom starošću stanovništva, najnižim vanbračnim i adolescentnim fertilitetom, visokom prosečnom starošću majke na prvorođenju i rođenju sve dece. Sa druge strane, stanovništvo Čačka se odlikuje najpovoljnijom obrazovnom strukturom, ali niskom prosečnom zaradom. Takođe, Grad Čačak beleži niske investicije u stanogradnju, nizak gradski budžet i najviši obuhvat dece vrtićima. Uvođenjem ciljanih mera podsticaja rađanja trebalo bi uticati na snižavanje prosečne starosti majke na prvorođenju, a imajući u vidu veoma povoljnu obrazovnu strukturu, ali i nisku prosečnu zaradu u Čačku, pored jasnih finansijskih mera podsticanja rađanja trebalo bi raditi i na njihovoj diverzifikaciji. Visoki udeli najobrazovanijeg stanovništva, koji su po pravilu manje osetljivi na direktne finansijske podsticaje, navode na to da bi u sistem mera podsticanja rađanja trebalo uključiti i nefinansijske mere koje bi ciljano uticale na smanjenje različitih strukturnih prepreka sa kojima se roditelji (sadašnji i budući) u svakodnevnom životu suočavaju. Visok obuhvat dece vrtićima svakako je veoma pozitivan primer ovakvih mera, koji verovatno može biti dodatno poboljšan usklađivanjem ponude zbrinjavanja dece sa obavezama roditelja (radno vreme vrtića, popodnevna dežurstva, itd.). Imajući u vidu nizak budžet Grada Čačka, a istovremeno visok udeo najobrazovanijeg stanovništva nedovoljno osetljivog na direktne finansijske mere, uvođenje nefinansijskih mera podsticanja rađanja može predstavljati dobitnu kombinaciju.

Stanovništvo grada Kraljeva se izdvaja stabilnom populacionom veličinom, malom prosečnom veličinom sela, visokim udelom prvih brakova pre 30. godine starosti, niskim vanbračnim fertilitetom, intenzivnim smanjenjem stope ukupnog fertiliteta, visokom starošću majke na rođenju sve dece i visokom smrtnošću odojčadi. Kada su socioekonomske karakteristike stanovništva u pitanju, ono se odlikuje lošom obrazovnom strukturom i niskim prosečnim zaradama, dok se sam Grad Kraljevo karakteriše niskim investicijama u stanogradnju i nova radna mesta, i niskim gradskim budžetom. Očigledno je da Grad Kraljevo stabilnost svoje populacione veličine duuguje mehaničkom prirastu. Sa druge strane, bez obzira na visok udeo prvih brakova pre 30. godine starosti i relativno nisku starost majke na prvorođenju, očigledno je da su intergenezički intervali veoma dugi, a da je, usled intenzivnog opadanja SUF-a, verovatnoća rođenja drugog deteta u porodici veoma niska. Iako Grad Kraljevo ima skromne ekonomske pokazatelje, relativno visoka i rana (ali ne prerana) bračnost i relativno niska starost na prvorođenju, svakako mogu predstavljati dobro polazište za sprovođenje mera podsticanja rađanja, sa fokusom na drugom, trećem i četvrtom detetu u porodici. Imajući u vidu niske prosečne zarade i nepovoljnu obrazovnu strukturu stanovništva, ove mere bi nesumnjivo

trebalo da imaju jaku finansijsku dimeziju u vidu jednokratnih izdašnih davanja na rođenju deteta. Međutim, nizak gradski budžet može predstavljati ozbiljnu prepreku u sprovođenju ciljanih mera podsticanja rađanja.

Kruševac predstavlja lokalnu jedinicu čije stanovništvo karakteriše intenzivno opadanje populacione veličine, nizak udeo urbane populacije, mala prosečna veličina sela, visoka prosečna starost, visoka prosečna veličina domaćinstva, visok udeo prvih brakova pre 30. godine starosti, visok udeo vanbračnih rađanja, intenzivno smanjenje stope ukupnog fertiliteta, niska starost majke na prvorođenju i visoka smrtnost odojčadi. Sa druge strane, stanovništvo Kruševca se izdvaja lošom obrazovnom strukturom, visokom nezaposlenošću žena i niskom prosečnom zaradom, a Grad Kruševac kao jedinicu lokalne samouprave karakterišu visoke investicije u stanogradnju i nizak gradski budžet. Očigledno je da visok udeo ruralne populacije utiče na veće prisustvo višeporodičnih domaćinstava, nepovoljnu obrazovnu strukturu i ranu bračnost, međutim, loši socioekonomski pokazatelji dodatno utiču na intenziviranje opadanja SUF-a. Svakako da, kada je Grad Kruševac u pitanju, mere podsticanja rađanja treba prilagoditi lokalnom stanovništvu i njegovim karakteristikama, moguće, kroz podsticaje omladinskog preduzetništva na ruralnom području. Pored toga, direktni finansijski podsticaji na rođenju dece, svakako su opcija koja bi makar usporila dalje opadanje nivoa rađanja.

Na kraju, stanovništvo Grada Leskovca izdvaja veoma negativna stopa rasta, visok udeo ruralne populacije, mala prosečna veličina ruralnih naselja, visoka prosečna veličina domaćinstva, visok udeo stanovništva u braku i rana prva bračnost, nizak vanbračni fertilitet, veoma visok adolescentni fertilitet, intenzivno opadanje SUF-a, mala starost majke na prvorođenju i na rođenju sve dece, i visoka smrtnost odojčadi. Socioekonomske karakteristike stanovništva i lokalne sredine karakteriše veoma loša obrazovna struktura, nizak udeo podstanara, niska prosečna zarada, veoma niske investicije u stanogradnju i nova radna mesta, nizak gradski budžet i veoma nizak obuhvat dece vrtićima. Intenzivno opadanje populacione veličine Grada Leskovca usled negativnog prirodnog i migracionog kretanja stanovništva dodatno je podstaknuto veoma lošim socioekonomskim performansama lokalne sredine. Sa druge strane, rana bračnost, visok adolescentni fertilitet i niska prosečna starost na prvorođenju, svakako, u jednom delu imaju svoj razlog u najvišem udelu Romske populacije (5,3%), u odnosu na ostale posmatrane gradove, koju karakteriše rano odustajanje od školovanja i visok adolescentni fertilitet (UNICEF, 2007). Imajući u vidu visok adolescentni fertilitet (39‰), niska starost majke na prvorođenju se teško može posmatrati kao pozitivan fenomen kao što bi to bio slučaj u odsustvu, ili bar minimalnom, adolescentnom fertilitetu. Uzimajući u obzir nepovoljne ekonomske karakteristike na lokalnu, mere podsticaja rađanja

trebalo bi da imaju dominantan finansijski predznak, ali uz obavezno uspostavljanje donje starosne granice za ostvarivanje ovog prava. U slučaju kada bi se direktna finansijska davanja linearno distribuirala, postojala bi opasnost od povećanja adolescentnog fertiliteta i sledstvenih posledica u vidu povećanja i ovako visoke smrtnosti odojčadi i multiplikacije siromaštva u marginalnim socijalnim grupama (UNICEF, 2015). Međutim, imajući u vidu navedene socioekonomske pokazatelje na lokalnu, teško je očekivati da izolovana primena (čak i veoma izdašnih) direktnih finansijskih davanja, bez važnih socioekonomskih pretpostavki koje bi Grad Leskovac načinile okruženjem povoljnim za rađanje, može ispoljiti bilo kakav pozitivan efekat na stopu ukupnog fertiliteta.

ZAKLJUČAK

Devet posmatranih gradova slične populacione veličine i sa problemom nedovoljnog rađanja ispoljilo je veoma ujednačene vrednosti osnovnih posmatranih demografskih indikatora, međutim, razlike postaju značajne kada su u pitanju indikatori na koje utiču faktori sociološke prirode i, na kraju, posmatrani ekonomski indikatori pokazuju najveće razlike između posmatranih jedinica lokalne samouprave. Cilj analize prve grupe indikatora bio je da se ukaže na demografske i socioekonomske karakteristike lokalne sredine. Druga grupa indikatora imala je za cilj da se bliže utvrde karakteristike lokalnog stanovništva, odnosno sve one osobine stanovništva na koje utiče individualno ponašanje, a od značaja su za politiku prema rađanju. Precizna identifikacija pomenutih karakteristika lokalnog stanovništva doprinosi ciljanom kreiranju mera podsticanja rađanja, kao važnoj pretpostavci uspešne i efektivne implementacije. Sa druge strane, grupa indikatora koja se odnosila na karakteristike lokalne sredine imala je za cilj da ukaže na potencijale, ali i na propuste lokalne samouprave, što bi otvorilo prostor za delovanje i identifikovanje onih sfera na koje bi lokalna samouprava trebalo da deluje u cilju stvaranja povoljnijeg okruženja za rađanje. Međutim, ne postoje recepti niti univerzalna sredstva za utvrđivanje mera populacione politike lokalne samouprave. Njihovo definisanje zavisi od brojnih okolnosti: od razvijenosti i mogućnosti same opštine; od uvažavanja demografskih problema od strane političara i građana; od razvijenosti i povezanosti institucija i službi u opštini; od prethodnih iskustava; od znanja, razumevanja i spremnosti onih koji donose odluke da aktiviraju resurse koji postoje i pronađu nove, kao i da stvore povoljnu društvenu atmosferu za menjanje nepovoljnog stanja (Gavrilović & Jugović, 2011).

Sa stanovišta položaja i uloge lokalne samouprave u političkom sistemu nema značajnijeg pitanja od neposrednog interesa za lokalno stanovništvo nego što je pitanje reprodukcije tog stanovništva. Lokalna samouprava

najbolje može prepoznati potrebe konkretnih roditelja i u okvirima svojih ovlašćenja i kompetencija aktivirati određene mehanizme kojima se te potrebe mogu zadovoljiti na najbolji mogući način. Međutim, jedna od važnih prepreka u kvalitetnom i efikasnom sprovođenju lokalnih mera populacione politike jeste činjenica da jedinice lokalne samouprave češće postupaju stihijski umesto da se ovim pitanjima bave na sistematičan i organizovan način.

Ovaj tekst je napor u pravcu tagretiranja specifičnih demografskih problema svake od posmatranih lokalnih samouprava ponaosob, analize socioekonomskog stanja na lokalnu, a od značaja za sadašnje i buduće roditelje i identifikacije prostora za delovanje lokalne samouprave na stvaranju povoljnijeg okruženja za rađanje. Zaključak na ovom mestu izostaje iz razloga što je u pomenutoj jednačini previše nepoznatih, a na svakoj od lokalnih zajednica jeste da problem nedovoljnog rađanja postavi visoko na agendi sopstvenih prioriteta, jer savremena lokalna zajednica ima obavezu da uspostavi svoju populacionu politiku kako bi dopunila mere populacione politike viših nivoa državnih struktura i sa više izvesnosti odgovorila na potrebe i očekivanja svojih stanovnika (Gavrilović & Jugović, 2011). Ono što jeste moguće, to je da se istaknu osnovni principi na kojima bi trebalo da se zasnivaju mere lokalne populacione politike i čime bi donosioci odluka na lokalnu trebalo da se rukovode. Pomenuti principi jesu: dugotrajnost i stabilnost ustanovljenih mera, jasna populaciona dimenzija ustanovljenih mera, usaglašenost a ne istovetnost sa merama državnih organa, osnivanje fondova za populacionu politiku (van opštinskog/gradskog budžeta) i obavezno paralelno definisanje mera materijalne i nematerijalne prirode.

LITERATURA:

- Bjorklund, A. (2006). Does family policy affect fertility? Lessons from Sweden. *Journal of Population Economics*, 19(1), 3–24.
- Demeny, P. (2003) Population Policy Dilemmas in Europe at the Dawn of the Twenty-First Century. *Population and Development Review*, 29(1), 1–28.
- Gavrilović, A. (2006). *Populaciona edukacija*. Beograd: Društvo demografa Srbije.
- Gavrilović, A. (2007). Postojeće mere populacione politike u opštinama AP Vojvodine. U Mojić, N. (Ured.), *Aktiviranje lokalne samouprave u populacionoj politici AP Vojvodine*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za demografiju, porodicu i društvenu brigu o deci.
- Gavrilović, A. & Jugović, A. (2011). Značaj i uloga lokalne samouprave u populacionoj politici Srbije. *Stanovništvo*, 49(1), 79-103.
- Hecht, J. & Leridon, H. (1993). Fertility policies: A limited influence? In D. Noin & R. Woods (Eds.), *The changing population of Europe* (pp. 62–75). Cambridge MA: Blackwell.
- Hoem, M. J. (2008) Overview Chapter 8: The impact of public policies on European fertility. *Demographic research*, 19(10), 249–260.

- Laroque, G. & Salanie, B. (2005). *Does fertility respond to financial incentives?* Retrieved from <http://www.crest.fr/pageperso/lei/slanie/p140205.pdf>.
- Mitrović, M. M. (2015). *Sela u Srbiji - promene strukture i problemi održivog razvoja*. Beograd: RZS.
- Modigliani, F. & Brumberg, R. (1980). Utility analysis and aggregate consumption functions: an attempt at integration. In A. Abel (ed), *The Collected Papers of Franco Modigliani*. Cambridge: MIT Press, Cambridge, Mass.
- Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova AP Vojvodine (2018). *Konkurs za dodelu bespovratnih sredstava bračnim parovima na teritoriji AP Vojvodine za kupovinu seoskih kuća sa okućnicom*. Dostupno na <https://ravnopravnost.org.rs/javni-konkursi/>
- Pokrajinski zaštitnik građana APV (2014). *Mere populacione politike u AP Vojvodini 2014*. Novi Sad.
- Radivojević, B. & Vasić, P. (2012). Household age structure and consumption in Serbia. *Economic annals*, 57(195), 79-101.
- Republički zavod za statistiku (2000-2017). *Demografska statistika*. Beograd: RZS
- Republički zavod za statistiku (2018). *Opštine i regioni u Republici Srbiji 2018*. Beograd: RZS.
- Republički zavod za statistiku (2012). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji – Upporedni pregled broja stanovnika 1948-2011*. Beograd: RZS.
- Republički zavod za statistiku (2012). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji – Domaćinstva prema broju članova*. Beograd: RZS.
- Republički zavod za statistiku (2012). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji – Starost i pol*. Beograd: RZS.
- Republički zavod za statistiku & UNICEF (2014). *Istraživanje višestrukih pokazatelja položaja žena i dece u Srbiji 2014 i Istraživanje višestrukih pokazatelja položaja žena i dece u romskim naseljima u Srbiji 2014*. (Istraživački izveštaj-Konačni izveštaj) Beograd: RZS i UNICEF. Preuzeto sa <https://www.unicef.org/serbia/media/6021/file/Srbija%20%E2%80%94Romska%20naselja%20istra%C5%BEivanje%20vi%C5%A1estrukih%20pokazatelja%202014.pdf>
- UNICEF (2007). *Raskinuti lanac isključenosti - romska deca u jugoistočnoj Evropi*. (Istraživački izveštaj, UNICEF Srbija-Beogradska kancelarija). Beograd: UNICEF Srbija. Preuzeto sa http://narip.cep.edu.rs/biblioteka/literatura_na_srpskom_jeziku/raskinuti_lanac_iskljucenosti_romska_deca_u_jugoistocnoj_evropi.pdf
- Vasić, P. (2013). Obrazovna struktura žena koje su rađale i struktura rađanja u Srbiji od 2002 do 2011 – neosetljive na populacionu politiku? U *Stanovništvo jugoistočne Srbije*, knj. 3. Niš: Ogranak SANU u Nišu, Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu.
- Vlada Republike Srbije (2006). *Ustav Republike Srbije*. Službeni glasnik Republike Srbije, 98/2006.
- Vlada Republike Srbije (2007). *Zakon o lokalnoj samoupravi*. Beograd: Službeni glasnik Republike Srbije, br. 129/07.
- Vlada Republike Srbije (2018a). *Strategija podsticanja rađanja*. Beograd: Službeni glasnik RS, br. 55/05, 71/05 – ispravka, 101/07, 65/08, 16/11, 68/12 – US, 72/12, 7/14 – US i 44/14.

- Vlada Republike Srbije. (2018b). *Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom*. Beograd: Službeni glasnik Republike Srbije, br. 113/2017. i 50/2018.
- Rašević, M. & Penev, G. (2009). *Opštine Republike Srbije – osnovni demografski, ekonomski i socijalni pokazatelji relevantni za populacionu politiku*. Beograd: Društvo demografa Srbije.

LOCAL GOVERNMENTS AND FERTILITY POLICY – DEMOGRAPHIC AND SOCIOECONOMIC INDICATORS ANALYSIS

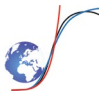
Petar VASIĆ

SUMMARY

The state has a very clear benefit from achieving simple reproduction of the population, because it ensures the continuity of the state as a political and economic system. As the reproduction of population is important for the state, it is also important for local governments. The functioning of institutions at the local level and the intensity of economic activity will indirectly depend on the size and structure of the population in that territory. Taking into account the specifics of the demographic and socio-economic development of each local government unit individually, it is possible to point out the potential area for additional measures to encourage fertility and to give recommendations for the establishing of these measures. The intention was to identify cities of significant population size (100.000-150.000) in Serbia in which there is a long-term problem of bellow replacement fertility. In this sense, 9 cities were “approximate” population size and relatively balanced social and economic opportunities. Three cities are from the region of Vojvodina (Pancevo, Zrenjanin and Subotica), two cities from the region of South and East Serbia (Smederevo and Leskovac) and four cities from the region of Western Serbia and Sumadija (Sabac, Cacak, Kraljevo and Krusevac). The analysis takes only those most valuable indicators that directly or indirectly speak about the demographic and socio-economic characteristics of the local population and the local environment, and are of importance for the decision of an individual in the sphere of marriage and parenting. On the basis of the analysis undertaken several regularities can be noticed, that is, the differences among the observed cities are smallest when the demographic characteristics of the population are at stake, something greater when the social characteristics of the population are at stake and the biggest at the socioeconomic characteristics of the local environment. Thus, the average variability among the observed cities, when it comes to the characteristics of the local environment, is more than three times higher than the variability of the characteristics of the local population, and $V=31\%$ according to $V=13\%$ respectively. Considering the position and role of local governments in the political system, there is no more significant issue of immediate interest for the local population than the issue of reproduction of that population. However, one of the important obstacles in the quality and efficient implementation of local measures of population policy is the fact that local governments deal more often with the styche

instead of dealing with these issues in a systematic and organized way. It is for each of the local communities that the problem of insufficient birth is high on the agenda of their own priorities, because the modern local community has the obligation to establish its population policy in order to supplement the measures of population policy of higher levels of state structures. It is very important to highlight the basic principles on which local population policy measures should be based. These principles are: the long-term lasting and the stability of the established measures, the clear population dimension of established measures, conformity and not the identity with the measures of state bodies, the establishment of funds for population policy and the obligatory simultaneous definition of measures of material and non-material nature.

Keywords: local government, childbirth promotion, socioeconomic indicators, population policy.

Originalni naučni rad

Primljen: 15.07.2019.

Prihvaćen: 23.09.2019.

UDK: 71:911.373(497.11 Zaječar)

doi: 10.5937/demografija1916077M

PROBLEMI PROIZVODNJE PROSTORA I SOCIO-PROSTORNOG RAZVOJA RURALNIH NASELJA GRADA ZAJEČARA

Vesna MILETIĆ-STEPANOVIĆ, Vladimir POPOVIĆ

Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Beograd. e-mail: vmiletic@f.bg.ac.rs

Sažetak: Cilj ovog rada je sociološka, kritička analiza socijalnih posledica neadekvatnih planskih rešenja tj. funkcionalne organizacije ruralnih naselja južnog dela teritorije Grada Zaječara i predlaganje adekvatnih planskih rešenja, za koja su autori procenili da bi imala značajan transformacioni potencijal u smislu proizvodnje inkluzivnog naseljskog prostora sa visokom upotrebnom vrednošću. Sociološka analiza teorijski je utemeljena na konceptu proizvodnje prostora. Rad polazi od hipoteze da neadekvatna funkcionalna organizacija ruralnih naselja Planinica, Lenovac i Lasovo proizvodi prostor niske upotrebne vrednosti, čime reprodukuje i pojačava negativne socijalne posledice - socio-prostornu isključenost i siromaštvo starog seoskog stanovništva, u vidu rasta udela korisnika socijalne pomoći i narodne kuhinje. Društvena isključenost ruralnih naselja Planinica, Lenovac i Lasovo proizvela je specifičan socijalni prostor niske upotrebne vrednosti, koji karakteriše prisustvo demografskih problema i problema u funkcionalnoj povezanosti naselja, čime je urušen socio-prostorni razvoj na naseljskom nivou i proizveden visok udeo korisnika socijalnih usluga i narodne kuhinje. Uzorak čine dve grupe naselja, osnovna i kontrolna, koje se razlikuju po funkcionalnoj povezanosti i upotrebnoj vrednosti prostora, i na osnovu ove razlike, u radu se vrši njihova komparacija. Prvu grupu čine sela koja su u položaju funkcionalne isključenosti, imaju nisku upotrebnu vrednost prostora, i nalaze se u južnom delu teritorije Grada (Planinica, Lenovac i Lasovo). Drugu, kontrolnu grupu, čine sela koja su u položaju funkcionalne uključenosti, čiji je prostor na višem nivou upotrebne vrednosti, nalaze se na severnom delu prostora (Glogovac, Dubočane i Velika Jasikova). Završni deo rada odnosi se na predlaganja rešavanja koja bi mogla proizvesti socijalni prostor više upotrebne vrednosti, pomoću promena u funkcionalnoj organizaciji prostora južnog dela teritorije Grada, uključujući naselja Planinica, Lenovac i Lasovo, u cilju smanjenja udela korisnika socijalne pomoći i narodne kuhinje.

Ključne reči: socio-prostorni razvoj, socijalni prostor, Grad Zaječar, funkcionalna organizacija, kvalitet života.

Abstract: The aim of this paper is a sociological, critical analysis of social consequences of inadequate planning solutions - i.e. functional organization of rural settlements of the southern part of the City of Zaječar and proposing adequate planning solutions estimated to have significant transformational potential in terms of producing an inclusive,

socially developed settlement space with high usable value. The sociological analysis is theoretically based on the concept of social production of space. The paper is based on hypothesis that inadequate functional organization of rural settlements Planinica, Lenovac and Lasovo produces low usable value space, reproduces and intensifies negative social consequences - socio-spatial exclusion and poverty of old rural population in the form of share growth of dole and soup kitchen users in total population. Social exclusion of rural settlements Planinica, Lenovac and Lasovo has produced specific social space with low usable value, characterized by presence of demographic problems and problems with functional connections of these settlements which led to a collapse of socio-spatial development and produced high percentage of dole and soup kitchen users in total population. The sample is made of two groups of rural settlements – basic and control, characterized by different functional connections and use value of space, and that are compared in this paper. The first group consists of functionally excluded rural settlements located in the southern part of the City of Zaječar (Planinica, Lenovac and Lasovo). The second, control group, consists of functionally included rural settlements located in the northern part of the City of Zaječar – Glogovac, Dubočane and Velika Jasikova. Concluding part of the paper points out the possibilities for producing an advanced social space by setting different functional organization for southern part of the City territory, including Planinica, Lenovac and Lasovo, in order to achieve socio-spatial development and reduce share of dole and soup kitchen users in total population.

Keywords: socio-spatial development, social space, the City of Zaječar, functional organization, quality of life.

UVOD

Savremeni pristup socijalnom razvoju određuje ovaj pojam kao jedan od ključnih stubova modernih demokratskih zajednica, pri čemu je pažnja usmerena na proučavanje *kvaliteta svakodnevnog života*. Savremene evropske politike, u skladu sa smernicama Lisabonske (2000) i Geteburške (2014) strategije, akcentiraju stavljaju na socijalni razvoj. Takođe, da bi se unapredio kvalitet života većine građana i povećao nivo demokratičnosti, nužno je istovremeno postojanje uravnoteženog regionalnog, ali i prostorno-naseljskog razvoja. Sa druge strane, u savremenom globalnom društvu, posebno u društvima poluperiferije svetskog kapitalističkog sistema, kao što je društvo Srbije, dolazi do rasta društvenih nejednakosti, pauperizacije i prekarnosti.

U prostornom planiranju, planska rešenja i funkcionalna organizacija naselja imaju za ključnu posledicu uticaj na socijalni razvoj. Međutim, i samo prostorno planiranje, prema Lefevru, je deo politike prostora, tj. pod uticajem je društvenih faktora. Koncept proizvodnje prostora u ovom radu ima značajnu eksplanatornu ulogu, jer omogućava da se proširi teorijska matrica i u razmatranje uključi problem osvajanja prostora od strane modernog kapitalizma. Na taj način je omogućena šira sociološka

perspektiva, koja dozvoljava širenje uzročno- posledičnih veza, posebno veza između globalnog i lokalnog nivoa društva, i uvažavanje savremenih globalnih razvojnih trendova.

Planska rešenja i funkcionalna organizacija prostora mogu se definisati kao sredstvo implementacije pomenutih fizičkih i materijalnih tokova, a samim tim i sredstvo proizvodnje prostora i postojećeg modela društvene reprodukcije odnosa u ekonomskom, političkom i kulturnom sistemu društva, što bi u slučaju Srbije značilo - reprodukciju poluperifernog položaja u svetskom kapitalističkom sistemu. Pored reproduktivne, planska rešenja mogu imati i ulogu transformacije socijalnog prostora i unapređenja njegove upotrebne vrednosti, koji generiše poboljšanje kvaliteta života.

Problem kojim se ovaj rad bavi odnosi se na uticaj planskih rešenja na proizvodnju naseljskog prostora: socijalni prostor ruralnih naselja Planinica, Lenovac i Lasovo karakteriše niska upotrebna vrednost koja generiše probleme kako u demografskoj sferi, tako i u oblasti planskih rešenja, što ima za posledicu socijalne rizike - visok udeo starih, koji su korisnici socijalne pomoći i usluga narodne kuhinje.

TEORIJSKI OKVIR

Teorijski okvir rada čine neomarksistička kritička teorija društva, sistemska teorija društva Manuela Valerštajna (*Immanuel Wallerstein*), teorije Manuela Kastelsa (*Manuel Castells*), Dejvida Harvija (*David Harvey*) i Anrija Lefevra (*Henri Lefebvre*) i teorija zavisne modernizacije poluperifernih društava Ljubiše Mitrovića.

Sistemska teorija društva Manuela Valerštajna savremeno društvo posmatra u svetlu globalne prostorne segregacije. Svetski sistem deli na tri ekonomska i prostorna kruga: centar, poluperiferiju i periferiju, koji imaju bitno različite ekonomske uloge i položaje (Wallerstein, 2004).

Tokovi globalizacije usložnjavaju savremeno društvo, uslovljavaju multidimenzionalne društvene promene, tako da se promene na globalnom nivou odražavaju i na urbani i na lokalni nivo. Globalizacija kao pojačanje društvenih odnosa i međuzavisnosti širom sveta, kao i razvoj veza između lokalnog i globalnog, determiniše i pristup proučavanju problema socijalnog razvoja.

Teoretičar Entoni Gidens (*Anthony Giddens*), globalizaciju definiše kao „intenzifikaciju društvenih odnosa širom sveta, koja povezuje međusobno udaljena mesta tako da lokalna dešavanja oblikuju događaji koji se odvijaju na velikoj udaljenosti i obrnuto“ (Gidens, 1998, 64). Džosef Štiglic (*Joseph Stiglitz*) kritički definiše globalizaciju kao hegemonističku, napominjući da se radi o procesu uklanjanja prepreka slobodnom tržištu (Štiglic, 2002).

Ključna ideja koju zastupaju Harvi, Kastels i Lefevr je *koncept proizvodnje prostora*. U okviru ovog koncepta, akcenat je na ulozi prostora u reprodukciji kapitalističkih društveno - ekonomskih odnosa, što je posledica činjenice da proizvodni odnosi usmeravaju proizvodnju prostora u onom smeru koji im omogućava rast kapitala.

Shvatanje prostora kao sociološke kategorije inicirao je Anri Lefevr, tumačenjem prostora kao proizvoda sprege političkih, ekonomskih i administrativnih uticaja, kontrole i upravljanja (Lefevr, 2009, 214). Lefevrova ideja društvene proizvodnje prostora povezuje fizičke i materijalne tokove sa postojećim modelom društvene reprodukcije. Na taj način, proizvodnja prostora odražava promene na najširem društvenom planu.

Anri Lefevr smatra da je kapitalizam uspeo da zadrži rast kroz zauzimanje prostora, kroz proizvodnju prostora (Lefevr, 1976, 21), tako da je prostor "uzrok, posrednik (instrument) i posledica kapitalističkog sistema" (Lefevr, 1980), "produkt kapitalističkog načina proizvodnje i instrument osiguravanja vladavine buržoazije" (Lefebvre, 1991, 129), "društveni proizvod i mehanizam reprodukcije postojećih društvenih odnosa u kapitalizmu" (Lefevr, 1992), "društveni oblik, sredstvo, politički i ideološki instrument koji nastaje iz društva, odnosno društvene podele rada" (Lefebvre, 1997, 32), "društveni odnos, proizveden od društvenih odnosa, ali je i probijen društvenim odnosima te takođe učestvuje u proizvodnji društvenih odnosa" (Lefebvre, 2009, 186).

Prema Lefevru, prostorom kapitalizma vlada trijalektika upravljanja i oblikovanja prostora: fragmentacija, homogenizacija i segregacija (ili hijerarhizacija).

1. fragmentacija prostora: u tržišnoj logici, postoji podeljenost prostora prema različitim funkcijama, pri čemu je svaka od tih funkcija u čvrstoj korespondenciji s interesima kapitala. Ovaj proces je, za Lefevra, najveća kontradikcija prostora proizvedenog u kapitalizmu (Levebre, 2009, 189).

2. homogenizacija: „grozna sila homogenizacije deluje na svetskom nivou, proizvodeći prostor, čiji je svaki deo razmenjiv“ (Levebre, 2009, 204), pri čemu, sadrži kontradikciju upotrebne i tržišne vrednosti. Sila kontradiktorna fragmentaciji osigurava kontrolu nad prostorom, pod svojim uslovima objedinjuje razjedinjeno, ocrtava upravljanje dominantnim prostorom koji proizvodi kapitalizam (Levebre, 2009, 189).

3. segregacija ili hijerarhizacija, je sila koja, "iskopčava iz mreže" sve što nije važno u reprodukciji kapitalističkih proizvodnih odnosa. Primeri su odnos dominacije moćnog centra i nemoćne periferije (Levebre, 1976, 116). Pri tome, samo je šačica globalnih gradova, umreženih sa svojim nešto slabijim "konkurentima", zadužena za organizaciju eksploatacije čitavog društva i celog perifernog sveta (Levebre, 1996, 110).

Prema Dejvidu Harviju, cirkulacija viška vrednosti je ključna za interpretaciju kapitalizma. (Harvey, 2000, 23), pri čemu je proces reprodukcije kapitala, prostora i ljudi determinisan diktatom akumulacije kapitala, a prostor glavni element kontrole i glavni generator moći - jer je iskorišćavanje prostora način sticanja profita i bogaćenja. Urbana politika je zbog toga primarno fokusirana na "stvaranje pogodnosti u cilju privlačenja kapitala, i ne može imati za cilj prevazilaženje nejednakosti u razvoju prostora, jer su one inherentne i neophodne kapitalizmu" (Harvey, 1982, 424).

Manuel Kastels smatra da je kapitalizam preuzeo inicijativu u proizvodnji prostora, koji usmerava ka konsolidaciji i perpetuiranju društvenih odnosa na kojima počiva. U skladu sa ovakvom početnom pretpostavkom, smatra da je grad "rezidencijalna jedinica radne snage; urbano planiranje je intervencija političkog nad ekonomskim na nivou jedne socio-prostorne jedinice, i u cilju regulacije procesa reprodukcije radne snage (potrošnja) i reprodukcije sredstava za proizvodnju (proizvodnja), nadilazeći nastale kontradikcije u opštem interesu društvene formacije kojoj osigurava održavanje" (Castells, 1977, 153). Ubrzana globalna mobilnost finansijskog kapitala, koji je oslobođen državnog uplitanja, u deregulativnim neoliberalnim okolnostima, destabilizuje strukture, menja intenzitet i vrstu povezanost ljudi u prostoru, dovodi društvo na rub socijalne anomije, proizvodi fleksibilizaciju, nestabilnost i povećanu nesigurnost (Castells, 2000).

Za društvo Srbije, karakteristična je zavisna modernizacija i proizvodnja društva poluperifernog kapitalizma. U proseku globalizacije, društva poluperiferije pokazuju zavisnost od zemalja centra multinacionalnog kapitala (Mitrović, 2004). Izrazito urbocentričan razvoj (Petovar, 2003) čitave teritorije današnje Republike Srbije u socijalističkom sistemu takođe je uzročnik razlika u kvalitetu života urbanog i ruralnog stanovništva.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Cilj rada je kritička analiza socijalnih posledica funkcionalne organizacije prostora ruralnih naselja Zaječara, i predlaganje planskih rešenja koja poseduju transformacioni potencijal u smislu poboljšanja upotrebne vrednosti prostora, kao i demografskog i socijalnog razvoja, pre svega smanjenja udela stanovništva koje koristi socijalnu pomoć i usluge narodne kuhinje.

Predmet rada su planska rešenja - funkcionalna organizacija prostora proučavanih ruralnih naselja.

U ovom radu, primenjuju se statistička analiza, analiza planskih rešenja, komparativni metod, kritička analiza.

U radu se dovode u uzročno-posledičnu vezu tri grupe pokazatelja:

1. adekvatnost funkcionalne organizacije prostora,
2. indikatori demografske devastacije (indeks promene broja stanovnika, indeks promene broja domaćinstava i dinamika promene prosečnog broja stanovnika po domaćinstvu) i
3. indikatori kvaliteta života (udeo korisnika socijalne pomoći i udeo korisnika usluga narodne kuhinje).

Izvori podataka

Kao izvori podataka, korišćeni su podaci Republičkog zavoda za statistiku iz dva međupopisna perioda (1991/2002. i 2002/2011. godina), kao i podaci iz Centra za socijalni rad u Zaječaru iz januara 2019. godine. Takođe, uzeta je u obzir demografska veličina naselja prema poslednjem Popisu stanovništva (iz 2011. godine), broj korisnika socijalne pomoći i usluga narodne kuhinje iz 2019. godine.

Podaci o korisnicima socijalne pomoći i usluga narodne kuhinje dobijeni su iz Centra za socijalni rad u Zaječaru i odnose se na januar 2019. godine, dok je poslednji Popis stanovništva sproveden osam godina ranije. Kod procentualnih udela korisnika socijalne pomoći i usluga narodne kuhinje uzeta je u obzir demografska veličina naselja prema Popisu stanovništva iz 2011. godine, broj korisnika socijalne pomoći i usluga narodne kuhinje iz 2019. godine, što će detaljnije biti objašnjeno u delu koji se odnosi na analizu rezultata dobijenih ispitivanjem tih indikatora.

Kod izbora indikatora vrlo je važno napomenuti da podaci Popisa sprovedenog 2011. godine koji se odnose na podatke o drugim strukturama stanovništva na nivou pojedinačnih naselja koje bi za rad mogle biti relevantne (po ekonomskoj aktivnosti, delatnosti, obrazovanju) nisu javno dostupni, što se postavlja kao ograničenje pri izboru indikatora. Takođe, Centar za socijalni rad u Zaječaru ne raspolaže sistematizovanim podacima o strukturi korisnika socijalne pomoći i usluga narodne kuhinje, što je bila prepreka detaljnijoj analizi. S jedne strane, relevantne službe Zaječara od kojih su podaci o broju korisnika dobijeni raspolažu određenim podacima o svakom pojedinačnom korisniku, što sistematizaciju čini mogućom, ali ona usled zahtevnosti (pre svega vremenske i organizacione), nepostojanja konkretne potrebe (izrada određenog razvojnog dokumenta, programa i sl.), kao i relativno dinamičnih promena u broju korisnika nije izvršena. Na teritoriji Grada Zaječara trenutno je 920 porodica, odnosno 2146 primalaca socijalne pomoći. Visina novčanog iznosa socijalne pomoći pravno je regulisana i definisana Rešenjem o nominalnim iznosima socijalne pomoći. Trenutno važeće Rešenje doneto je aprila 2018. godine ("Službeni glasnik RS" br 31/2018). Osnovica iznosi 8.283,00 dinara i dodeljuje se na sledeći

način: nosiocu prava u porodici u visini jedne osnovice, svakom narednom odraslom članu u visini polovine osnovice, a svakom maloletnom članu porodice u visini jedne trećine osnovice.

Prema Popisu iz 1991. godine tadašnja opština je imala 72.763 stanovnika, 2002. godine 65.969, a prema Popisu iz 2011. godine – 59.491 stanovnika. Imajući u vidu konstantan i rapidan pad broja stanovnika tokom ovog perioda, može se pretpostaviti da na teritoriji Grada Zaječara trenutno živi nešto više od 50.000 stanovnika. Takođe, imajući u vidu veliki broj stanovnika koji žive i rade u drugim delovima zemlje i inostranstva, a statistički se vode kao stanovnici Zaječara, broj 'stvarnih' stanovnika Grada Zaječara je osetno manji.

Uzorak

Izbor uzorka omogućava da se na naseljskom nivou prouče karakteristike socijalnog prostora i postojanje nejednakosti i neuravnoteženosti socijalnog razvoja. Razvojna neujednačenost dobija na značaju u kontekstu činjenice da se radi o naseljima koja su pozicionirana na vrlo maloj prostornoj udaljenosti.

Uzorak čine dve grupe naselja, osnovna i kontrolna, čija se funkcionalna povezanost upoređuje. Izbor uzorka izvršen je na način koji omogućava 'izolaciju' uticaja funkcionalne organizacije naselja na demografske procese i kvalitet života u naseljima u celini. Naime, za potrebe ovog rada formirane su dve grupe od po tri naselja približno sličnih karakteristika: fizičko-geografskog položaja (identična morfologija terena), saobraćajno-geografskog položaja (pre svega mislivši na identičnu, znatnu udaljenost od samog naselja Zaječar kao centra teritorije Grada Zaječara), a donekle i populacione veličine. Takođe, ova naselja imaju isti položaj u funkcionalnoj hijerarhiji naselja Grada Zaječara - sva su svrstana u najniži rang, odnosno primarna seoska naselja. Između ovih naselja postoji jasna razlika u njihovoj funkcionalnoj povezanosti sa naseljima višeg ranga u funkcionalnoj hijerarhiji, što predstavlja osnov izvršene analize.

Prvu grupu čine sela koja su u položaju neadekvatne funkcionalne povezanosti tj. funkcionalne isključenosti, pri čemu je socijalni prostor na niskom nivou upotrebne vrednosti, i nalaze se u južnom delu teritorije Grada Zaječara (Planinica, Lenovac, Lasovo). Drugu, kontrolnu grupu, čine sela koja su u položaju funkcionalne uključenosti - adekvatne funkcionalne povezanosti, pri čemu je socijalni prostor na višem nivou upotrebne vrednosti, nalaze se na severnom delu prostora, i čine je naselja Glogovac, Dubočane i Velika Jasikova.

Hipotetički okvir

Početakom XXI veka, proces proizvodnje prostora odvija se u globalnom kontekstu geografskog širenja socio-prostornih odnosa, koji podrazumevaju proces međudejstva na širokoj paleti prostornih nivoa. Proizvodnja ruralnog prostora ispitivanih sela odvija se na trostrukoj periferiji: na periferiji svetskog kapitalizma, u marginalizovanom regionu i u marginalizovanom tipu naselja. Iz opšte, sociološke perspektive, između društvenih, demografskih i prostornih promena i razvoja, koje čine socijalni prostor, postoji sistemski međuzavisnost, u vidu recipročne homologne uzročno-posledične veze. Problem se proučava iz specijalne perspektive, sa stanovišta koje nepovoljan položaj naselja posmatra kao determinantu nepovoljnih demografskih promena, koje reprodukuju loš kvalitet života porodica i domaćinstava ispitivanih sela.

Postoji poklapanje između društvene i prostorno-funkcionalne organizacije primarnih ruralnih naselja, koje se razlikuju prema kvalitetu funkcionalne povezanosti. Društvena organizacija u poluperiferenom kapitalizmu, tržišne sile i proces društvene destrukcije, uslovljavaju položaj i ulogu naselja u sistemu hijerarhija, demografske karakteristike, funkcionalnu organizaciju naselja i sadržaja koji u njima postoje. Sa druge strane, položaj naselja u sistemu hijerarhija, demografske osobenosti i organizacija prostora, njegova opremljenost sadržajima, kao povratna sprega, utiču na organizaciju svakodnevnog života naselja i kvalitet života lokalnog stanovništva. Protivrečnost i disbalansi, koji na ovaj način nastaju između funkcionalno organizovanih i funkcionalno dezorganizovanih naselja, nastavljaju trend postsocijalističke nedovršene modernizacije i procesa društvene destrukcije, generišu nemogućnost dostizanja socio-prostorne integracije i kohezije, urušavaju kvalitet svakodnevnog života i dovode do udaljavanja od ciljeva socio-prostornog razvoja.

Socijalni prostor naselja Planinica, Lenovac i Lasovo posebno je izložen delovanju negativnih procesa komodifikacije prostora, socio-prostorne dezintegracije, demografskih problema i socio-prostorne segregacije. Na taj način, socijalni prostor Grada Zaječara postaje izložen socio-prostornoj fragmentaciji između severnih i južnih ruralnih naselja, pri čemu su ova druga institucionalno nevidljiva. Protivrečna socio-prostorna struktura produkuje nepovoljne socio-prostorne i demografske obrasce, i time pojačava društvene nejednakosti i razlike, te proizvodi prepreke za koncipiranje inkluzivnog razvoja. Posledice promena socio-prostornih odnosa i restrukturacije socijalnog prostora dovode do pada upotrebne vrednosti prostora - produkuje se fragmentisana, heteronomna poluperiferijska prostorno-funkcionalna struktura, koja pojačava nerazvijenost poluperiferije i fleksibilnu akumulaciju privatnog kapitala.

U sferi prostora, dolazi do slabljenja prostornog/institucionalnog planiranja, a time, dalje, do ubrzanja komodifikacije prostora – podređivanja upotrebne vrednosti tržišnoj, pri čemu se prostor naselja tretira kao prometna vrednost.

U ovom radu, naseljima sa neadekvatnim položajem u mreži naselja smatraju se ona koja u svom neposrednom okruženju nemaju naselje višeg hijerarhijskog nivoa, odnosno koja su od centara kojima funkcionalno gravitiraju znatno prostorno udaljena, čime je njihovo stanovništvo u velikoj meri izolovano, što ima jasne negativne implikacije na svakodnevni život u njima.

Osnovne hipoteze:

U lancu homolognih odnosa između društvenih, demografskih i organizacionih karakteristika naselja postoje sledeće uzoročno-posledične veze:

- društvena isključenost naselja Planinica, Lenovac i Lasovo generiše njihov nepovoljniji položaj u hijerarhiji naselja i nepovoljne karakteristike socijalnog prostora;
- nepovoljniji položaj naselja u hijerarhiji i nepovoljne karakteristike socijalnog prostora generišu demografsku devastaciju;
- nepovoljni demografski trendovi generišu lošiju funkcionalnu povezanost i organizaciju prostora - kvalitet prostornih struktura i opremljenost sadržajima;
- lošija funkcionalna povezanost i organizacija generiše nizak kvalitet svakodnevnog života porodica i domaćinstava i visoko učešće korisnika socijalne pomoći i javnih kuhinja.

Društvena isključenost ruralnih naselja Planinica, Lenovac i Lasovo proizvela je specifičan socijalni prostor, koji karakteriše prisustvo demografskih problema i problema u funkcionalnoj povezanosti naselja, čime je urušen socio-prostorni razvoj i proizvedeno visoko učešće korisnika socijalne pomoći i usluga narodne kuhinje.

Indikatori

Izbor indikatora je primeren cilju istraživanja: izabrani su indikatori koji imaju najsnažniji eksplanatorni potencijal, koji omogućavaju da se izbegne nepotrebna deskriptivnost i na što bolji način predstavi diferencija koja se ispituje.

Proces demografske devastacije predstavljen je pomoću tri pokazatelja:

1. indeks promene broja stanovnika,
2. indeks promene broja domaćinstava,
3. prosečan broj stanovnika po domaćinstvu.

Pokazatelji kvaliteta života su:

1. procentualni udeo korisnika socijalne pomoći i
2. procentualni udeo korisnika usluga narodne kuhinje u ukupnom stanovništvu.

Prilikom analize korišćen je lančani indeks. Indeksi promene broja stanovnika i domaćinstava su ispitivani za poslednja dva međupopisna perioda (1991/2002. i 2002/2011. godina, a prosečan broj stanovnika po domaćinstvu za popisne godine istog perioda) kako bi se jasnije prikazao dugoročni trend i razlika između naselja ocenjenih kao adekvatno funkcionalno povezana i naselja koja to nisu.

S obzirom da nepovoljna demografska situacija, preko navedenih medijatora, generiše loš kvalitet svakodnevnog života, indikatori kvaliteta života su procentualni udeli korisnika socijalne pomoći i usluga narodne kuhinje u ukupnom stanovništvu po analiziranim grupama naselja.

REZULTATI - KARAKTERISTIKE SOCIJALNOG PROSTORA ISTRAŽIVANIH SELA

Socijalni prostor dezintegrisanih sela

U grupu neadekvatno povezanih i dezintegrisanih sela grada Zaječara spadaju sela Planinica, Lenovac i Lasovo.

Selo Planinica od Zaječara je udaljeno oko 18 km. Po prvom popisu iz 1834. godine, imalo je 535 stanovnika, dok je početkom 20. veka imalo 1382 stanovnika (Milosavljević, 1987, 5). Prema poslednjim podacima, danas ima samo oko 200 stanovnika (<https://zajecaronline.com/bolji-zivotni-uslovi-za-mestane-lubnice-planinice/>). Osnovna škola postojala je od 1871-2005. godine, kada je zatvorena (<http://talentibor.com/wp-content/uploads/2011-Miljana-Stojanovic.pdf>). Na početku 21. Veka 2014. godine, - obnovljeni su atarski putevi, a u planu je obnova prostora oko škole, uređenje Doma kulture i rekonstrukcija javnog kupatila, koje je izgrađeno 1928. godine (<https://zajecaronline.com/bolji-zivotni-uslovi-za-mestane-lubnice-planinice/>).

Selo Lenovac nalazi se 14 km jugozapadno od Grada Zaječara. Na oko 4 kilometara severozapadno od sela Lenovac, od 1930-1955. godine nalazio se rudnik mrkog uglja „Hajduk Veljko“. Pre Drugog svetskog rata, rudnik je bio u privatnom vlasništvu, dok je posle Drugog svetskog rata nacionalizovan. Istraživanja su pokazala da su rezerve uglja veoma male, i sredinom pedesetih godina, rudnik je zatvoren. Posle zatvaranja rudnika, na trasi pruge uskog koloseka Lenovac-Leskovac-Grlišće izgrađen je asfaltni put, koji je jednim delom potopljen veštačkim, Grliškim jezerom, nastalim u cilju vodosnabdevanja Grada Zaječara. Selo danas predstavlja “selo staraca”

sa 150 stanovnika. U selu se, zbog činjenice da se u njemu rodio Hajduk Veljko, već 37-mi put održava tradicionalni višeboj „Hajduk Veljkovi dani“, koji ima za cilj da privuče turiste u ovo mesto. Međutim, pobednik i glavni štitonoša je istovremeno i menadžer sportske kladionice Mocart, čije interese zastupa u Istočnoj Srbiji, tako da je pokrovitelj manifestacije ovaj lanac kockarnica (<http://www.politika.rs/sr/clanak/96175/Povratak-Veljkovih-vitezova>). U saradnji sa lokalnom samoupravom, u ovom selu je u planu obnova telefonske mreže.

Selo Lasovo je od Zaječara udaljeno 30 kilometara, i takođe predstavlja „selostaraca“, sa oko 180 stanovnika.

Socijalni prostor integriranih sela

U grupu dobro povezanih i integriranih sela Grada Zaječara spadaju sela Glogovac, Dubočane i Velika Jasikova. U selu Glogovica, krajem 18. veka otvoren je rudnik zlata „Rudsman“, koji je radio do Balkanskih ratova, i kasnije je od njega nastao rudnik „Bor“. Drugi rudnik zlata, pod nazivom „Glogovica-Neresnica“ otvoren je 1932. godine i bio je u vlasništvu kralja Aleksandra do njegove pogibije. Rudnik je prestao sa radom za vreme Drugog svetskog rata. Posle Prvog svetskog rata, osnovana je zemljoradnička zadruga, koja se 1959. godine spojila sa Poljoprivrednim dobrom „Salaš“, a danas je zadruga „Deli Jovan“. U selu danas postoji strugara, dva sabirna mesta za mleko i nekoliko preduzetnika (http://www.ruralinfosrbia.rs/karte_sela/za/glogovica.pdf).

Severni deo Grada predviđen je za javno-privatno partnerstvo: lokalna samouprava, uz pomoć Republike, planira da rekonstruiše put, a investicije privatnog kapitala u iznosu od čak 250 miliona evra usmerene su u poljoprivredu, uređenje škola, sa ciljem da se postigne razvoj sela i kvalitet života na nivou Evrope, poput austrijskih i nemačkih sela. Sela Dubočane i Mala Jasikova su pobednici „Delta biznis inkubatora“, i planirano je da prva u Srbiji postanu sela budućnosti: „Dubočane i Mala Jasikova su prva dva sela u koja će, u okviru projekta „Naše selo“, ljudi iz kompanije „Delta holding“ uložiti svoja znanja u oblasti moderne poljoprivrede. „Delta“ će pomagati meštanima ovih sela da značajno unaprede nivo poljoprivredne proizvodnje, kao i društvenog i kulturnog života u tim mestima, kako bi se u njima živelo kao u selima u razvijenim delovima Evrope. Realizacija projekta „Naše selo“ podrazumeva finansijsku i stručnu pomoć poljoprivrednicima, beskamratne kredite za poljoprivredne proizvođače, siguran otkup poljoprivrednih proizvoda, ali i uređenje seoskih škola, dok će lokalna samouprava, uz pomoć Republike, do ovih sela izvršiti potpunu rekonstrukciju puta (<http://radiomagnum.rs/sela-dubocane-i-mala-jasikova-prva-sela-buducnosti/>).

Na spisku predloženih kapitalnih investicija Grada Zaječara za 2019. godinu nalazi se rekonstrukcija puta Salaš-Dubočane-Glogovica-Mala Jasikova (<http://tkmagazin.rs/gradjani-biraju-koja-kapitalna-investicija-je-neophodna-zajecaru/>). Grad Zaječar, pored toga, finansira projekat „Da nas bude više“ (<https://www.ekapija.com/news/2322527/u-okviru-projekta-nase-selo-strucnjaci-delta-agrara-pomagace-mestanima-dubocana-i>), sa očiglednom demografskom konotacijom. Takođe, u okviru aktivnosti Kancelarije za lokalni i ekonomski razvoj, razvija se podrška ženskom preduzetništvu, u okviru projekta “FemIno” i uznosu od oko 4 miliona dinara, u koji su uključene i žene iz sela Glogovac, a koja ima za cilj podsticanje inovacija u oblasti ženskog preduzetništva: „Glavne aktivnosti projekta su obuka i finansijska podrška, mentoring u realizaciji inovativnih preuzetničkih ideja... u ovom projektu je učestvovalo 5 novoosnovanih firmi, od kojih je jedna radnja osnovana na teritoriji sela Glogovac“ (<http://radiomagnum.rs/potpisani-ugovori-o-dodeli-bespovratnih-sredstva-u-oblasti-zenskog-preduzetnistva/>).

Funkcionalna hijerarhija i veze ruralnih naselja

Shodno izuzetno negativnim demografskim tokovima (sva seoska naselja Grada pripadaju grupi depopulacionih) i opštoj zapuštenosti prostora van gradskog naselja Zaječar, nameće se potreba za iznalaženjem pristupa koji bi ovakve tokove ublažio, i po mogućnosti zaustavio. Jedan od pristupa svakako je i *definisane funkcionalne hijerarhije i pravaca funkcionalnih veza među naseljima* kao sastavni deo planskih rešenja prostornog plana teritorije Grada Zaječara, čija analiza predstavlja cilj ovog rada. Njime se, između ostalog, definiše *razmeštaj objekata* za zadovoljavanje potreba stanovnika, što ima jasne implikacije na njihov svakodnevni život.

Funkcionalna organizacija naselja određenog prostora zasniva se na činjenici da nije moguće svako naselje podjednako, odnosno u potpunosti opremiti svim objektima javnih službi, odnosno objektima za zadovoljavanje svakodnevnih (egzistencijalnih, radnih, obrazovnih i dr.) potreba stanovništva. Kao racionalno rešenje postavlja se *model zajednice naselja* koji podrazumeva lociranje pomenutih objekata i sadržaja u naselja viših rangova, kojima bi gravitirala (odnosno sa kojima bi bila funkcionalno povezana) okolna naselja nižih rangova.

Na osnovu opremljenosti naselja funkcijama za zadovoljavanje potreba stanovništva, kao i drugih karakteristika (prevashodno mislivši na elemente geografskog položaja) definiše se *značaj i odgovarajući položaj u funkcionalnoj hijerarhiji*. Terminološki, kao i u skladu sa konkretnom situacijom na terenu, može doći do manjih modifikacija, ali osnovni elementi hijerarhijskog poretka mogu se definisati na sledeći način (Tošić, 2011):

1. Na najnižem hijerarhijskom stupnju nalaze se *primarna seoska naselja*. Po pravilu, to su populaciono najmanja naselja, pretežno poljoprivrednog stanovništva, ali uz znatan i sve veći udeo stanovništva koje se bavi nepoljoprivrednim delatnostima, odnosno dnevnih migranata. Ta naselja nemaju razvijene spoljne funkcije (za zadovoljavanje potreba stanovništva van samog naselja), a od sadržaja se u njima retko može naći manja prodavnica ili sličan objekat.

2. *Sela sa seoskim centrom* imaju razvijene spoljne funkcije za zadovoljavanje potreba stanovništva primarnih seoskih naselja. Od funkcija mogu, pored mesne kancelarije, sadržati nepotpunu osnovnu školu, ambulantu, poštu, prodavnicu, zanatske radionice i sl.

3. *Centri zajednica seoskih naselja* podrazumevaju populaciono veća naselja koja se nalaze na takvom položaju koji im omogućava funkcionalno povezivanje sa više primarnih seoskih naselja. Viši položaj u hijerarhiji pored toga direktno proizilazi iz njihove opremljenosti osmorazrednom osnovnom školom, sedištem poljoprivredne organizacione jedinice, pijacom, veterinarskom ambulantom, čak i manjim proizvodnim pogonima.

Funkcionalne karakteristike i organizacija naselja

1. Severoistočna zona, sa centrom u Salašu - do 1965. godine, ovo naselje bilo je sedište Opštine Salaš koju su činila naseljena mesta: Brusnik, Velika Jasikova, Glogovica, Dubočane, Jelašnica, Klenovac, Koprivnica, Mala Jasikova, Metriš, Salaš, Tabakovac, Čokonjar (sva sada u opštini Zaječar), Popovica, Sikole i Trnjane (sada u opštini Negotin). Planirana funkcionalna hijerarhija naselja Grada Zaječara predviđa Salaš kao centar zajednice naselja, sa gravitacionim prostorom koji se u velikoj meri poklapa sa ruralnim naseljima Grada Zaječara u sastavu nekadašnje Opštine Salaš (sa izuzetkom naselja Koprivnica i Jelašnica, koja čine deo gravitacionog prostora bliže i populaciono veće Rgotine). Ovo naselje raspolaže i manjim proizvodnim kapacitetima, među kojima i Poljoprivredno dobro "Salaš", koje raspolaže sa 5000 hektara zemlje i koje je nekada bilo najveće poljoprivredno preduzeće u Srbiji posle beogradskog PKB (danas zapošljava manje od 100 radnika). Ovde takođe treba imati u vidu i znatnu udaljenost ovih naselja od Zaječara (Salaš je udaljen čak 26 kilometara).

2. Jugozapadna zona, bez centara - planirana funkcionalna hijerarhija naselja Grada Zaječara na ovom prostoru ne predviđa postojanje centara, odnosno sva njegova naselja definiše kao ostala (primarna) i svrstava ih u naselja direktnog uticaja naselja Zaječar (izuzev naselja Lenovac, koje je definisano kao deo gravitacionog prostora Grlišta). Kao osnovne prepreke adekvatnog funkcionalnog povezivanja sa naseljem Zaječar izdvajaju se brdsko-planinski karakter ovog prostora, kao i demografska veličina i

udaljenost od gradskog naselja Zaječar (prosečna udaljenost iznosi preko 20 kilometara).

Važeći Prostorni plan teritorije Grada Zaječara kao osnovni model razvoja mreže naselja uzima *model zajednice naselja* formiranih po principima teritorijalnog i funkcionalnog umrežavanja. Predviđena je sledeća hijerarhija centara u mreži naselja Grada Zaječara:

- I rang – gradski centar,
- II rang – sekundarni centri,
- III rang – centri zajednice naselja,
- IV rang – seoski centri lokalnog karaktera,
- V rang – ostala naselja.

Data hijerarhija postavljena je na sledeći način:

Gradski centar - Gradsko naselje Zaječar

Sekundarni gradski centar predstavlja centralno mesto za veću funkcionalno - prostornu celinu: za zapadnu - Zvezdan, za severoistočnu - Veliki Izvori, za južnu - Grljan.

Centri zajednice naselja predstavljaju matične centre za naselja koja se na njih neposredno naslanjaju. Oni su nukleusi oko kojih se formiraju osnovne zajednice naselja. Oni treba da omoguće ostvarivanje principa 'koncentrisane decentralizacije', odnosno grupisanje stanovništva.

Planirana su dva naselja kao centri zajednice naselja, to su:

- Salaš, čija teritorija obuhvata naselja: Glogovica, Dubočane, Mala Jasikova, Velika Jasikova, Tabakovac, Brusnik, Klenovac i Metriš,
- Rgotina, čija teritorija obuhvata naselja: Trnavac, Jelašnica, Koprivnica, Čokonjar i Nikoličevo.

Seoski centri lokalnog karaktera pojedinačno nemaju značajne kapacitete, ali zbirno predstavljaju veliki potencijal koji se mora aktivirati u cilju vlastitog opstanka. Jedini pravi način je grupisanje naselja oko centara kojima gravitiraju i u kojima moraju imati zadovoljene sve svoje osnovne potrebe, to su:

- Gamzigrad, čija teritorija obuhvata i naselje specifičnog karaktera: Gamzigradska Banja,
- Grlšte, čija teritorija obuhvata naselja: Lenovac, Leskovac i Gornju Belu Reku,
- Vratarnica, čija teritorija obuhvata naselja: Zagrađe, Marinovac, Mali Izvor, Borovac, Vrbica i Selačka,
- Mali Jasenovac, čija teritorija obuhvata naselja: Gradskovo, Veliki Jasenovac i Šipikovo.

Ostala naselja predstavljaju gravitaciona područja centralnih mesta.

Prema važećem Prostornom planu teritorije Grada Zaječara, predviđa se *opremljenost* centralnih mesta i ostalih naselja javnim službama i drugim zajedničkim potrebama u skladu sa njihovom *funkcijom, prostornim obuhvatom i brojem stanovnika koji će im gravitirati*.

Centri zajednica naselja kao i seoski centri lokalnog karaktera morali bi da pruže kvalitetne životne uslove za zadržavanje stanovništva.

U oba *centra zajednica naselja* postoje osmorazredne osnovne škole, apoteke i ambulante, što uz njihovu saobraćajnu povezanost i infrastrukturnu opremljenost čini realno stanje u njima usklađenim sa mestom u funkcionalnoj hijerarhiji koje im je određeno.

Centri lokalnog karaktera uglavnom zadovoljavaju kriterijume potrebne za svoju poziciju u hijerarhiji naselja Grada Zaječara, pre svega mislivši na objekte obrazovanja i zdravstvene zaštite.

Na Karti 1 prikazana je funkcionalna hijerarhija naselja Grada Zaječara, sa funkcionalnim vezama među njima

Razlike u pogledu kvaliteta života između primarnih ruralnih naselja čije je planirano funkcionalno povezivanje adekvatno i naselja čije je povezivanje neadekvatno ispitane su po definisanim indikatorima. Njihov detaljni opis prikazan je u delu rada koji sledi

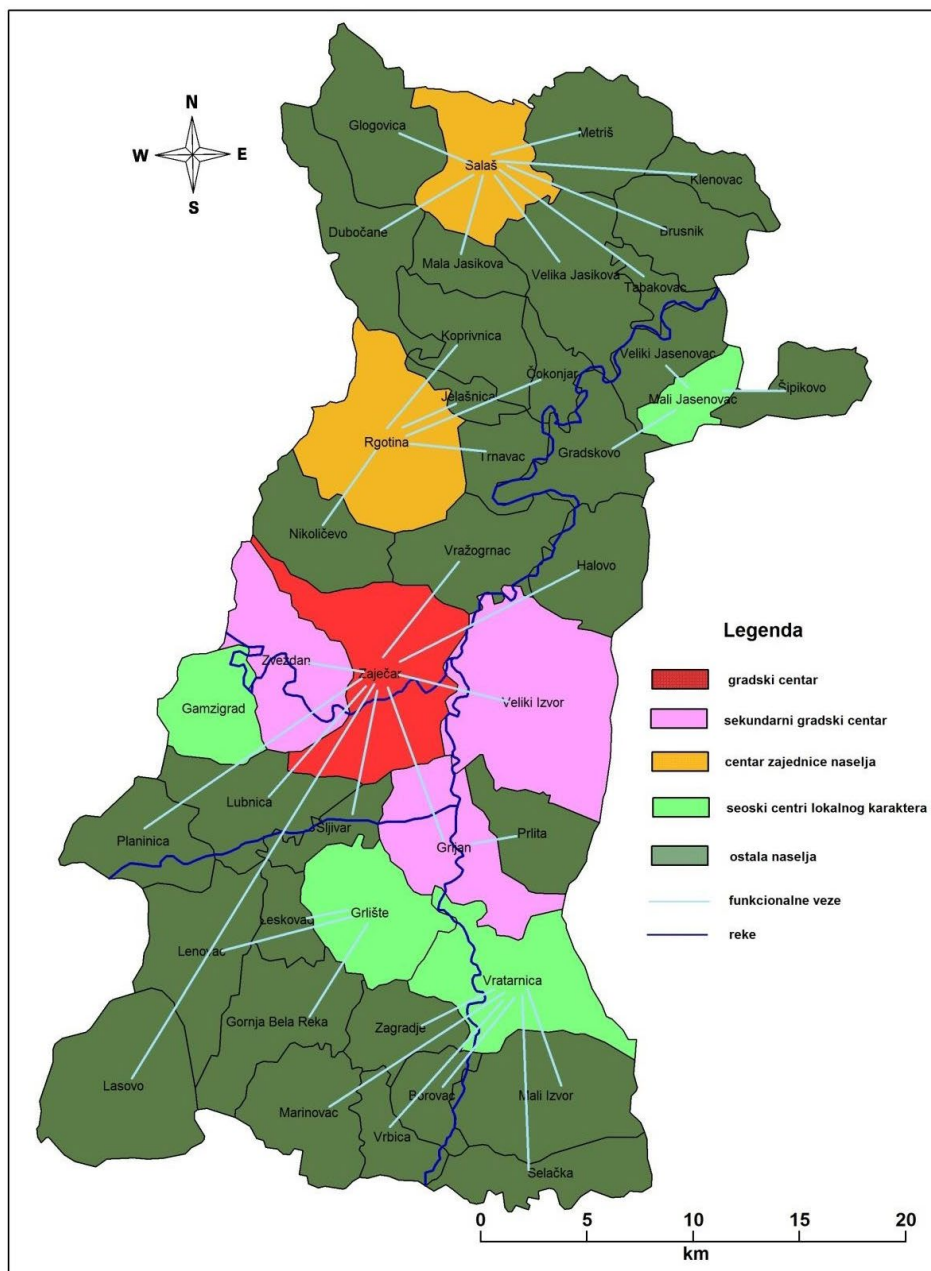
Tabela 1. Broj stanovnika i vrednosti indeksa promene broja stanovnika

Naselje	Broj stanovnika			Vrednosti indeksa promene broja stanovnika	
	1991.	2002.	2011.	2002/1991.	2011/2002.
Glogovica	604	484	387	80,13	79,96
Dubočane	593	455	365	76,73	80,22
Velika Jasikova	1239	998	819	80,55	82,06
Planinica	463	305	205	65,87	67,21
Lenovac	365	204	147	55,89	72,06
Lasovo	531	358	245	67,42	68,44

Izvor: Usporedni pregled broja stanovnika 1948-2011, knj. 20, RZS, Beograd

Pored toga što sva posmatrana naselja pripadaju grupi depopulacionih, na prikazanoj tabeli se jasno vidi da je proces opadanja broja stanovnika u posmatranom periodu znatno intenzivniji u naseljima ocenjenim kao neadekvatno funkcionalno povezana. Ekstreman je primer naselja Lenovac, u kojem se broj stanovnika između 1991. i 2002. godine gotovo prepолоvio (broj stanovnika 2002. godine čini tek 55,89% broja stanovnika 1991. godine). Kod sva tri adekvatno povezana naselja indeksi u oba međupopisna perioda neznatno osciluju oko vrednosti 80, što upućuje na znatno stabilnije kretanje broja stanovnika.

Karta 1. Hijerarhija naselja Grada Zaječara sa funkcionalnim vezama

Izvor: Samostalna obrada autora

Tabela 2. Broj domaćinstava i vrednosti indeksa promene broja domaćinstava

Naselje	Broj domaćinstava			Vrednosti indeksa promene broja domaćinstava	
	1991.	2002.	2011.	2002/1991.	2011/2002.
Glogovica	162	137	123	84,57	89,78
Dubočane	142	123	107	86,62	86,99
Velika Jasikova	295	258	229	87,46	88,76
Planinica	155	136	101	87,74	74,26
Lenovac	168	122	85	72,62	69,67
Lasovo	194	154	119	79,38	77,27

Izvor: Upporedni pregled broja domaćinstava 1948-2011, knj. 21, RZS, Beograd.

U odnosu na promenu broja stanovnika, indeksi promene broja domaćinstava imaju veće vrednosti, što predstavlja očekivano stanje u ovakvim sredinama i direktno upućuje na smanjenje prosečnog broja stanovnika po domaćinstvu, koje će biti analizirano u delu rada koji sledi. I ovde je jasno uočljiva razlika između dve posmatrane kategorije naselja, sa uvećanjem razlike tokom posmatranog perioda (veća razlika između indeksa 2011/2002. u odnosu na razliku u indeksima 2002/1991.).

Kao indikator nezavisan od apsolutnih razlika u brojevima stanovnika i domaćinstava, a samim tim adekvatniji za poređenje, uzet je prosečan broj stanovnika podomćinstvu.

Tabela 3. Prosečan broj stanovnika po domaćinstvu

Naselje	Prosečan broj stanovnika po domaćinstvu		
	1991.	2002.	2011.
Glogovica	3.73	3.53	3.15
Dubočane	4.18	3.70	3.41
Velika Jasikova	4.20	3.87	3.58
Planinica	2.99	2.24	2.03
Lenovac	2.17	1.67	1.63
Lasovo	2.74	2.32	2.06

Izvor: Upporedni pregled broja stanovnika 1948-2011, knj. 20; Upporedni pregled broja domaćinstava 1948-2011, knj. 21, RZS, Beograd.

Ovaj indikator u punom svetlu prikazuje razliku između dve posmatrane grupe naselja. Prosečan broj stanovnika naselja ocenjenih kao adekvatno funkcionalno povezana u poslednjoj popisnoj godini osciluje oko 3.5, dok je situacija u naseljima čija je planirana funkcionalna organizacija ocenjena kao neadekvatna prosečan broj stanovnika po domaćinstvu manji za oko 1.5, što upućuje i na daleko veći broj samačkih domaćinstava, posebno u slučaju naselja Lenovac.

Usled određenih razlika u demografskoj veličini posmatranih naselja analizirani su procentualni udeli korisnika socijalne pomoći i korisnika usluga narodne kuhinje, a uzeti su kao pokazatelj posebno loših uslova života i same egzistencijalne ugroženosti stanovništva.

Tabela broj 4 sadrži najažurnije dostupne podatke (broj stanovnika prema podacima Popisa sprovedenog 2011. godine, a podatke o broju korisnika socijalne pomoći i usluga narodne kuhinje iz januara 2019. godine). Imajući u vidu znatno negativnije demografske tokove u naseljima sa neadekvatnom planiranom funkcionalnom povezanošću koji pretpostavljaju rapidan pad broja stanovnika u njima, sasvim je realno očekivati da je razlika u analiziranim procentualnim udelima čak i višestruko veća.

Tabela 4. Procentualni udeli korisnika socijalne pomoći i usluga narodne kuhinje u ukupnom stanovništvu po analiziranim grupama naselja

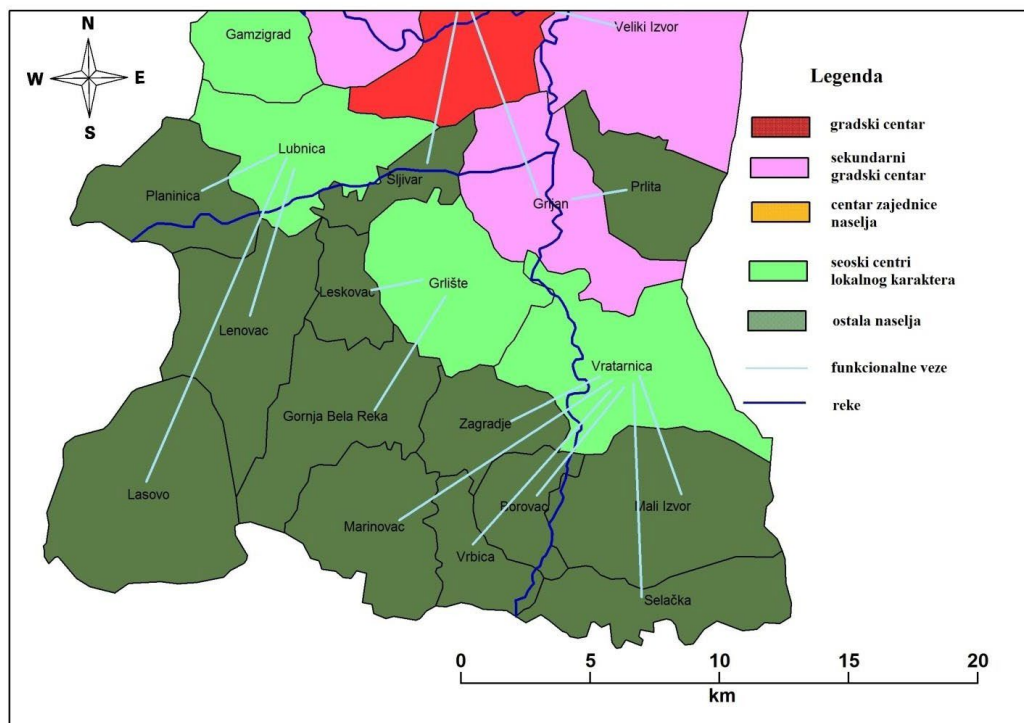
Naselja	Procentualni udeo korisnika socijalne pomoći	Procentualni udeo korisnika usluga narodne kuhinje
Sa adekvatnom planiranom funkcionalnom povezanošću	1.27	1.40
Sa neadekvatnom planiranom funkcionalnom povezanošću	1.68	4.36

Izvor: Dokumentacija Centra za socijalni rad u Zaječaru

Trostruka razlika u procentualnim udelima korisnika usluga narodne kuhinje (uz nešto veći udeo korisnika socijalne pomoći) prikazuje jasnu razliku između ove dve grupe naselja. Na nivou pojedinačnih naselja razlike su još izraženije (ekstremni primer je činjenica da je čak svaki dvanaesti stanovnik naselja Lenovac korisnik usluga narodne kuhinje). Narodna kuhinja u Zaječaru poslužuje dnevno oko 300 obroka. Iako je saradnja sa Crvenim krstom dobra, u čijim se prostorijama nalazi jedan od dva distributivna centra (drugi u naselju Kotlujevac, delu Zaječara na levoj obali Crnog Timoka), prisutne su žalbe na zastarelost pribora i opreme, kao i na finansijske poteškoće, koje su uzrok čestih neredovnosti i problema sa dostavom hrane korisnicima narodne kuhinje iz ruralnih naselja.

Važeći prostorni plan nije na adekvatan način odredio funkcionalnu hijerarhiju i funkcionalne veze u jugozapadnom delu posmatrane teritorije. Na osnovu analize iznete u prethodnom delu rada, jasno se može uočiti da naselja čije je planirano funkcionalno povezivanje ocenjeno kao neadekvatno pokazuju znatno negativnije demografske trendove, te im je potrebno pristupiti sa posebnom pažnjom u cilju poboljšanja uslova života njegovog stanovništva. Naredni kartografski prikaz daje predlog drugačije funkcionalne organizacije ovog prostora.

Karta 2. Mogućnost promene u hijerarhiji naselja i pravcu funkcionalnih veza u jugozapadnom delu teritorije Grada Zaječara

Izvor: Samostalna obrada autora

Naselje **Lubnica** formiralo bi se kao seoski centar lokalnog karaktera, čija bi teritorija obuhvatala naselja: **Planinica**, **Lasovo** i **Lenovac**, po važećem prostorom planu teritorije Grada Zaječara direktno upućena na samo gradsko naselje Zaječar (i pored toga što su od njega udaljena u proseku preko 15 kilometara) i udaljenije Grlište.

Predloženo je kao centar ovog prostora iz sledećih razloga:

- *znatno veći broj stanovnika* u odnosu na naselja svog gravitacionog prostora (808 stanovnika prema Popisu iz , dok je prvo naredno naselje Lasovo, sa svega 245 stanovnika),
- naselje je *agro-industrijskog tipa* (pre svega, usled postojanja aktivnog rudnika lignita), dok su ostala naselja agrarnog tipa,
- u Lubnici postoji *osmogodišnja osnovna škola* "Đura Jakšić", dok ostala naselja nemaju osnovnu školu, niti isturena odeljenja.

Kako bi ovakva hijerarhija zaživela, odnosno odgovarala stvarnom stanju na terenu, neophodno bi bilo Lubnicu opremiti apotekom (potencijalnim izmeštanjem iz susedne Planinice, kako bi bila dostupnija svim naseljima), manjim proizvodnim pogonom (potencijalno objekat drvne industrije), ali i saobraćajno bolje povezati ovaj prostor, pre svega izgradnjom puta koji bi povezo Lubnicu i Lenovac (a samim tim i Lasovo). Naime, iz Lenovca i Lasova do Lubnice kao predloženog centra nije moguće doći direktno, već višestruko dužim postojećim putem koji vodi preko naselja Šljivar, a zatim i kroz samo gradsko naselje Zaječar. Direktnim povezivanjem Lenovca sa Lubnicom dobila bi se adekvatna saobraćajna povezanost unutar predložene zajednica naselja, koja predstavlja i jedan od osnovnih preduslova njenog funkcionisanja.

ZAKLJUČAK

Predmet ovog istraživanja je funkcionalna organizacija prostora ruralnih naselja južnog dela teritorije Grada Zaječara. Rad je imao za cilj da kritički analizira postojeća, ali i da, pre svega, predloži planska rešenja za koje je procenjeno da sadrže transformacioni potencijal u smislu proizvodnje inkluzivnog prostora više upotrebne vrednosti i smanjenja udela korisnika socijalne pomoći i udela korisnika narodne kuhinje, čime bi staro stanovništvo ispitivanih sela prestalo da čini "višak ljudi".

Osnovna hipoteza ovog rada, kojom se pretpostavilo da je neadekvatna funkcionalna organizacija prostora značajan faktor proizvodnje prostora niske upotrebne vrednosti, generisanja i reprodukcije socio-prostorne isključenosti ruralnih naselja Planinica, Lenovac i Lasovo pokazala se tačnom bez izuzetaka ispitivanjem po svim definisanim indikatorima.

Rezultati pokazuju da socijalna isključenost seoskih naselja južnog dela Zaječara traje decenijama. Iako su još na početku 20. veka bila uključena u proces industrijalizacije otvaranjem rudnika mrkog uglja i na značajnom nivou demografskog razvoja i infrastrukturne povezanosti, iscrpljivanjem prirodnih resursa, sredinom veka, počinje proces ekskluzije. Posle zatvaranja rudnika, izgrađen je asfaltni put, koji je jednim delom potopljen veštačkim jezerom. Danas, početkom 21. veka, naselja se nalaze u položaju socijalne isključenosti i pokazuju nepovoljne vrednosti u sve tri grupe pokazatelja: neadekvatnu funkcionalnu organizaciju prostora, negativne indekse promene broja stanovnika, broja domaćinstava i prosečnog broja domaćinstava, kao i visoke udele korisnika socijalne pomoći i narodnih kuhinja. Postoje nastojanja da se tradicionalnim takmičenjima u višeboju privuku turisti, ali ova manifestacija je finansirana od strane kockarske industrije. Jedan od planskih ciljeva je obnova telefonskih linija, ali zbog investicija koje na ovom prostoru ima kladionica Mocart.

Seoska naselja u severnom delu teritorije Grada Zaječara nalaze se u položaju socijalne integriranosti od kraja 18. veka. Danas, početkom 21. veka, naselja su uključena u planove za javno-privatno partnerstvo, tj. u proces kapitalističke ekonomije i bankarske aganžmane, inovativne preduzetničke programe koji promovišu rodnu ravnopravnost, programe demografskog razvoja, sve na osnovu evropskog socijalnog modela. Kao posledica ovakvog društvenog položaja, postoji relativno povoljniji nivo razvoja na naseljskom nivou, meren predloženim indikatorima: adekvatna funkcionalna organizacija prostora, znatno stabilnije kretanje broja stanovnika, broja domaćinstava i prosečnog broja domaćinstava, kao i povoljniji kvalitet života: niži udeli korisnika socijalne pomoći i narodnih kuhinja.

Potvrđeno je postojanje homologne, recipročne veze između socijalnih i demografskih promena i razvoja, kao i položaja i uloge naselja u sistemu hijerarhija. Sa sociološkog stanovišta, u lancu uzročno-posledičnih veza, društvena isključenost naselja Planinica, Lenovac i Lasovo, proizvela je nepovoljniji položaj u hijerarhiji naselja i nepovoljne karakteristike socijalnog prostora (njegovu nedovoljnu upotrebnu vrednosti), koji su dalje doveli najpre do demografske devastacije, lošije funkcionalne povezanosti i organizacije prostora i, na kraju, do visokog udela korisnika socijalne pomoći i usluga narodne kuhinje.

Na taj način generišu se protivrečnosti i disbalansi između funkcionalno organizovanih i funkcionalno dezorganizovanih naselja, koji dalje dovode do nemogućnosti dostizanja socio-prostorne integracije i kohezije, urušavaju kvalitet svakodnevnog života i dovode do udaljavanja od ciljeva socio-prostornog razvoja na naseljskom nivou. Na prostoru Grada Zaječara postoji fragmentisana heteronomna poluperiferijska prostorno-funkcionalna struktura, koja pojačava nerazvijenost grada, generiše raspolučenost prostora, rascepljenost na prostor potencijalne akumulacije kapitala, sa jedne, i marginalizovani prostor, sa druge strane, čime dolazi do jačanja društvenih nejedakosti između komercijalnog i nekomercijalnog prostora. Dolazi do pada refleksivnosti i planiranja socijalnog razvoja, zanemarivanja urbanog planiranja, odbacivanja dugoročnog definisanja razvoja, do napuštanja strategije razvoja zasnovane na mehanizmima javne kontrole i socijalne integracije (poput prostornog institucionalnog planiranja). Potcenjivanje i obezvređivanje delova teritorije Grada Zaječara je rizik za socijalni razvoj i proizvodnju inkluzivnog prostora, čime jačaju i reprodukuje se društvene nejednakosti.

Promenom položaja naselja u sistemu hijerarhija, postiglo bi se poboljšanje upotrebne vrednosti prostora, ublažavanje socijalnih i demografskih protivrečnosti i disbalansa, generisao bi se povoljan uticaj na kvalitet života lokalnog stanovništva. Predloženi, refleksivan pristup ima potencijal promovisanja strategije razvoja zasnovane na mehanizmima javne

kontrole i socijalne integracije, koja podrazumeva realizaciju socijalnih prava, solidarnosti i socijalne pravde. Na taj način, došlo bi do proizvodnje inkluzivnog socijalnog prostora, koji bi ublažio fragmentisanost, umanjio društvene nejednakosti i siromaštvo, stvorio pretpostavke socijalnog razvojakako na nivou nerazvijenih naselja, tako i na nivou Grada Zaječara.

Rad predstavlja rezultate istraživanja u okviru projekta „Izazovi nove društvene integracije u Srbiji – koncepti i akteri“, evidencioni broj 179035, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

LITERATURA I IZVORI

- Castells, M. (2000). *Uspon umreženog društva*. Zagreb: Golden marketing.
- Planning and Boulding Committee (2014). *Development Strategy: Goteburg 2035*, https://international.goteborg.se/sites/international.goteborg.se/files/field_category_attachments/development_strategy_goteborg_2035.pdf (Pristup: 01. 07.2019.)
- Gidens, E. (1998). *Posledice modernosti*. Beograd: Filip Višnjčić.
- Lefebvre, H. (1976). *The Survival of Capitalism*. New York: St. Martin's Press.
- Lefebvre, H. (1970, 13. Januar). Razmišljanja o politici prostora. *Časopis Kultura*. Preuzeto sa http://zaprokul.org.rs/pretraga/16_1.pdf (Pristup: 01. 07.2019.)
- Lefevr, A. (1980). Teorija prostora (izbor tekstova), čas Treći Program, Radio Beograd, br 45, II, 569-582.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. Oxford UK-Cambridge USA: Blackwell Publishers.
- Lefebvre, H. (Kofman, E. & Lebas, E. Eds.) (1996). *Writings on Cities*. Oxford - Malden: Blackwell Publishers
- Lefebvre, H. (Brenner, N. & Elden, S. Eds.) (2009). *State, Space, World. Selected Essays*. Minneapolis-London: University of Minnesota Press.
- European Parliament (2010). "Lisbon strategy 2000-2010: An analysis and evaluation of the methods used and results achieved" (Istraživački izveštaj IP/A/EMPL/ST/2008-07). Preuzeto sa: <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201107/20110718ATT24270/20110718ATT24270EN.pdf> (Pristup 01. 07.2019.)
- Milosavljević, V. M. (1989). *Planinica - istorijska zbivanja i etnografski zapisi*. Zaječar: Istorijski arhiv Timočka Krajina
- Mitrović, Lj. (2004). Strategija zavisne modernizacije i proizvodnja društva polu-perifernog kapitalizma na Balkanu. U: Mitrović, Lj., Božić, M., Đorđević, B. D., Jovanović, Đ & Todorović, B. (Ur.) *Put u zavisno društvo* (11-29). Niš: Sven.
- Tošić, B. (2011). *Osnove ruralnog planiranja*. Beograd: Univerzitet u Beogradu-Geografski fakultet.
- Petovar, K. (2003). *Urbana sociologija. Naši gradovi između države i građanina*. Beograd: Univerzitet u Beogradu-Geografski fakultet.

- Prostorni plan teritorije Grada Zaječara (2012). Arandelovac: Infoplan.
- Republički zavod za statistiku Srbije (2014). Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011.
- Rešenje o nominalnim iznosima socijalne pomoći („Službeni glasnik RS“ br 31/2018)
- Štiglic, Dž. (2002). *Protivrečnost globalizacije*. Beograd: SBM-x.
- Wallerstein, I. (1979). *The Capitalist World Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wallerstein, I. (2000). *The Essential Wallerstein*. New York: The New York Press.
- Wallerstein, I. (2004). *World-systems analysis: an introduction* (5. print ed.). Durham: Duke University Press.

Mrežni izvori:

- <https://zajecaronline.com/bolji-zivotni-uslovi-za-mestane-lubnice-planinice/>
- <http://talentibor.com/wp-content/uploads/2011-Miljana-Stojanovic.pdf>
- <https://zajecaronline.com/bolji-zivotni-uslovi-za-mestane-lubnice-planinice/>
- <http://www.politika.rs/sr/clanak/96175/Povratak-Veljkovih-vitezova>
- http://www.ruralinfoserbia.rs/karte_sela/za/glogovica.pdf
- <http://radiomagnum.rs/sela-dubocane-i-mala-jasikova-prva-sela-buducnosti/>
- <http://tkmagazin.rs/gradjani-biraju-koja-kapitalna-investicija-je-neophodna-zajecaru/>
- <https://www.ekapija.com/news/2322527/u-okviru-projekta-nase-selo-strucnjaci-delta-agrara-pomagace-mestanima-dubocana-i>
- <http://radiomagnum.rs/potpisani-ugovori-o-dodeli-bespovratnih-sredstva-u-oblasti-zenskog-preduzetnistva/>

THE PROBLEM OF PRODUCTION OF SPACE AND SOCIO-SPATIAL DEVELOPMENT OF THE RURAL SETTLEMENTS OF THE CITY OF ZAJEČAR

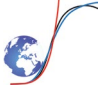
Vesna MILETIĆ-STEPANOVIĆ, Vladimir POPOVIĆ

SUMMARY

In this paper is researched connectivity of social space characteristics, demographic specificities and functional integration of Planinica, Lenovac and Lasovo into the network of settlements of the City of Zaječar. This paper is based on the hypothesis that social exclusion of rural settlements Planinica, Lenovac and Lasovo has produced specific social space, characterized by presence of demographic problems and problems with functional connections of these settlements, which led to a collapse of socio-spatial development and produced very low life quality level of families and households of the examined rural settlements. By using comparative method, a group of rural settlements from the sample in unfavorable social, demographic and functional position are compared with a control group of settlements in favorable position – Glogovica, Dubočane and Velika Jasikova. The comparison is made using two groups of indicators: demographic (number of inhabitants and indexes of its change, number of households and indexes of its change, average number of inhabitants per household) and life quality (percentages of beneficiaries of social assistance, percentages of dole and soup kitchen users in total population). As data sources were used census data of the Statistical Office of the Republic of Serbia in periods 1991/2002. and 2002/2011. year, and data of the Department of Social Service of Zaječar from the year 2019. Also, the demographic size of settlements according to the latest Population Census (from 2011), number of beneficiaries of social assistance, beneficiaries of dole and soup kitchen service from 2019 were taken onto analysis. In that matter was tested adequacy and possibility of application of the model of community of settlements that is proposed in the actual Spatial plan of the City of Zaječar, and which represents an official approach to organization and integration of primary rural settlements in wider local and regional area. Theoretically, the analysis is based on the concept of semi-periphery of the world's capitalist system. In that context, the whole territory of the City of Zaječar is located in double periphery - periphery of the world's capitalism and in marginalized region of the Eastern Serbia, as one of the most undeveloped parts of the Republic of Serbia. Multiplicated unfavorable position is even worse in the excluded rural settlements and generates social and demographic development differences, primarily by the market pressure boosting and dictation of flexible capital accumulation, which produces poverty raise, social inequalities, population crises – „surplus people“, reduced social protection and raise of social unsteadiness. Within results expose were compared social space characteristics of examined, desintegrated rural settlements and control, integrated rural settlements. Segregated settlements in the southern part of the City are not included in development plans of wider situations, and this part of the City is characterized by subordination, heteronomy and institutional invisibility. The northern part, including

the control settlements, is included in processes of private-public partnerships with goal to improve development of rural settlements and raise life quality to the European level (Austrian and German development models). The results show homologous reciprocally connection between social and demographic changes and development and position and the role of settlements in the hierarchy system. Actuality and applicability of this research is in possibility to develop social space of the southern part of this territory and include and integrate it in social changes by changes in functional organization, which would raise quality of life of their inhabitants. In this paper are also given cartographic illustrations of the state before and after the corrections which operationalizes and cartographically presents apropose of development changes in modeling of tne network of settlements of the City. Potential of proposed changes refer to reduction of social and demographic contrarities and disbalances, favorable socio-spatial integration and cohesion of social space of the City of Zaječar and improvment of life quality of people from researched „old mans“ rural settlements.

Keywords: socio-spatial development, social space, the City of Zaječar, functional organization, quality of life.

Originalni naučni rad

Primljen: 14.03.2019.
Prihvaćen: 15.10.2019.

UDK:314:[911.375.635:341.222](497.11)

doi: 10.5937/demografija1916103A

ZASTUPLJENOST DEMOGRAFSKIH PROBLEMA POGRANIČNOG PROSTORA REPUBLIKE SRBIJE U JAVNIM POLITIKAMA

Marija ANĐELKOVIĆ STOILKOVIĆ

Republički zavod za statistiku, Beograd, e-mail: marija.andjelkovic@stat.gov.rs

Sažetak: U radu se govori o demografskim procesima i problemima pograničnog prostora Srbije. Cilj rada jeste da se utvrdi zastupljenost demografskih problema ovog specifičnog prostora u strateškim dokumentima. Rad se sastoji iz dve celine, gde se u prvom delu rada analiziraju demografske karakteristike pograničnog prostora Srbije. U drugom delu rada se ispituje zastupljenost demografskih problema pograničnih krajeva u strateškim dokumentima Republike Srbije. Analizira se da li su i na koji način demografski problemi pograničnih krajeva uključeni u javne politike. Za analizu demografskih osobenosti korišćene su demografske metode, dok su u drugom delu rada korišćene metode posmatranja, sakupljanja, sređivanja podataka i analiza. Rezultati do kojih se došlo u radu ukazuju da pogranične opštine u Srbiji u proseku imaju nepovoljnije demografske karakteristike u odnosu na opštine koje nemaju pogranični status, ali i da se unutar ove grupe opština one međusobno značajno razlikuju. Postoje opštine negativnih demografskih ekstrema, i u njima su zabeležene ekstremne vrednosti određenih demografskih pokazatalja na nacionalnom nivou. Kritička analiza ukazuje da su u strateškim dokumentima predstavljeni osnovni demografski trendovi u pograničnom prostoru Srbije. Pri čemu se ovo područje predstavlja kao jedinstvena celina, čija je osobenost geografska osetljivost, ekonomska nerazvijenost i demografski problemi.

Ključne reči: pogranični prostor Srbije, javne politike, demografski procesi, stanovništvo, diferenciranost.

Abstract: The paper deals with demographic problems of Serbian border region. The aim of the paper is to determine representation of demographic problems of this specific space in strategic documents. The paper consists of two parts, where the first part of the paper analyzes the demographic characteristics of the Serbian border area. The second part of the paper examines the representation of the demographic problems of the border regions in the strategic documents of the Republic of Serbia. It is analyzed whether and in what way the demographic problems of the border areas are included in public policies. Demographic methods were used to analyze demographic characteristics, while the second part of the paper used methods of observation, collection, collating and analysis. The results obtained in the paper indicate that border municipalities in Serbia have, on average, less favorable demographic characteristics than municipalities without border

status, but also that within this group of municipalities they differ significantly from one another. There are municipalities of negative demographic extremes, and they have recorded extreme values of certain demographic indicators at the national level. Critical analysis indicates the presentation of basic demographic trends in Serbian border region in general strategies, with this area being a unique entity, whose characteristics are geographical sensitivity, economic underdevelopment and demographic problems.

Keywords: Serbian border region, public policies, demographic processes, population, differentiation.

UVOD

Istraživanje pograničnog prostora Srbije ima dugu tradiciju, a istraživanja su iz različitih oblasti. Specifični geografski, saobraćajni, strateški i politički položaj pograničnog prostora Srbije je sam po sebi nametnuo potrebu za istraživanjem pograničnog prostora Srbije, a društveno-politička dešavanja, promene granica tokom poslednjih decenija, otvaranje granica i politika približavanja Evropskoj uniji održavaju aktuelnost istraživanja ovog prostora. Vremenom je težište proučavanja prebačeno sa geografskog i geopolitičkog aspekta na socijalne, ekonomske, političke, etničke i ostale oblasti istraživanja.

U širokoj lepezi radova u domaćoj literaturi o problematici pograničnog prostora posebno značajno mesto zauzima demografski pristup. U pogledu demografskih istraživanja pogranični prostor je predstavljen kao depopulaciono i emigraciono područje, a koje karakteriše i diferencijalni demografski razvitak (Penev, 1994; Ćirković, 2007; Radovanović & Gigović, 2010; Radovanović & Tošić, 2010; Rašević & Penev, 2011; Stojilković & Devedžić, 2012; Vojković & Gligorijević, 2014; Devedžić & Stojilković, 2014).

Demografske specifičnosti većine pograničnih opština čine prepreku celokupnom razvoju, a bitno je napomenuti i da stepen razvijenosti pograničnih krajeva proizilazi iz geografskog položaja, koji je često nepovoljan i izolovan u odnosu na centre razvoja¹.

Pogranične opštine su se prve suočile sa demografskim problemima. Iako se ovaj trend proširio na čitavu teritoriju države formirani su stereotipi da su pogranične opštine periferne, nerazvijene, zaostale u ekonomskom razvoju. Međutim, društveno-politička dešavanja tokom poslednjih decenija uticala su na promene granica i formiranje novih pograničnih opština².

¹ Većina pograničnih opština u južnom, istočnom i zapadnom delu Srbije ima nepovoljan geografski položaj, koji je često uzrok saobraćajne izolovanosti. Pogranične opštine u severnom delu Srbije imaju povoljniji geografski položaj, smeštene su u ravničarskom području.

² Opštine koje se graniče sa Makedonijom, Hrvatskom i Bosnom i Hercegovinom su dobile pogranični status tokom devedesetih godina prošlog veka, a pogranične opštine sa Crnom

U tom smislu, izdvajamo *stare pogranične* opštine, koje imaju i najdužu tradiciju suočavanja sa demografskim izazovima, i *nove pogranične opštine*, koje duži niz godina nisu bile pogranične i imaju bolje razvojne potencijale (Anđelković Stoilković, 2018).

Analiza demografskih karakteristika određenog područja predstavlja osnovu za izradu strategija i drugih javnih dokumenata. Stoga je predmet ovog rada zastupljenost demografskog problema pograničnog prostora Srbije u javnim politikama³. Cilj je apostrofiranje demografskih problema pograničnog područja i utvrđivanje koliko su demografski problemi integrisani u javnim politikama, kao i da se ukaže na moguće pravce političkog odgovora na populacione izazove u pograničnom prostoru Srbije.

TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Pojmovi pogranični region/oblast/područje/naselje se u naučnoj literaturi često razmatraju u kontekstu prostorno-demografske polarizacije, a brojni teorijski pristupi objašnjavaju neravnomeran razvoj centra i periferije. Pogranični perion je periferan u nacionalnom kontekstu (Houtum, 2000). Koncept kružne kumulativne kauzalnosti koji su u radovima izneli Myrdal i Hirshman (kao što je citirano u Tošić, 2012) objašnjava kako centar akumulira stanovništvo i ekonomska dobra, čime se podstiče dalji privredni, socijalni i demografski razvoj, dok sa druge strane prostorna i socio-ekonomska pokretljivost stanovništva izazivaju depopulaciju i socio-ekonomsku depresiju u perifernim oblastima.

Sličnu koncepciju ima teorija centar-periferija kojom je tokom šezdesetih godina 20. veka Fridman definisao jezgro kao region sa visokim stepenom autonomije i mogućnošću za razvoj, dok periferija ima nizak stepen autonomije. Značajan doprinos teorijama centar-periferija dali su i Gotman koji određuje periferiju na osnovu fizičko-geografskih uslova, stepena ekonomske razvijenosti i Rejnaud koji model centar-periferija zasniva na ljudskim aktivnostima (Gottman, 1980; Pileček & Jančák, 2011).

U domaćoj literaturi J. Cvijić je konstruisao teoriju o geografskim "osobinama spajanja i prožimanja", koja u novije vreme dobija formu modela centar-periferija. Teritorijalna diferencijacija i socio-ekonomska neravnomernost razvoja je uslovljena polarizacijom, odnosno izdvajanjem centra i periferije. Uticaj centra na periferiju, i obrnuto, vrši se u procesu njihovih uzajamnih spajanja i prožimanja (Grčić, 2008).

Gorom 2006. godine. Opštine koje se graniče sa Bugarskom, Rumunijom i Mađarskom imaju pogranični status duži niz godina.

³ Javne politike su mehanizam delovanja Vlade u cilju razvoja društva i zaštite interesa građana i privrede. <https://rsjp.gov.rs/>

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Rad se sastoji iz dve celine, prva obuhvata analizu demografskih problema, a drugi se odnosi na analizu javnih politika. Teritorijalni obuhvat istraživanja čini 46 opština Republike Srbije (bez opština koje su na prostoru AP Kosovo i Metohija) čiji delovi administrativnih, čine i državne granice sa Severnom Makedonijom, Bugarskom, Rumunijom, Mađarskom, Republikom Hrvatskom, Bosnom i Hercegovinom i Crnom Gorom.

*Karta 1. Prikaz pograničnih opština Republike Srbije
(Izvor: Pripremio autor)*

S obzirom na predmet istraživanja korišćene su demografske metode za predstavljanje demografskih trendova. Prikazano je prirodno i migraciono kretanje stanovništva, kao i starosna struktura stanovništva. Cilj je da se pomoću osnovnih demografskih indikatora ukaže na diferenciranost pograničnog prostora i istaknu krucijalni demografski problemi u rubnim krajevima zemlje.

Vremenski okvir istraživanja je period 2001-2012. godine, a analiza prirodne i migracione komponente populacione dinamike stanovništva pograničnih područja je zasnovana na pokazateljima koji su izvedeni na osnovu podataka popisne i vitalne statistike.

Za istraživanje javnih politika sagledani su svi strateški dokumenti Republike Srbije (ukupno 106 strategija)⁴, koji su usvojeni u vremenskom periodu 2001-2012 godine. Kroz klasifikaciju i sistematizaciju javnih politika prikazana je zastupljenost demografskih problema na različitim teritorijalnim nivoima. Posebno je naznačen kritički osvrt na integrisanje populacionih fenomena u strateškim dokumentima.

DEMOGRAFSKI PROBLEMI POGRANIČNOG PROSTORA SRBIJE

U pograničnom području Srbije, prema popisnim podacima iz 2011. godine, živelo je približno 1,52 miliona stanovnika, što je činilo oko petine ukupne populacije Republike Srbije (21%). Međutim, uočene su određene disproporcije u pogledu naseljenosti stanovništva u ovom području. Jedna od osnovnih odlika pograničnih krajeva Srbije jeste slaba naseljenost. Pogranični prostor je ređe naseljen u odnosu na opštine bez pograničnog statusa (51 st/km² u odnosu na 93 st/km².) Dve trećine pograničnih opština ima slabu naseljenost, oko 50 st/km². Stanovništvo je skoncentrisano u nekoliko većih urbanih i regionalnih centara (Šabac, Užice, Vršac, Subotica itd.), dok je ostatak pograničnog prostora, posebno brdsko-planinske oblasti, retko naseljen. Slaba naseljenost većeg dela pograničnog prostora (Crna Trava, Babušnica, Trgovište itd.) predstavlja ozbiljan problem strategijskog karaktera (Radovanović & Gigović, 2010).

Tabela 1. Demografski indikatori pograničnih opština Srbije

Demografski indikatori	Pogranične opštine Srbije			Prosek opština koje nemaju pogranični status
	Prosek	Minimalna vrednost	Maksimalna vrednost	
Gustina naseljenosti (st/km ²)	52,5	5,3	145,8	93,2
Prosečna god. stopa rasta (‰, 2002-2011)	-14,3	-44,8	3,8	-1,7
Prosečna god. stopa pr. priraštaja (‰, 2002-2011)	-8,7	-34,4	10,6	-4,4
Opšta stopa nataliteta (‰, trogodišnji prosek 2011)	7,8	4,0	17,8	9,5
Stopa ukupnog fertiliteta (2006-2008)	1,39	1,07	2,35	1,36
Opšta stopa mortaliteta (‰, trogodišnji prosek 2011)	16,5	7,2	38,4	13,9
Prosečna god. stopa migracionog salda (‰, 2002-2011)	-5,9	-17,8	1,4	-1,5
Prosečna starost stanovništva	43,7	31,6	54,7	42,7
Indeks starenja stanovništva	1,6	0,3	5,4	1,4

Izvor: Proračun autora. Republički zavod za statistiku Srbije (2017). Knjige popisa, 2011. (Baza podataka). Preuzeto sa <http://webrzs.stat.gov.rs> (30.11.2017.)

⁴ Sve strategije su dostupne na sajtu Vlade Republike Srbije, <http://www.gs.gov.rs/lat/strategije-vs.html>

Jedan od fundamentalnih problema pograničnog prostora jeste depopulacija koja je najpre zahvatila pogranične opštine sa Bugarskom, a kasnije i ostale opštine. Intenzitet smanjenja broja stanovnika na nivou opština se značajno razlikuje. Tokom poslednjeg međupopisnog perioda, 2002-2011 godine, u pograničnim opštinama stopa rasta iznosila je -14,3%, a u ostalim opštinama -1,7%. Najintenzivnije smanjenje broja stanovnika ima opština Crna Trava (-44,8%), kao i opštine Babušnica, Trgovište, Sečanj, Nova Crnja, Bosilegrad i Žitište (od -25% do -20%). Povećanje broja stanovnika tokom poslednjeg međupopisnog perioda beleži samo opština Tutin (3,8%).

Specifičnost pograničnog prostora Srbije se ogleda u tome što su dva dijametralno suprotna modela prirodnog obnavljanja stanovništva zastupljena na ovom prostoru. U osnovi ovih razlika nalazi se dihotomni model reprodukcije kao rezultat suprotnosti između modernog i tradicionalnog društva, a u određenom broju opština i usled konfesionalne različitosti. Tradicionalno društvo podrazumeva manji stepen individualnosti i model ponašanja utemeljen na čvrstim običajnim i vrednosnim sistemom društva (Devedžić, 2006).

Samo četiri pogranične opštine imaju pozitivan prirodni priraštaj (Tutin 10,6%, Sjenica 3,2%, Preševo 2,8% i Bujanovac 1,2%). Ove opštine imaju visok udeo stanovništva muslimanske veroispovesti, što je osnova diferenciranosti ovih u odnosu na ostale pogranične opštine.

Ostale pogranične opštine imaju negativan prirodni priraštaj. Prosečna vrednost stope prirodnog priraštaja iznosila je -8,7%, a u ostalim opštinama -4,4%. Diferenciranost pograničnih opština se ogleda u negativnim vrednostima prirodnog priraštaja, koje se kreću od -1,7% u Prijepolju do -34,4% u Crnoj Travi, što predstavlja ekstremnu prevagu broja umrlih lica nad rođenim. Polovina posmatranih opština ima vrednosti prirodnog priraštaja od -5% do -10%.

Pogranična područja spadaju u niskonatalitetna u kojima gotovo sve opštine imaju vrednosti opšte stope nataliteta ispod 10%. Prosečna vrednost *opšte stope nataliteta* (trogodišnji proseki 2010-2012. godine) u pograničnim opštinama iznosila je 7,8%, a u ostalim opštinama Srbije 9,5%. Opštine na granici sa Bugarskom se već decenijama suočavaju sa problemom nedovoljnog rađanja i u njima su zabeležene najniže vrednosti u Srbiji (Crna Trava 4%, Dimitrovgrad, Bosilegrad i Babušnica 5%, itd.). Nasuprot opštinama sa nedovoljnim rađanjem, izdvajaju se četiri opštine sa većinskim muslimanskim stanovništvom, sa proširenim modelom reprodukcije. Opštine Preševo i Prijepolje imaju opštu stopu nataliteta oko 10%, Sjenica 12,5%, dok opština Tutin sa 17,8% beleži maksimalnu vrednost na državnom nivou. U periodu 2006-2008. godine opštine Preševo

i Tutin su jedine opštine koje su imale vrednost stope ukupnog fertiliteta 2,3 deteta po ženi, čime su ostvarivale prostu zamenu generacija.

Opšta stopa mortaliteta beleži konstantni porast, kako u pograničnim, tako i u ostalim opštinama Srbije. Prosečna vrednost opšte stope mortaliteta u pograničnim opštinama iznosi 16,5‰, dok je u ostalim opštinama Srbije 13,9‰. Izdvajaju se opštine sa većinskim muslimanskim stanovništvom, u kojima je usled povoljnije starosne strukture stanovništva opšta stopa mortaliteta 7-10‰. Sa druge strane, u opštini Crna Trava je zebeležena ekstremna stopa smrtnosti od 38,4‰.

U pograničnim opštinama je izražen problem *demografskog starenja*. Gotovo sve opštine (38 od 46) se nalaze u stadijumu najdublje demografske starosti. Opštine Preševo i Bujanovac su u stadijumu demografske starosti (peti stadijum), a opštine Preševo i Tutin su na pragu demografske starosti (četvrti stadijum). To je rezultat proširenog modela reprodukcije. Prosečna starost u pograničnim opštinama (43,7 godina) je veća za godinu dana u odnosu na ostale opštine. U opštini Crna Trava stanovništvo u proseku ima čak 54,7 godina, u Babušnici 49,5 godina, dok je stanovništvo najmlađe u opštinama Preševo i Tutin sa prosečnom starošću oko 32 godine. Indeks starenja stanovništva u pograničnim opštinama iznosi 1,6, dok je u ostalim opštinama Srbije 1,4. Vrednosti indeksa starenja se kreću od 0,3 u Preševu i 0,4 u Tutinu do 5,4 u Crnoj Travi, 2,7 u Babušnici i 2,6 u Knjaževcu.

Nepovoljni *migracioni trendovi* predstavljaju jedan od najvećih demografskih izazova pograničnog područja. Dugoročna emigracija narušava vitalitet i ekonomski razvoj. Tokom poslednjeg međupopisnog perioda, 2002-2011. godine, negativan migracioni saldo imala je većina pograničnih opština (prosek -5,9‰). Najniže vrednosti prosečne godišnje stope migracionog salda imaju opštine Majdanpek (-18‰), Crna Trava (-17‰) i Trgovište (-15‰). Pozitivan migracioni saldo imale su samo tri opštine, Subotica, Čajetina i Vršac (oko 1‰) (Anđelković Stoilković & Lukić, 2016).

Dugoročna depopulacija u kombinaciji sa izraženom emigracijom stanovništva ugrozile su održavanje vitalnih funkcija stanovništva, te predstavljaju ogroman problem koji donosi brojne nepovoljne konsekvence u demografskoj, socijalnoj, ekonomskoj i drugim sferama. To otvara brojne teme o potencijalima i mogućim rešenjima demografskih pitanja, koja su ključni faktor za celokupni razvitak ovog strateški važnog područja.

Demografska analiza ukazuje na izražene demografske probleme pograničnih u odnosu na opštine koje nemaju pogranični status, a opštine demografskih ekstrema ističu diferenciranost pograničnih opština.

POGRANIČNI PROSTOR SRBIJE U OKVIRIMA JAVNIH POLITIKA

Opštine koje se nalaze u pograničnom području Srbije su predmet brojnih izrađenih strateških dokumenata, a obuhvaćene su različite teme (pravo i finansije, infrastruktura, poljoprivreda, šumarstvo, životna sredina, socijalna pitanja, zdravlje itd). Demografska problematika je uključena u nekoliko strateških dokumenata. Javni strateški dokumenti se izrađuju na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou.

Nacionalni nivo

Strategija regionalnog razvoja Republike Srbije (2005) je nacionalni dokument krovnog tipa. U ovom dokumentu se ističe da su pogranične opštine zahvaćene procesom intenzivnog demografskog pražnjenja, koje uslovljava potpuno demografsko pražnjenje. U osnovi demografskih problema nalazi se geografski položaj, odnosno saobraćajna izolovanost od značajnijih centara razvoja, što u kombinaciji sa drugim faktorima podstiče emigraciju mladog, radno-sposobnog stanovništva.

Određene pogranične opštine su primeri ekstremnih nepovoljnih demografskih indikatora (Crna Trava, Sečanj i Žitište, opštine sa izraženom demografskim pražnjenjem i Preševo sa najvišim vrednostima nataliteta). Neke opštine su posredno uključene i prilikom analize ekonomskih (opštine Crna Trava, Preševo, Tutin i Bujanovac imaju najniže vrednosti stope ekonomske aktivnosti, Trgovište ima najveću stopu ekonomske aktivnosti) ili obrazovnih (opština Trgovište ima najveći udeo nepismenih lica, što je posledica demografskog starenja i povećanja udela starih lica u ukupnoj populaciji) karakteristika opština.

Nekoliko opština su predstavljene kao ekonomski nerazvijena područja (Majdanpek, Preševo, Bosilegrad itd.), a opštine Nova Crnja, Sečanj i Bela Crkva su okarakterisane kao prigranična područja sa strukturnim demografskim problemima.

Naglašena je diferenciranost pograničnog područja u odnosu na tip granice (granice sa Evropskom unijom i granice sa bivšim jugoslovenskim republikama), ali se kao potencijal nameće upravo prekogranična saradnja i ekonomski razvoj zasnovan na lokalnim resursima.

Prostorni plan Republike Srbije (2010-2020 godine) je takođe dokument krovnog tipa u kome su neposredno integrisane pogranične opštine. Jedan od ciljeva prostornog plana jeste dostizanje ravnomernog regionalnog razvoja, za šta je neophodna demografska revitalizacija emigracionih pograničnih područja. Predviđeni su posebni zakonski i podzakonski propisi

o posebnim podsticajnim merama za razvoj pograničnih opština⁵. Kao i u Strategiji regionalnog razvoja posebna pažnja je posvećena prekograničnoj saradnji, kao instrumentu za razvoj i unapređenje pograničnog prostora.

U okviru *Strategije i politike razvoja industrije Republike Srbije (2011)* predstavljeno je da ograničavajući faktor za industrijski razvoj može biti izražen problem demografskog pražnjenja (Crna Trava) ili visok udeo nezaposlenog stanovništva, niski prihodi ili nepovoljna infrastrukturna opremljenost (Trgovište).

Strategija integrisanog upravljanja granicom u Republici Srbiji (2012) se zasniva na podsticanju saradnje u pograničnim regionima. Problem pograničnog prostora sa etničkog aspekta je *predmet Strategije očuvanja i jačanja odnosa matične države i dijaspor i matične države i Srba u regionu (2008)*. Značaj prekogranične saradnje je tema i *Strategije razvoja i promocije društveno odgovornog poslovanja u Republici Srbiji (2008)*.

Opštine sa pograničnim statusom su uključene u brojne druge strateške dokumente, sa temama koje nisu relevantne za ovu analizu: državna odbrana (*Strategija integrisanog upravljanja granicom u Republici Srbiji*, *Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije*, *Strategija suprotstavljanja ilegalnim migracijama u Republici Srbiji*); integracije (*Strategija integrisanog upravljanja granicom u Republici Srbiji*, *Prostorni plan Republike Srbije*); ekološki pristup (*Strategija za primenu Konvencije o dostupnosti informacija, učešću javnosti u donošenju odluka i pravu na pravnu zaštitu u pitanjima životne sredine*, *Nacionalna strategija održivog razvoja i druge*); infrastruktura (*Strategija razvoja informacionog društva u Republici Srbiji*, *Strategija razvoja radiodifuzije u Republici Srbiji*, itd.).

U javnim dokumentima nacionalnog tipa jedna od najčešćih tema koja se odnosi na pogranični prostor Srbije jeste razvoj zasnovan upravo na pograničnom položaju. Naime, blizina granice ne znači uvek perifernost, već može značiti i mogućnost za saradnju sa susednom državom i otvaranje novih razvojnih mogućnosti. Međutim, prekogranična saradnja je prepoznata kao potencijal za razvoj samo u opštinama Surdulica, Sečanj i Tutin.

Možemo zaključiti da su demografski problemi pograničnog prostora Srbije tema više strateških dokumenata krovnog tipa, u kojima su istaknuti problemi dugoročne depopulacije, izražene emigracije stanovništva kojom su usled odlaska mladog i reproduktivnog stanovništva ugroženi vitalni procesi. Demografski problemi nisu detaljno analizirani u posmatranim dokumentima, predstavljeni su deskriptivnom metodom, najčešće u preliminarnoj fazi izrade dokumenata, ali su neretko izostavljeni prilikom kreiranja konačnih ciljeva i određivanja mera za njihovo postizanje.

⁵ Prostorni Plan predviđa donošenje zakonskih i podzakonskih propisa o podsticajnim merama za opštine Sombor, Vršac, Sremska Mitrovica, Loznica, Šabac, Kladovo, Negotin i Pirot.

Ne postoji javni dokument koji se odnosi samo na pogranični prostor koji se suočava sa brojnim demografskim problemima. Zone izražene emigracije, ili ekstremno niske reprodukcije stanovništva, i nasuprot njima, zone povoljnih demografskih karakteristika mogu biti predmet strategija ovih specifičnih područja. Idvajanje homogenosti u okviru ovog diferencijalnog prostora može pomoći da se apostrofiraju problemi određenog područja, kao i da se na osnovu toga odrede prioriteta u delovanju regionalnih ili lokalnih vlasti.

Regionalni nivo

Strategija dugoročnog ekonomskog razvoja Juga Srbije (2005) obuhvata opštine Preševo i Bujanovac. Kroz detaljnu demografsku analizu predstavljen je problem emigracije, koji prevazilazi pozitivne vrednosti prirodnog priraštaja. Ljudski resursi čine nepovoljne preduslove razvoja. Dok su kao prednosti za razvoj navedene povoljna starosna struktura, visok udeo lica na radu ili boravku u inostranstvu (potencijalne investicije i ulaganja u razvoj ovih opština) i povoljan geografski položaj.

Program demografskog razvoja Autonomne pokrajine Vojvodine (2005) je jedan od pozitivnih primera političkog odgovora na ispoljene demografske probleme. Ovaj strateški dokument se zasniva na demografskim istraživanjima i uključuje mere odgovora na problem nedovoljnog rađanja. Osnovne mere su: moguća rešenja problema nedovoljnog rađanja, očuvanje i unapređenje reproduktivnog zdravlja adolescenata, borba protiv steriliteta, snižavanje psihološke cene roditeljstva, usklađivanje rada i roditeljstva, populaciona edukacija i aktiviranje lokalne samouprave. (Mojić et al, 2005).

Lokalni nivo

Budući da se mere populacione politike na nacionalnom nivou sprovode ravnomerno na čitavoj teritoriji, ne uvažavajući diferenciranost na nižem teritorijalnom nivou, jedinice lokalne samouprave imaju ključan zadatak da prepoznaju demografske probleme i potrebe na lokalnom nivou i da se aktiviraju pri ostvarivanju ciljeva i odgovora na konkretne demografske probleme.

Sa aspekta lokalnih samouprava najznačajnije pitanje je nedovoljna reprodukcija stanovništva. Ova tema je predmet gotovo svih izrađenih lokalnih strateških dokumenata. Samo nekoliko opština je definisalo ciljeve i predvidelo mere za njihovo ostvarivanje. Fenomen nedovoljnog rađanja je integrisan u sledećim dokumentima jedinica lokalnih samouprava: *Strategija socijalne zaštite* (Priboj, Veliko Gradište, Vršac, Sremska Mitrovica, Loznica, Šabac, Zaječar); *Program finansijske podrške porodice sa decom*

(Šid, Majdanpek); *Akcioni plan za populacionu politiku* (Kanjiža); *Strategija lokalnog održivog razvoja* (Subotica, Žitište) itd.

Delovanje jedinica lokalnih samouprava treba da omogući da se ostvari željeni broj dece. Kao odgovor na nedovoljno rađanje u jedinicama lokalnih samouprava se sprovode finansijske i nefinansijske mere. Finansijske mere su određene lokalnim prihodima, zbog čega postoje značajne razlike između opština. Najpopularnije finansijske mere su:

- mere podrške trudnicama i porodiljama kroz pružanje finansijske pomoći nezaposlenim porodiljama (neke opštine pružaju pomoć samo za prvo ili samo za treće dete, uz značajnu razliku u visini finansijske pomoći);
- potpuno ili delimično regresiranje troškova boravka trećeg i narednog deteta u porodici u predškolskoj ustanovi (Subotica, Zaječar, Knjaževac, Užice);
- pomoć u borbi protiv steriliteta; odnosno finansiranje troškova vantelesne oplodnje nakon trećeg pokušaja i obuhvata žene starije od 42 godine, što predstavlja nadgradnju državnih mera u borbi protiv steriliteta (Piroć, Knjaževac, Subotica, Sremska Mitrovica, Prijepolje itd.).

Delovanje jedinica lokalnih samouprava u cilju podsticanja rađanja obuhvata mere edukativne prirode, odnosno širenje znanja u vezi sa planiranjem porodice. Populaciona edukacija je veoma popularna mera na lokalnom nivou.

Pojedine pogranične opštine uvažavaju i problem visokog mortaliteta stanovništva, koji je tema lokalnih *Strategija javnog zdravlja* (Šabac, Užice, Sremska Mitrovica itd.). Nejednaki uslovi zdravstvenih službi u Srbiji su prostor za delovanje jedinica lokalnih samouprava u cilju poboljšanja dostupnosti i kvaliteta zdravstvenih usluga. Najčešće mere su edukacija stanovništva i promovisanje zdravog načina života i prevencija bolesti.

Odmakli proces demografskog starenja je jedan od krucijalnih problema pograničnog prostora Srbije. Neka naselja su ugašena, dok je u drugim naseljima ostalo samo staro stanovništvo, čime su resursi za neformalnu podršku starim licima minimalni. Pored nedovoljne podrške starim licima, oni se suočavaju sa niskim prihodima i problemom siromaštva (Devedžić & Stojilković, 2009). Neke opštine su izradile strateške dokumente kao odgovor na demografske probleme, a primeri za to su *Strategija socijalne zaštite* (Sremska Mitrovica 2014-2019, Loznica 2016-2020, Priboj 2008-2012, Šabac 2016-2020), *Prostorni plan* (Bajina Bašta 2009), *Akcioni plan za populacionu politiku* (Kanjiža 2014-2016). Pozitivan primer predstavljanja problema demografskog starenja i definisanje mera podrške starim licima je *Strategija*

za stare u opštini Čajetina 2011-2015, u kojoj su dati operativni ciljevi pomoći i podrške starim licima, sa precizno definisanim merama, resursima i sredstvima. Delovanje jedinica lokalnih samouprava odnosi se na izgradnju gerontoloških centara (Bela Crkva, Bač, Šabac, Loznica, Čajetina, Priboj), obezbeđivanje kućne nege (Loznica) ili geronto domaćica (Ljubovija). Samo dve pogranične opštine (Bač i Plandište) pružaju finansijsku podršku starim osobama.

Suočene se emigracijom stanovništva, gotovo sve opštine su istakle ovaj problem u svojim strateškim dokumentima. Demografska revitalizacija je prioritet u nekoliko pograničnih opština (Bosilegrad, Babušnica, Majdanpek, Sečanj itd.). Specifična je opština Bosilegrad koja za prioritet ima demografsku revitalizaciju, ali predlaže plansko gašenje naselja koja imaju mali broj stanovnika. U cilju sprečavanja emigracije većina opština je izradila *Lokalni akcioni plan za mlade* (Golubac, Veliko Gradište, Sombor, Apatin, Bačka Palanka, Ljubovija, Čajetina, Priboj, Prijepolje) sa ciljem sprečavanja dalje emigracije. Drugi značajan pravac delovanja je povećanje zaposlenosti stanovništva. Sa tim ciljem su gotovo sve pogranične opštine izradile *Lokalni akcioni plan zapošljavanja* koji su prilagođeni lokalnim potrebama stanovništva, unapređenju razvoja ljudskih resursa, podsticanju formalnog i neformalnog obrazovanja stanovništva.

Delovanje jedinica lokalnih samouprava se finansira lokalnim izvorima javnih prihoda, zbog čega su te mere često nedovoljne i nepotpune za suočavanje sa demografskim izazovima. Veća finansijska podrška je karakteristika razvijenijih opština (Subotica), ali i onih opština koje se suočavaju sa problemima dugoročnog nedovoljnog rađanja (Nova Crnja).

ZAKLJUČAK

Negativni demografski trendovi koji su se prvobitno pojavili tokom šezdesetih godina prošlog veka u pograničnim opštinama istočne Srbije uticali su na formiranje mišljenja da je ovaj prostor saobraćajno izolovan, periferan, ekonomski nerazvijen i demografski oslabljen. Demografske osobenosti većine pograničnih opština predstavljaju prepreku razvoja i opravdavaju postojanje ovog mišljenja. Društveno politička dešavanja krajem 20. i početkom 21. veka dovela su do promena granica Republike Srbije. Tada su većina današnjih pograničnih opština dobile pogranični status. Sticanje pograničnog statusa je značio početak suočavanja sa demografskim problemima ovih opština.

Stanovništvo je neravnomerno raspoređeno, skoncentrisano u nekoliko većih urbanih i regionalnih centara, dok je ostatak pograničnog prostora retko naseljen. Uočavaju se značajni dispariteti u pogledu demografskog razvitka. Zastupljena su dva dijametralno suprotna modela prirodnog

obnavljanja stanovništva. Tako je pogranično područje nosilac niza demografskih suprotnosti i ekstrema posmatrano na nacionalnom nivou.

Iako se broj stanovnika smanjuje u gotovo svim pograničnim opštinama, stopa rasta broja stanovnika se značajno razlikuje. Najveći intenzitet smanjenja broja stanovnika beleže opštine Crna Trava, Babušnica i druge pogranične opštine u istočnom delu Srbije. U ovim opštinama je negativna vrednost prirodnog priraštaja najniža, dok su stope smrtnosti maksimalne, posmatrano i na nacionalnom nivou. Nivo rađanja je daleko ispod nivoa potrebnog za prostu reprodukciju stanovništva. Nepovoljni demografski tokovi su uticali na starenje stanovništva, a prosečna starost u pograničnim opštinama u proseku iznosi 44 godine.

Pozitivan prirodni priraštaj imaju četiri opštine. U njima je nivo rađanja znatno viši, a u dve opštine (Preševo i Tutin) prelazi nivo proste zamene generacija. Usled višeg nivoa rađanja, povoljnija je starosna struktura stanovništva, a stope smrtnosti su znatno niže. Ove opštine beleže demografske ekstreme na nacionalnom nivou. Osnova diferenciranosti leži u etničkoj strukturi stanovništva, odnosno u konfesionalnoj strukturi stanovništva, na kojoj se baziraju drugačije životne norme i običaji koji dopiru u sve sfere života.

Analiza demografskih karakteristika određenog područja predstavlja osnovu za izradu strategija i drugih strateških javnih dokumenata. Demografski problemi pograničnih opština su prepoznati i uključeni u više dokumenata. Međutim, oni su prikazani deskriptivnom metodom i ne zasnivaju se na detaljnim demografskim analizama. Demografski izazovi su izostavljeni u postavljanju ciljeva strategija. U dokumentima ovog tipa nije istaknuta različitost pograničnih opština, već je celo područje predstavljeno kao nerazvijeno i demografski ugroženo područje.

Dokumenti izrađeni na regionalnom nivou uključuju detaljniju demografsku analizu i predstavljanje problema. Oni su pozitivan primer isticanja diferenciranosti i postavljanje ciljeva na osnovu postojećih problema.

Važno je prepoznati različitost i specifične probleme određenog područja i kreirati ciljeve zasnovane na tim osobenostima (Rašević, 2017). Neophodno je detaljno istražiti i predstaviti specifičnosti, prepreke i potencijale i na osnovu toga ponuditi osobita razvojna rešenja. Javni strateški dokumenti lokalnog tipa prepoznaju demografske probleme. Glavni problemi su emigracija stanovništva i depopulacija. Veliki broj tema odnosi se na fenomen nedovoljnog rađanja, visokog mortaliteta, demografskog starenja i ljudskih resursa. Delovanje jedinica lokalnih samouprava je ograničeno finansijskim razlozima.

LITERATURA

- Andelković Stoilković & M., Lukić, V. (2016). Savremeni migracioni trendovi u pograničnom prostoru Srbije. U: *HHI Međunarodni naučni skup: Regionalni razvoj i demografski tokovi zemalja Jugoistočne Evrope* (str. 369-381). Niš: Ekonomski fakultet.
- Andelković Stoilković, M. (2018). *Demografska heterogenost pograničnog prostora Srbije – polazište javnih politika*. (Doktorska disertacija). Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Ćirković, M. (2007). Promene u mreži naselja prostorno-funkcionalnog područja Prijepolja. *Zbornik radova Geografski institut "Jovan Cvijić" SANU*, 56, 77-93. DOI: 10.2298/IJGI0756077C
- Devedžić, M. (2006). *O prirodnom kretanju stanovništva*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Devedžić, M. & Stojilković, J. (2009). Uloga demografije u istraživanju i dimenzioniranju siromašta. *Demografija*, 6, 33-49. Preuzeto sa: <http://demografija.gef.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2018/02/Dem62009-2.-Devedzic-M.-Stojilkovic-J..pdf>
- Devedžić, M. & Stojilković, J. (2014). Multi-ethnicity in the southern border region of Serbia: demographic aspects. In M. Bufon, J. Minghi, A. Paasi (Eds.), *Social and Spatial (Re) Integration Issues in Multicultural and Border Regions* (pp. 230-251). Cambridge Scholars Publishing.
- Gottmann, J. (1980): Confronting Centre and Periphery. In: Gottmann, J. (Ed.), *Centre and Periphery. Spatial Variation in Politics*. Sage Publications, Beverly Hills, London, pp. 11-26.
- Grčić, M. (2008). Cvijićeva percepcija geografskog položaja Srbije. *Glasnik srpskog geografskog društva*, 88 (2), 3-12. DOI: 10.2298/GSGD0802003G
- Houtum, V. (2000). An overview of European geographical research on borders and border region. *Journal of Borderlines Studies*, 15 (1), 57-83. DOI: 10.1080/08865655.2000.9695542
- Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja Republike Srbije (2010). *Prostorni plan Republike Srbije 2010-2014-2021*. Beograd: Republička agencija za prostorno planiranje.
- Mojić, N., Bujas, M., Đurđev, B., Gavrilović, A., Kapor-Stanulović, N., Kovaček-Stanić, G., Novković, D., Rakočević, Đ., Savić, C. & Šobot, S. (2005). Program demografskog razvoja Autonomne Pokrajine Vojvodine sa merama za njegovo sprovođenje (Radni dokument u *Stanovništvo*, 43, 1-4, 169-217). Beograd: IDN-CDI. Preuzeto sa: <http://idn.org.rs/ojs3/stanovnistvo/index.php/STNV/article/view/329/302>
- Penev, G. (1994). Demografska situacija u pograničnim naseljima Srbije u periodu 1981-1991. *Stanovništvo*, 32(3-4), 121-138.
- Pileček, J. & Jančák, V. (2011). Theoretical and Methodological Aspects of the Identification and Delimitation of Peripheral Areas. *AUC Geographica*, 46 (1), 43-52. DOI: 10.3176/tr.2018.2.07
- Radovanović, O. & Tošić, S. (2010). Karakteristike i problemi demografskog razvoja Timočke Krajine u drugoj polovini XX veka. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 131, 387-397. Preuzeto sa: http://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/drustvene_nauke_131.pdf

- Radovanović, S. & Gigović, LJ. (2010). Demografski procesi u pograničnom području Srbije prema Bugarskoj. *Demografija*, 7, 105-128. Preuzeto sa: <http://demografija.gef.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2018/02/Dem72010-6.-Radovanovic-S.-Gigovic-Lj..pdf>
- Rašević, M. & Penev, G. (2011). Kako izbeći demografsku sudbinu Crne Trave? (Radni dokument u *Demografski pregled*, 40). Beograd: Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja i Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka. Preuzeto sa: <https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/201811/40%20Kako%20izbeci%20demografsku%20sudbinu%20Crne%20Trave.pdf>
- Rašević, M. (2017). Zablude o aktuelnim demografskim izazovima Srbije. U G. Bašić, M. Rašević (ur.) „Ukalupljivanje” ili prekoračenje granica. *Društvene nauke u savremenom dobu* (str. 129-153). Beograd: Institut društvenih nauka. Preuzeto sa: <http://www.idn.org.rs/biblioteka/Ukalupljivanje%20ili%20prekoracenje%20granica1.pdf>
- Stojilković, J. & Devedžić, M. (2012). Nacionalna heterogenost – osnov demografskih asimetričnosti u pograničnom pojasu ka Makedoniji. U: *Zbornik radova sa naučne konferencije: Stanovništvo jugoistočne Srbije: uticaj demografskih promena u jugoistočnoj Srbiji na društveni razvoj i bezbednost* (str. 285-294). Niš: Centar za naučnoistraživački rad SANU i Univerzitet u Nišu, Odsek društvenih nauka, Filozofski fakultet-Centar za sociološka istraživanja.
- Tošić, D. (2012). *Principi regionalizacije*. Beograd: Univerzitet u Beogradu-Geografski fakultet.
- Republički zavod za statistiku Srbije. Knjige popisa, 2011. (Baza podataka). Preuzeto sa <http://webrzs.stat.gov.rs> (30.11.2017.)
- Vlada Republike Srbije: *Strategije Vlade Republike Srbije*. Dostupno na: <http://www.gs.gov.rs/lat/strategije-vs.html> -
- Vlada Republike Srbije-Republički sekretarijat za javne politike: *Javne politike-mehanizam delovanja Vlade u cilju razvoj društva i zaštite interesa građana i privrede*. Dostupno na: <https://rsjp.gov.rs/>
- Vojković, G. & Gligorijević, V. (2014). (Re)integration perspectives in border regions of Serbia – Demographic aspects in The New European Frontiers. In M. Bufon, J. Minghi, A. Paasi (Eds.) *Social and Spatial (Re)integration Issues in Multicultural and Border Regions* (pp. 208-230). Cambridge Scholars Publishing.

REPRESENTATION OF THE DEMOGRAPHIC PROBLEMS OF SERBIAN BORDER REGION IN PUBLIC POLICY

Marija ANĐELKOVIĆ STOILKOVIĆ

SUMMARY

Researches of the Serbian border area have a long tradition. The centralist model of the state during the last century, in combination with a frequently unfavorable traffic geographic position, have strengthened the effect of barrier and isolation of the Serbian border area. The occurrence of depopulation in the eastern border, mountainous parts of Serbia, during the sixties of the last century, attracted the attention of the demographers. This led to the formation of stereotypes that border municipalities are isolated, underdeveloped and demographically endangered. However, the change of the borders of Serbia at the end of the 20th and the beginning of the 21st century led to the formation of new border municipalities. This calls into question the stereotypes about the Serbian border area.

In domestic literature, the prevailing opinion that the Serbian border area is faced with numerous demographic problems, which include long-term emigration, and natural depopulation, leading to total demographic collapse. Regressive demographic trends have had adverse implications for demographic structures. However, the entire border area is not underdeveloped and demographically devastated, but in this area there are demographic "oases" with more favorable demographic characteristics. Also, there are municipalities with more favorable traffic, geographical position and economic indicators that exceed the national average.

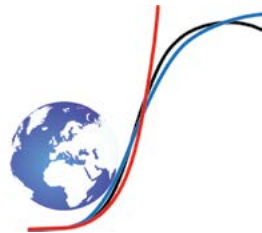
Highlighting the differentiation of the border area is crucial for an adequate political response to the current demographic problems. Public policy documents at the national level note the problems of emigration and depopulation, unfavorable human resources as an obstacle to development, but there are no precisely defined goals for their overcoming. Also, policies at this level do not respect the differentiation of the border area, both in relation to municipalities that do not have border status and between the border municipalities themselves. Some documents emphasize the importance of local self-government units, not as a substitute for existing measures at the national level, but as a supplement to them, based on the real needs of the local population.

Public policy documents at the regional level are a positive example of recognizing specific problems of a particular area and representing the potential for an adequate political response.

Positive examples exist at the local level, and that strategic documents most often include the phenomenon of insufficient birth and aging of the population. The problem is that despite noticing demographic problems at the local level, the envisaged measures are difficult to implement due to the limited revenues and budgets of local self-government units.

Keywords: Serbian border region, public policies, demographic processes, population, differentiation.

Prikazi Book Reviews

<http://demografija.gef.bg.ac.rs/>

U SUSRET REGIONALNOJ DEPOPULACIJI U SRBIJI

Izdavač: Institut društvenih nauka Beograd, edicija Monografije (2019)

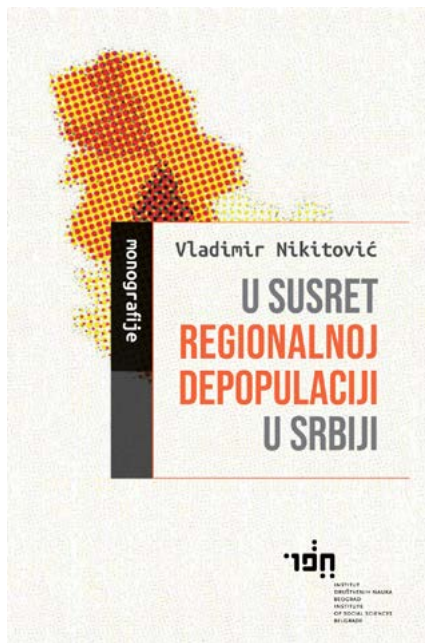
Autor: Vladimir NIKITOVIĆ

Negativni demografski trendovi u Srbiji svakodnevno otvaraju nova-stara pitanja i dileme oko uzroka, toka i načina saniranja već postojećih i budućih posledica odmaklog procesa demografske erozije. Ova tema više ne okupira samo akademske i stručne krugove već je, pre svega kroz aktuelizaciju u javnom prostoru, konačno došla na red i kod kreatora javnih politika, odnosno nosilaca zakonodavne i izvršne vlasti na svim nivoima. Postalo je sasvim jasno da, uglavnom dugoročni i spori, nepovoljni demografski procesi u svojoj završnici ubrzano isporučuju ozbiljne posledice po društvo, a konačno i državu. Ovu činjenicu više niko ne osporava jer je postala očigledna. U predvečerje Popisa 2021. demografski problemi sa kojima se suočava Srbija postaju sve više predmet nedoumica istraživača i stručnjaka različitih profila, a hipoteze i demografske rekonstrukcije u tekućem međupopisnom periodu postaju sve teže iz opravdanih razloga od kojih se posebno izvajaju: ubrzano zastarevanje popisnih podataka; odsustvo jedinstvenog registra stanovništva koji bi u određenoj meri ublažio nepotpun obuhvat postojećom migracionom statistikom; odnos građana Republike Srbije prema šengenskoj vizi i radu u inostranstvu, kao i problemi njihove evidencije. Međutim, u sred opšte zabrinutosti i diskusije o nekontrolisanom iseljavanju stanovništva Srbije, pojavljuje se dokument pod nazivom *Strategija*

podsticanja rađanja kojim se po ko zna koji put označavaju žene, i kao problem, i kao potencijal demografske revitalizacije. U migraciono stabilnim i predvidivim demografskim sistemima, u kojima je stopa ukupnog fertiliteta tek ispod nivoa koji obezbeđuje prostu zamenu stanovništva, ovakav dokument populacione politike bi bio potpuno smislen. Činjenica da se stanovništvo Srbije već više decenija suočava sa nedovoljnim rađanjem u potpunosti opravdava unošenje i proaktivnijih stimulativnih mera od onih koje su navedene u Strategiji. Međutim, postoje mišljenja da usvajanje i implementacija ovakvog dokumenta kasni već tridesetak godina pa se postavlja pitanje može li u ovom trenutku politika prema fertilitetu imati prioritarnu ulogu u formulisanju mera populacione politike? Upravo o tome, u oštroj polemičkom tonu govori i naučna monografija ***U susret regionalnoj depopulaciji*** autora dr Vladimira Nikitovića, koja je pred kraj 2019. godine objavljena u izdanju Istituta društvenih nauka Beogradu. Na 115 stranica teksta, tabealarnih, grafičkih i kartografskih priloga, srtuktuiranih u 7 poglavlja, uz dodatne tabelarne priloge, autor nas upoznaje sa svojim razmatranjima srednjeročnih efekata moguće implementacije nedavno usvojenih stimulativnih mera populacione politike usmerenih prema rađanju u Srbiji, kao i efekata očekivanih društveno-ekonomskih promena koje prate pristupne evro-

integracione procese. Za potrebe ovog istraživanja autor je izradio i objasnio jedinstvene projekcije stanovništva na administrativno-teritorijalnom nivou *oblasti* koje predstavljaju određenu vrstu metodološkog korektiva, ali i alternativu već poznatim zvaničnim projekcijama stanovništva Srbije na podnacionalnom nivou. Odabir nivoa oblasti autor objašnjava argumentom da bi "...zbog značajno smanjene populacione veličine znatnog broja opština u Srbiji u odnosu na raniji period kreiranja projekcija, kao i zbog čestih promena njihovih administrativnih granica, prognoziranje populacione dinamike pomoću kohortno-komponentnog metoda na tom prostornom nivou bilo sasvim nesvršishodno". Referentni scenario demografskog razvitka koji je predstavljen u ovoj monografiji autor nije utemeljio na efektima pomenutih mera populacione politike, već na teorijskim i empirijskim modelima mogućih promena komponenti populacione dinamike. U tom smislu je za predviđanje trendova plodnosti i smrtnosti košišćen statistički model verovatnoće u interpretaciji Tomasa Bajsa (*Thomas Bayes*), a koji se primenjuje u projekcijama svetskog stanovništva od strane Ujedinjenih nacija (*World population prospects*). Kada je u pitanju predviđanje migracionih trendova, pozivajući se na brojne i referentne radove o migracionoj tranziciji Evrope, autor koristi konceptualni okvir *migracionog ciklusa* za definisanje migracionih hipoteza. Za razliku od očekivanog scenarija, „sintagma optimističnog scenarija“ - kako navodi autor, uključuje i realizaciju ciljeva definisanih

u nedavno usvojenoj Strategiji podsticanja rađanja koja pretpostavlja značajno povećanje nataliteta u odnosu na uočene dugoročne tendencije. Sa druge strane, da bi procenio neto efekat prirodnih promena u dinamici stanovništva Srbije tokom projekcionog perioda autor je koristio *scenario nultog migracionog salda*. Sva tri scenarija pokrivaju srednjeročni period 2018-2050. Projektovano opadanje broja stanovnika Srbije, verovatno za gotovo jednu trećinu ili skoro dva miliona do sredine XXI veka, predstavlja prvu, i sigurno najvažniju poruku ove studije kreatorima politika. Štaviše, prema izvedenim projekcijama dva južna regiona u Srbiji će izgubiti skoro polovinu svog stanovništva, dok će neke oblasti na istoku doživeti još dramatičniji gubitak stanovništva. Autor smatra da bi takvi ishodi u vidu regionalne i subregionalne depopulacije, kao i posledičnog nedostatka ponude radne snage, sigurno predstavljali snažno ograničenje za ionako slabu ekonomiju zemlje. Iako optimistični scenario do 2050. godine predviđa značajan porast stope ukupnog fertiliteta do nivoa proste reprodukcije u većini okruga Srbije, autor smatra da je gotovo izvesno snažno opadanje ukupnog broja stanovnika Srbije. Štaviše, prema pomenutom UN modelu realizacija Strategije podsticanja rađanja može se protumačiti kao malo verovatna jer je "...u svim okruzima verovatnoća optimističnog preokreta stope ukupnog fertiliteta ispod 10% do 2030, odnosno ispod 5% do 2050. godine". Autor smatra da čak i takav, malo verovatan scenario ne bi značajno ublažio pad stanovništva u visoko

emigracionim okruzima na istoku zemlje. Ovo navodi na razmišljanje da primena mera prema fertilitetu gotovo da i nema efekta ako ne postoji adekvatna politika prema migracijama. Dakle, glavni efekat uspešne primene Strategije bio bi oporavak starosne strukture stanovništva, pre svega fertilnog kontingenta u srednjem roku. Autor predviđa da bi se pozitivni efekti ovih politika na veličinu radno sposobnog stanovništva mogli očekivati tek dugoročno, odnosno "... izvan projekcionog horizonta koji je razmatran u ovom istraživanju". Ovo potvrđuje nalaze prethodnih studija da su mere politike u oblasti migracija hitne, ne samo zbog oporavka veličine i vitalnosti radnog kontingenta, već i ukupnog stanovništva. Kroz ubedljive statističke argumente autor takođe ukazuje da je veličina regionalne

i subregionalne depopulacije kojoj se Srbija približava, čak i u optimističnom scenariju povećanja stope ukupnog fertiliteta koju predviđa Strategija podsticanja rađanja, daleko alarmantnija od već ozbiljne situacije na državnom nivou. Prema ovom scenariju, porast broja živorođenih može se očekivati samo u oblastima duž dunavsko-moravskog koridora, koji povezuje najrazvijenije i najnaseljenije urbane centre sa još uvek pozitivnim migracionim saldonom, dok će granična i uglavnom nerazvijena područja koja su suočena sa dugoročnom emigracijom stanovništva ostati demografski ugrožena. Rezultati koje je predstavio dr Vladimir Nikitović u ovoj monografiji sugerišu da su zvanične projekcije stanovništva na podnacionalnom nivou u Republici Srbiji za period 2011-2041. godine „nerazumno optimistične“, i da kao takve mogu da dovedu u zabludu donosiocima odluka, posebno kada formulišu politike usmerene na demografski razvitak lokalnih ili regionalnih administrativnih jedinica. U tom smislu autor smatra da u pripremi budućih zvaničnih projekcija na podnacionalnom nivou, uprkos politički nepopularnom emigracionom kontekstu današnje Srbije, posebna pažnja mora biti posvećena problemu migracija stanovništva.

Aleksandar KNEŽEVIĆ

ISTRAŽIVANJE STAVOVA I NAMERA STANOVNIŠTVA O PRESELJAVANJU I UTVRĐIVANJE UTICAJA MIGRACIJA NA DEMOGRAFSKO STARENJE U ČETIRI JEDINICE LOKALNE SAMOUPRAVE, U CILJU FORMULISANJA PREPORUKA ZA KREIRANJE MERA POPULACIONE POLITIKE

Izdavač: Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet, Beograd
Grupa autora (Uredile: Danica ŠANTIĆ & Marija ANTIĆ)

Polovinom 2019. godine u izdanju Geografskog fakulteta Univerziteta u Beogradu objavljena je studija pod nazivom *Istraživanje stavova i namera stanovništva o preseljavanju i utvrđivanje uticaja migracija na demografsko starenje u četiri jedinice lokalne samouprave, u cilju formulisanja preporuka za kreiranje mera populacione politike*, kao rezultat istoimenog projekta koji je sproveden od marta do juna 2019. godine za potrebe Kabineta ministra bez portfelja zaduženog za demografiju i populacionu politiku Republike Srbije. Projektni tim činilo je 13 profesora i doktoranada Geografskog fakulteta, 20 studenata osnovnih i master studija, kao i predstavnici lokalnih samouprava. Osnovni cilj istraživanja je bio da se odgovori na nedovoljno istražene aspekte regionalnog diferenciranja migracionih fenomena, prevashodno u domenu populacione politike prema migracijama, čija bi svrha bila ublažavanja nepovoljnih emigracionih trendova, kao i nepovoljnih trendova u starosno-polnoj i različitim socio-ekonomskim strukturama. Neophodno je bilo identifikovati prioritetna pitanja, sprovesti istraživanje i na osnovu dobijenih rezultata predložiti mere kojima bi se moglo efikasno upravljati

migracionim fenomenima na različitim teritorijalnim nivoima.

Istraživanje je sprovedeno u četiri jedinice lokalne samouprave: Gradu Leskovcu, Gradu Užicu, Gradu Zrenjaninu i Gradu Zaječaru, koje mogu poslužiti kao primer i ostalim lokalnim samoupravama, kao osnovnom resursu za formulisanje i sprovođenje mera populacione politike prema migracijama stanovništva. U cilju dobijanja relevantnih podataka i pokazatelja, istraživanje je započeto primenom desk analize, koja je podrazumevala prikupljanje, analizu i strukturiranje dostupnih verifikovanih izvora podataka. Terenska istraživanja su se zasnivala na kvantitativnom i kvalitativnom istraživanju u četiri jedinice lokalne samouprave, kako bi se osvetlili stavovi i namere stanovništva o preseljavanju, kao i uticaj migracija stanovništva na demografsko starenje i ulozi lokalne samouprave u upravljanju migracijama. Rad na terenu je obavljen tokom aprila i maja 2019. godine, a dobijeni podaci su nalizirani kroz ES-PAI web-baziranu platformu, razvijenu za statističku analizu velike količine podataka. Za potrebe ovog projekta obrađene su 3424 ankete, od čega je bilo 325 online anketa. Anketa

zatvorenog tipa je sadržala 39 pitanja (+10 pitanja posebno za stanovnike seoskih naselja), koja su bila podijeljena u četiri celine: sociodemografske karakteristike ispitanika, stavovi i namere stanovnika o preseljavanju, kvalitet života kao faktor migracija stanovništva i uloga lokalne samouprave u upravljanju migracionim fenomenima. Kreirana su i četiri različita upitnika (polu-strukturisani intervjui) za predstavnike lokalnih institucija, lokalno stanovništvo (mladi od 20-34 godine i porodice sa maloletnom decom), starija lica (65+) i ruralnu populaciju. Kvalitativna analiza je upotpunjena i organizovanjem fokus grupa sa maturantima srednjih škola (gimnazije, medicinske i tehničke škole).

Ispitivanje, poređenje i mogućnost generalizacije stavova i namera o prostornoj pokretljivosti stanovništva između izabranih jedinica lokalnih samouprava je bilo neophodno kako bi se utvrdili osnovni razlozi za preseljavanje i kako bi lokalne samouprave uz pomoć Vlade Republike Srbije mogle da sprovedu mere koje bi ublažile iseljavanje stanovništva kako ka većim regionalnim centrima, tako i ka inostranstvu. Dakle, svrha ovog istraživanja je bila iznalaženje razloga za ostanak stanovništva u mestima njihovog stalnog boravka.

Poseban akcenat je stavljen na sagledavanje međurelacija migracija stanovništva sa komponentama demografskog razvitka, odnosno sa depopulacijom i starenjem stanovništva kao suštini funkcionisanja održivih

demografskih sistema, kako bi se usmerile aktivnosti društva kroz mere populacione politike ka održivom demografskom razvitku i razmeštaju stanovništva u Srbiji. Kao jedan od mogućih doprinosa ovog projekta je i utvrđivanje polaznih osnova za postavljanje hipoteza o budućim pravcima razvoja prostorne pokretljivosti stanovništva u kontekstu formulisanja predloga mera migracione politike kao sastavnog dela populacione politike.

Profil potencijalnog migranta u Srbiji:

Muškarac, starosti 20-24 godine, živi u gradu u zajednici sa roditeljima ili kao podstanar, ima završenu srednju ili višu školu, neoženjen je i nezaposlen i ima rođake ili prijatelje u inostranstvu.

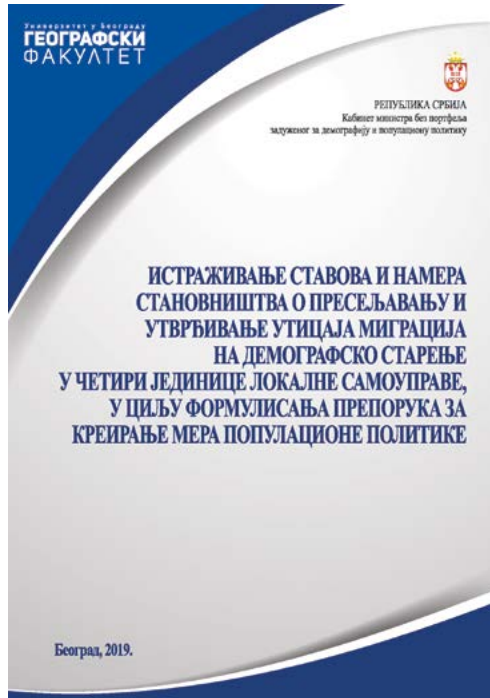
Najvažniji razlozi za odlazak:

42,3% ispitanika često razmišlja ili razmišlja o preseljavanju. Najznačajniji razlozi za preseljavanje nalaze se u ekonomskoj sferi: loša ekonomska situacija (17,4%), bolje plaćen posao (17%) i nemogućnosti pronalaženja posla (9,1%). Na odluku o preseljavanju utiču i problemi u funkcionisanju državnog aparata: korupcija 8,6% i nedostatak pravne

države 8,8%. Kao odgovor o potencijalnim pravcima odlaska 45,7% ispitanika navodi inostranstvo, dok manje od 10% navodi Beograd ili neki drugi regionalni centar. Svaki četvrti ispitanik navodi da je velika mogućnost da se iseli u narednih godinu dana, dok kod ispitanika starosti 20-24 godine to navodi svaki drugi.

Najvažniji razlog za ostanak:

Kod mladih 20-24 godine veća mogućnost zaposlenja, žele da žive u čistijoj i zdravijoj životnoj sredini, a neophodno im je i kvalitetnije obrazovanje. Ispitanici u starosnoj grupi 25-29 godina smatraju da kada se zaposle neophodno je da imaju (jednake) šanse za napredovanje Stanovništvo koje ima malu decu i starija populacija smatraju da treba postići veći napredak u segmentima socijalne i zdravstvene zaštite. Ispitanici sa nižim obrazovnim nivoom žele kvalitetnije slobodno vreme, a visokoobrazovani kvalitetniju životnu sredinu.

Studija je napisana na 99 stranica, sa brojnim grafičkim i tabelarnim prikazima. Strukturirana je u osam poglavlja sa priložima koji bliže opisuju instrumente prikupljanja i obrade podataka, pri čemu su u potpunosti predstavljeni i svi korišćeni anketni obrasci.¹

Danica ŠANTIĆ

¹ Više o rezultatima Projekta: <http://www.mdpp.gov.rs/doc/Geografski-fakultet-ISTRAZIVANJE-MIGRACIJA-2019.pdf>

NASELJA ZMIJANJA: ANTROPOGEOGRAFSKA PROUČAVANJA

Izdavač: Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet, Beograd

Autorka: Dragica R. GATARIĆ

Prostorno-demografska problematika zauzima značajno mesto u savremenim geografskim istraživanjima. Monografija „Naselja Zmijanja: antropogeografska proučavanja” predstavlja istraživanje naseobinskog sistema koje ima za cilj povezivanje starog antropogeografskog i novog, savremenog, kompleksnog geografskog pristupa u proučavanju naselja, koji se ogleda u interakciji prirodnih, društvenih i regionalnih elemenata i faktora u kompleksu naselje – okolina. Ujedno, težište istraživanja predstavlja i prikaz opštih i posebnih zakonitosti koje su imale presudan značaj za teritorijalni razmeštaj naselja i njegovu demografsku, morfo-fizionomsku i funkcionalnu strukturu, koje oblikuju današnju mrežu naselja.

Monografija je organizovana u sedam poglavlja izdvojenih na osnovu proučavanih prirodnih i društvenih komponenti antropogeografskog kompleksa Zmijanja. U prvom poglavlju prikazan je teorijsko-metodološki okvir tradicionalnih i savremenih antropogeografskih proučavanja. Nakon uvodnog dela, u drugom poglavlju sagledani su geografski položaj, granice i veličina, kao i fizičkogeografska svojstva naseobinskog kompleksa, koji predstavljaju osnove razvoja i razmeštaja naselja. Treći deo obuhvata prikaz istorijsko-geografske osnove razvoja naseobinskog

sistema, od tragova prve praistorijske naseljenosti do savremenog doba i transformacije naselja pod uticajem složenih istorijskih i društveno-ekonomskih prilika. Kako kompleksno antropogeografsko proučavanje naselja i stanovništva zahteva detaljno sagledavanje svih komponenti naseobinsko-geografske sredine, u četvrtom poglavlju akcenat je stavljen na antropogeografske odlike naselja i poreklo stanovništva, gde se na sveobuhvatan način rekonstruiše i determiniše migraciono poreklo stanovništva, iseljavanje i redistribucija stanovništva, kao i njihove posledice. Peto poglavlje se bavi problematikom prostorno-demografskog razvoja naselja Zmijanja. U njemu su analizirane promene u kretanju i razmeštaju stanovništva, prirodno kretanje i dnevne migracije stanovništva, na osnovu čega se uviđaju zakonitosti demografskog razvoja proučavanog prostora. Društveno-ekonomske pojave, kao i geografsko-naseobinski procesi, interakcijskim delovanjem prouzrokovali su mnogobrojne promene i u demografskim strukturama stanovništva, kao i genezi, transformaciji i strukturi domaćinstava, o čemu je takođe reč u ovom poglavlju. Šesto poglavlje proučava mrežu naselja Zmijanja, kroz naseobinsko-demografsku transformaciju, vertikalni i horizontalni razmeštaj naselja i stanovništva, morfološko-

fizionomsku strukturu, prostorno-funkcionalni razvoj i transformaciju naselja i funkcionalnu tipologiju naselja, sagledavanjem dominantnih prirodno-geografskih i kulturno-istorijskih faktora koji su uticali na njeno formiranje, kao i posledice njihovog delovanja. U poslednjoj tematskoj celini antropogeografski je obrađeno 47 stalnih naselja Zmijanja, od kojih su tri potpuno i tri delimično raseljena naselja, kroz isticanje specifičnosti lokalnog položaja i glavnih geografskih karakteristika naseobinske teritorije, površine atara, načina korišćenja zemljišta i svojinskih odnosa u katastarskoj opštini. Potom su definisani oblik, fizionomski tip i manje morfo-fizionomske celine u naselju, zatim su evidentirani su tragovi ranije naseljenosti i hronološki prikazani značajni lokaliteti.

Takođe je obrađeno migraciono poreklo stanovništva po familijama, prostorna distribucija iseljenih kuća, objašnjen je funkcionalni razvoj naselja i funkcionalni tip naselja na osnovu zastupljenosti osnovnih funkcija, izdvojene najznačajnije komponente uređenja naselja. Autorka monografije u zaključku predstavlja današnji naseobinski sistem Zmijanja, ističući postojanje demografskih, socioekonomskih i prostorno-funkcionalnih problema koji su kočnica njegovog sveukupnog razvoja i uzrok stagnacije na jednoj, ali i posledica potpunog teritorijalnog isčezavanja naselja, na drugoj strani. Autorka ujedno daje i sugestije u cilju sprečavanja i rešavanja negativnih razvojnih tendencija.

Autorka monografije „Naselja Zmijanja: antropogeografska proučavanja“ uspeła je da na adekvatan način analizira i prikaže direktno i indirektno delovanje fizičkogeografskih i antropogenih faktora, čime su stvoreni različiti uslovi za prostorno-funkcionalnu i demografsku organizaciju naselja. Kao posledica društveno-ekonomskih i političkih prilika javlja se problem razvoja i egzistencije, pre svega ruralnih naselja. Kako se savremena mreža naselja Zmijanja odlikuje izrazitom prostorno-funkcionalnom neravnotežom, autorka ističe da se nameće potreba za prostorno-funkcionalnom reorganizacijom, kao jednim od koraka prevazilaženja mnogobrojnih ruralnih problema.

Monografija je napisana akademskim stilom na 343 strane, obogaćena grafičkim priložima u vidu tabela (76), ilustracija (13

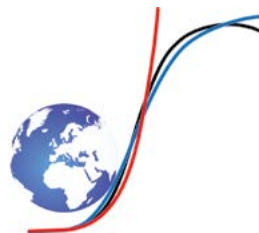
fotografija i tematskih karata) i priloga (3) koji upotpunjuju tekst i čine ga preglednijim, raznovrsnijim i lakšim za razumevanje. Autorka je koristila relevantne domaće i inostrane izvore literature, kao i sopstvena istraživanja iz ove naučne oblasti. Poseban značaj u izradi ove monografije imala su i terenska istraživanja sprovedena od 2008. do 2011. godine, pomoću kojih je prikupljena naučno nepoznata ili delimično poznata građa o antropogeografskim svojstvima naseobinskog sistema Zmijanja.

Kako su problemi razvoja, egzistencije i devastacije naselja na proučavanom prostoru, tako i u drugim delovima, stari sasvim sigurno koliko i sama ljudska naselja, ova monografija ima značaj i za naučnu zajednicu i za širu javnost. „Naselja Zmijanja: antropografska proučavanja” namenjena je širokom krugu čitalaca i istraživačima zainteresovanim za ovu oblast, ali i prilikom izrade novih programa revitalizacije i prostorno planske dokumentacije, od čije efikasnosti i ekspeditivnosti zavisi perspektivni razvoj, ne samo naseobinskog sistema Zmijanja, nego i drugih ruralnih prostora Republike Srpske (Bosne i Hercegovine).

Danica ĐURKIN

Osvrti, beleške i komentari

Reviews, Notes and Comments

<http://demografija.gef.bg.ac.rs/>

**Konferencija:
"THE DEMOGRAPHIC RISKS OF THE XXI CENTURY"
MINSK, 17. MAJ 2019.**

Ministarstvo obrazovanja Republike Belorusije, Beloruski državni Univerzitet i Populacioni fond Ujedinjenih nacija (UNFRA) za Belorusiju, organizovali su tokom maja 2019. godine šestu međunarodnu konferenciju *Demografski rizici XXI veka*, posvećenu Međunarodnom danu stanovništva. Na ovoj konferenciji učestovalo je preko 90 autora, sa 104 rada. Blizu polovine učesnika činili su domaći autori sa više beloruskih univerziteta, dok su sem njih na konferenciji učestvovali i autori iz još devet, većinom centralno i istočno evropskih država. Iz Srbije na ovoj konferenciji bilo je prisutno dvoje demografa, doktoranata Geografskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

Reč je o sada već redovnoj godišnjoj konferenciji, na kojoj domaći i strani autori imaju priliku da kroz svoje radove predstavie naučno-metodološke i praktične rezultate istraživanja iz oblasti savremenih problema geografske nauke, socio-ekonomskog razvoja zemalja i regiona sveta, rizika u savremenom demografskom razvoju; i razvojnih problema u turizmu i geoekologiji. Redovno prisustvo državnih sekretara i predstavnika ministarstava zaduženih za socijalni i ekonomski razvoj države domaćina daje dodatnu težinu ovom skupu na kome su se mogli čuti razni pristupi razvoju javnih politika. Upravo iz ovog razloga najveći broj radova prijavljen je u okviru sekcija vezanih za nacionalne

probleme socio-ekonomskog razvoja i uticaja demografskih trendova i rizika u razvoju zemalja i regiona.

Program konferencije podeljen je u šest sekcija: *regionalni problemi socio-ekonomskog razvoja, migracioni izazovi u kontekstu globalizacije, razvoj urbanog prostora u svetu koji se menja, demografski trendovi i rizici za razvoj zemalja i regiona sveta, geografska panorama međunarodnog turizma; i mapiranje demografskih i socio-ekonomskih procesa*. Sekcije su simultano trajale u više konferencijskih sala, ali su najveću pažnju privukle sekcije vezane za demografske trendove i rizike, regionalne probleme socio-ekonomskog razvoja; i mapiranje demografskih i socio-ekonomskih procesa.

Uvodno predavanje na konferenciji odražala je Ana Kollárová sa Univerziteta Matej Bel u Slovačkoj, čiji je rad govorio o upotrebi inovativnog metoda u regionalnoj tipologiji na primeru Poljske. Na osnovu kombinovanja pokazatelja o ekonomskoj i socijalnoj razvijenosti; i demografskih karakteristika, autorka svrstava regione u četiri grupe i postavlja osnove disparitetnih društvenih, ekonomskih i demografskih politika za svaki od tipova regiona.

Prva sekcija konferencije posvećena je *regionalnim problemima socio-ekonomskog razvoja* u okviru

koje je predstavljeno 22 rada. Većina radova se može podeliti u dve grupe: radove koji su bili vezani za demografske tokove u radnoj snazi i njihov uticaj na dalji ekonomski razvoj, i teme posvećene pojedinim sektorima privrede karakterističnih za region kojima se konkretni radovi bave. U okviru ove sekcije izdvojio se rad Nikite Rogovskog o uticaju razvoja vetroparkova na ekonomski razvoj i migratornu privlačnost regiona. Autor govori o ekonomskoj, demografskoj i ekološkoj isplativosti inteziviranja razvoja industije energije vetra, na primerima gde je ovaj vid industrije bio intezivan pull faktor imigracija. U radu se predstavljaju pojedinačni beloruski regioni sa adekvatnim fizičko geografskim uslovima, koji su ujedno demografski izrazito devastirani. Prikazuju se i analiziraju demografske i ekonomske projekcije izabranih regiona do 2050. godine, u svetlu pretpostavki o ulaganju u industriju energije vetra.

U drugoj sekciji koja govori o *migracionim izazovima u kontekstu globalizacije* predstavljeno je 9 radova. Ova sekcija je bila izrazito internacionalna, s obzirom da su u njoj učestvovali autori iz sedam zemalja. Većina radova bavila se uticajem migracionih kretanja, spoljnih i unutrašnjih, na ekonomski i demografski razvoj pojedinih zemalja i stvaranja regionalnih dispariteta u demografskim kretanjima usled pojave polova privlačenja stanovništva. Pored toga, bilo je i radova koji su se bavili pograničnim dnevnim migracijama stanovništva, što je otvorili dugu polemiku o značaju otvaranja granica u Istočnoj Evropi. Autorka Kristina

Danielová je svojim radom o pojavi kontraurbanizacije u pojedinim mikroregionima južne Češke privukla najveću pažnju. Njen rad govori o povratnim migracijama u manje, često ruralne ili polu-urbane sredine iz gradskih i regionalnih centara. U radu je predstavljena detaljna analiza značaja ovih povratnih tokova stanovništva na demografski razvoj depopulacionih regiona, sa posebnim osvrtom na njihov značaj u okviru demografskih karakteristika radne snage. Veliki doprinos rada ogleda se i u rezultatu njegovog anketnog istraživanja koji je pokazao da većinu povratnih migranata čine druga i treća generacija primarnih migranata ka gradskim i regionalnim centrima.

Na trećoj sekciji o *razvoju urbanog prostora u svetu koji se menja*, svoje radove predstavilo je 10 autora. Radovi su se bavili transformacijama u nameni prostora gradskih jezgara i promena do kojih dolazi u sektorima industrije u gradskim područjima. Iz demografskog ugla najzanimljiviji rad predstavio je Ivan Chmel koji je govorio o unutar gradskoj distribuciji stanovništva grada Bresta. Chmel je osmislio sintezni indeks kojim je ukazao na višestruke posledice neravnomerne rasprostranjenosti stanovništva unutar grada Bresta i iz novog ugla predstavio značaj pojedinačnih naselja u funkcionisanju grada kao celovitog sistema. Njegov rad je pokrenuo polemiku kod domaćih autora.

Četvrta sekcija o *demografskim trendovima i rizicima za razvoj zemalja i regiona sveta*, bila je najmasovnija, na njoj je predstavljeno ukupno 29 radova. Širok radni

naslov sekcije i veći broj prijavljenih radova, uslovio je da su teme bilo veoma heterogene od proučavanja starosno-polnih, bračnih i etničkih karakteristika stanovništva pojedinih država i regiona, problema demografskog razvoja pojedinih zemalja, disparitetima u smrtnosti, determinanti fertiliteta i procesa starenja stanovništva kome je posvećen najveći broj tema. Pažnju je privukao rad Julije Zelenkovskaje koja je analizirala vanbračni fertiliteta u gradskim i seoskim sredinama Belorusije. Autorka je ukazala na kontinuitet nejednakog pada vanbračnog rađanja u ukupnom rađanju u gradskim i seoskim sredinama. Usled dispariteta u trendovima kretanja vrednosti pokazatelja fertiliteta koji tokom poslednje decenije u seoskim sredinama rastu, a u gradskim opadaju, autorka je zaključila da dolazi do rasta značaja vanbračnih rađanja u nivoa fertiliteta stanovništva Belorusije.

U okviru pete sekcije pod naslovom *geografska panorama međunarodnog turizma*, izloženo je 22 rada. Svoje radove su predstavili autori iz šest evropskih zemalja. Većina radova govori o mogućnostima valorizacije geografskim, istorijskih i kulturnih potencijala pojedinih turističkih područja. U okviru ove sekcije nije bilo demografskih radova, što je uticalo na smanjeno interesovanje za nju. Najveću pažnju ova sekcija je izazvala kod ekonomista i turizmologa koji su takođe bili prisutni na konferenciji.

Na šestoj, najposećenijoj sekciji, *mapiranje demografskih i socio-ekonomskih procesa*, predstavljeno je 12 radova domaćih autora. Pitanje upotrebe geografskih informacionih sistema u vizuelizaciji demografskih i ekonomskih procesa, kao jedne od aktuelnih tema u demografiji privukla je veliku pažnju i na ovoj konferenciji. Radovi koji su predstavljeni u ovoj sekciji bili su heterogeni, od pitanja vezanih za mapiranje gradskog stanovništva, demografskih komponenti do upotrebe geografskih informacionih sistema u medicinskoj i industrijskoj geografiji; kao i geopolitici. Rad Alekseja Romančuka i Vladimira Hramova o mapiranju iščezlih seoskih naselja Belorusije otvorio je najveću diskusiju kako zbog svojih rezultata, ali i metoda kojima su se služili u izradi. Autori su kroz izradu prve karte koja je objedinila svih 11.257 iščezlih seoskih naselja Belorusije tokom perioda 1941–2017. godine, ukazali na postojanje izraženih razlika u njihovom broju po regionima. Zaključak do kog su došli je da su osnovi uzroci dispariteta vezani za tipove geneze naselja i istorijski kontekst. Kako se moglo čuti od većeg broja autora, prezentovani radovi predstavljaju osnovu budućih opširnijih istraživanja zasnovanih na vizuelizaciji demografskih tokova i procesa.

Nakon kraja šeste sekcije usledile su završeni reči organizatora i pojedinih autora koji su iskazali zadovoljstvo zbog svog učešća u programu konferencije i otvorenih debata po pitanjima demografskih i socio-ekonomskih rizika razvoja.

Konferencija je po svom sadržaju i obimu ispunila očekivanja većine autora, a kao svojevrsna specifičnost ove konferencije svakako se može navesti visok nivo formalnih i neformalnih diskusija na teme i sadržaj radova.

Damjan BAKIĆ

**Konferencija:
„DEMOGRAPHIC ASPECTS OF HUMAN WELLBEING“
BEČ, AUSTRIJA,
10-11. NOVEMBRA 2019.**

Jedan od najprestižnijih demografskih instituta u Evropi i svetu, *Vienna Institute of Demography*, već nekoliko godina zaredom organizuje naučne konferencije koje su fokusirane na različite populacione teme i koje okupljaju eminentne predstavnike svetske demografske zajednice. Ovogodišnja VID konferencija koja je tretirala demografske aspekte ljudskog blagostanja, održana je od 10. do 11. novembra u Beču - Univerzitet za ekonomiju i biznis.

Konferenciji je prisustvovalo preko 100 učesnika iz evropskih zemalja, zatim SAD-a, Kine, Tajlanda, Egipta i ostalih sa blizu 70 naučnih radova i poster prezentacija. Odsek za demografiju Geografskog fakulteta Univerziteta u Beogradu je bio predstavljen sa jednom poster prezentacijom.

Radovi su bili raspoređeni u sledećih 10 sekcija: *Indikatori blagostanja; Merenje različitih dimenzija blagostanja; Nejednakosti u zdravlju i blagostanje; Zdravlje i blagostanje u starijem dobu; Ekonomsko blagostanje i penzionisanje; Blagostanje tokom životnog ciklusa; Blagostanje i partnerske unije; Blagostanje i deca; Blagostanje i korišćenje vremena; Blagostanje i životna sredina.*

Na konferenciji je prezentovano i 35 postera kroz 5 sekcija koje su obuhvatale sledeće teme:

Demografska diferencijacija životnog zadovoljstva i blagostanje; Migracije i blagostanje; Zdravlje i blagostanje tokom životnog ciklusa; Blagostanje i porodica; Obrazovanje, tržište rada i ekonomsko blagostanje.

Konferenciju su otvorili direktori Instituta za demografiju u Beču, Wolfgang Lutz i Alexia Furnkranz-Prskawetz. U svom govoru oni su istakli multidisciplinarnost i kompleksnost blagostanja i potrebu da mu se pristupi iz različitih uglova sa ciljem pronalaska adekvatnih indikatora i metodologija za njegovo praćenje. Takođe, Wolfgang Lutz je predstavio ERC Advanced Grant projekat kojim rukovodi i čiji je naziv identičan temi ovogodišnje VID konferencije („*Demographic aspects of human wellbeing*“). Naglasio je da će cilj ovog projekta biti upravo razvoj novih pokazatelja za dugoročno praćenje blagostanja ljudi.

U programu konferencije bilo je tri *keynote* predavanja. Prvo je bilo predavanje održao Richard Lucas (*Michigan State University*) odnosilo se na mogućnosti merenja sreće. Drugi predavač bila je Carol Jagger (*Newcastle University*) koja je govorila o ciljevima po pitanju zadovoljstva zdravljem u EU i Engleskoj. Paul Frijters (*London School of Economics*) održao je treće predavanje na temu ekonomskog blagostanja.

Zatvaranje konferencije proteklo je u duhu najpre sumiranja

zaključaka, a potom pozdravnih reči direktora VID-a. Po prvi put ove godine, tokom ceremonije zatvaranja konferencije proglašeni su poster (po jedan iz svih 5 poster sekcija) koji su bili najbolje ocenjeni od strane komisije zadužene za evaluaciju poster prezentacija.

Natalija MIRIĆ

Projekat: “MIGRATION, INTEGRATION AND GOVERNANCE RESEARCH CENTRE” (MIGREC)

Istraživački centar za migracije, integraciju i upravljanje migracionim fenomenima (MIGREC) je trogodišnji projekat, koji je finansiran iz sredstava Evropske unije u okviru programa “Horizon 2020”. Koordinator projekta je Fakultet političkih nauka (FPN) Univerziteta u Beogradu, a partneri su Univerzitet u Šefildu (Velika Britanija), Fondacija za evropsku i spoljnu politiku (ELIAMEP) (Grčka) i Centar za istraživanja u jugoistočnoj Evropi (SEERC) (Grčka). Projekat je započet u oktobru 2019. godine, kick-off sastankom na Fakultetu političkih nauka. U okviru projektnog tima FPN-a istraživanja na ovom projektu će obavljati i članovi Katedre za društvenu geografiju Geografskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

Cilj projekta je jačanje kapaciteta istraživanja migracija na Univerzitetu u Beogradu, kako bi se postigao efikasniji doprinos u proučavanju migracionih fenomena i tako uticalo na kreiranje politika prema sve većim izazovima u ovom domenu sa kojima se Srbija danas suočava. MIGREC treba da doprinese zajedničkoj, dobro

strukturiranoj koordinaciji i podršci koja treba da obezbedi svrsishodno uključivanje postojećeg istraživačkog znanja u tri oblasti koje se pojavljuju kao specifični izazovi: integracija; veza migracije i razvoja; i upravljanje migracijama. Projekat je fokusiran na unapređenje akademskog kapaciteta osoblja Univerziteta u Beogradu (FPN i Geografski fakultet) kroz razmenu i transfer znanja i ekspertize nastavnog osoblja, doktoranada i studenata master studija. Cilj Projekta jeste osnivanje istraživačkog centra za migracije stanovništva, integraciju i upravljanje migracionim fenomenima. Takođe, biće kreiran program doktorskih studija iz oblasti migracija stanovništva na Fakultetu političkih nauka.

Danica ŠANTIĆ

LENJA ŠKOLA LONGITUDINALNIH I ISTRAŽIVANJA ŽIVOTNOG CIKLUSA (SLLS)

ŽENEVA, ŠVAJCARSKA

26-30. AVGUST 2019.

U organizaciji Univerziteta u Ženevi, Društva za longitudinalne i studije životnog ciklusa (SLLS) i Nacionalnog centra za kompetencije u istraživanju u Švajcarskoj (NCCR LIVES), održana je letnja škola pod nazivom „*Longitudinal and Life Course Research*“ u periodu od 26. do 30. avgusta u Ženevi. Ranije škole održavale su se u Antverpenu, Oksfordu, Bambergu, Cirihu i Milanu. Letnja škola namenjena je postdoktorandima i postdiplomskim istraživačima zainteresovanim da istraže potencijal longitudinalnih i istraživanja životnog ciklusa.

Prijava kandidata otvorena je krajem januara, a zatvorena 31. maja 2019. godine. Na osnovu biografije i motivacionog pisma, za učešće u letnjoj školi selektovano je oko 30 kandidata. Kandidati su poticali iz mnoštva naučnih i istraživačkih institucija uglavnom statističke i društveno-humanističke orijentacije iz različitih zemalja kao što su Engleska, Švajcarska, Italija, Nemačka, Holandija, Meksiko, Japan i Australija, a među polaznicima je bila i jedna čalnica Odseka za demografiju Geografskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

Program škole uključio je petodnevna predavanja renomiranih naučnika, kao i vežbe u računarskoj laboratoriji čiji je cilj bio razvijanje praktičnih i statističkih veština

za longitudinalna istraživanja u različitim softverima (STATA, R, TraMineR). Svakog dana škole obrađivan je, kroz predavanja i vežbe, po jedan novi metodološki pristup iz domena longitudinalnih istraživanja. Tako su prvog dana škole učesnici bili upoznati sa metodologijom životnog ciklusa iz perspektive različitih nauka. Eric Widmer (University of Geneva, NCCR LIVES) govorio o sociološkim modelima životnog ciklusa, dok su Michael Shanahan (Univerzitet u Cirihu) i Stephane Cullati (University of Geneva) održali predavanje na temu primene metodologije životnog ciklusa u epidemiologiji i genetici. Istog dana Ingrid Schoon (University of London) održala je predavanje o mogućnostima ispitivanja blagostanja iz perspektive životnog ciklusa.

Drugi dan škole bio je rezervisan za modele istorije događaja koje je u formi predavanja predstavio Hill Kulu (University of St Andrews), dok je Karel Neels (University of Antwerp) održao vežbe u računarskoj laboratoriji.

Multi-level analizama i modelima učesnici su se bavili trećeg dana škole, a predavači ove metodologija bili su Ross Macmillan (University of Limerich) i Dimitri Mortelmans (University of Antwerp).

Paolo Ghisletta (University of Geneva, NCCR LIVES) je tokom četvrtog dana škole učesnicima

predstavio strukturalne modele i modelovanje za longitudinalne podatke.

O sekvencijalnoj analizi i mogućnostima njene vizuelizacije u programu R predavao je Matthias Studer (University of Geneva, NCCR LIVES) tokom poslednjeg dana škole.

Natalija MIRIĆ

LETNJA ŠKOLA O MIGRACIJAMA U ORGANIZACIJI MEĐUNARODNOG CENTRA ZA RAZVOJ MIGRACIONIH POLITIKA (ICMPD)

KACHRETI, GRUZIJA
30. JUNA-06. JULA 2019.

U periodu od 30. juna do 6. jula 2019. godine u organizaciji Međunarodnog centra za razvoj migracionih politika (ICMPD) održana je jednonedeljna letnja škola o migracijama u selu Kachreti (region Kahetija-Gruzija). Ovaj projekat finansirala je Evropska unija i kao takav predstavlja najveći program obuke za mlade profesionalce, vladine službenike, studente i predstavnike civilnog društva iz Centralne Azije, Kavkaza, Južne i Centralne Evrope o pitanjima vezanim za procese migracija, migracione politike EU i drugim delovima sveta. Šesta međunarodna letnja škola o migracijama organizovana je u okviru tri projekta finansirana od strane EU: "Podrška sprovođenju partnerstva za mobilnost sa Azerbejdžanom" (MOBILAZE), "Održivo upravljanje migracijama u Gruziji" (ENIGMMA 2) i, za razliku od prethodnih, ove godine uključen je i projekat i inicijativa "Praški proces – dijalog, analiza i obuka u akciji" (PP DATA). U letnjoj školi učestvovalo je preko 70 učesnika iz 18 država, među kojima i dvoje demografa iz Republike Srbije, studenata doktorskih studija Geografskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

Svrha sprovođenja ove letnje škole jeste razvijanje i podsticanje kritičke akademske misli o pitanjima migracija pa je program bio istraživački

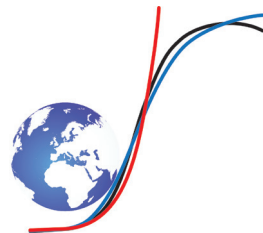
orijentisan kroz multidisciplinarne i inovativne radionice u cilju razumevanja migrantskih procesa, kriza, kao i politika usmerenih ka migracijama. Predavanja, radionice, tribine i interaktivne diskusije vodili su ugledni stručnjaci za migracije iz različitih oblasti (demografija, mediji, pravo, ekonomija, statistika, etnologija) sa Opservatorije za migracije Univerziteta u Oksfordu, Univerziteta u Saseksu, Ekonomske škole Univerziteta u Sorboni, Univerziteta u Mastrihtu, Dunavskog Univerziteta u Kremsu, Vrije Univerziteta u Amsterdamu, Leiden Univerziteta kao i predavači iz ICMPD tima. Učesnici su imali priliku da čuju više o tematskim celinama kao što su: *Uvod u studije o migracijama, Istraživačke metode, Migracije i razvoj, Migracije i ekonomija, Međunarodno migraciono pravo* (uključujući vezu između azila, ljudskih prava i bezbednosti) i *Migracije i mediji*. Tokom letnje škole, u cilju promovisanja interkulturalnosti i turističkih potencijala ovog regiona, organizovan je obilazak obližnjeg gruzijskog mesta Signagi. Učesnici su tokom letnje škole imali priliku da razvijaju, a kasnije i prezentuju male projekte, poput izrade anketa, ekonomske i pravne analize migrantskih procesa. Projekat je obogatio razumevanje učesnika o migracijama i migracionim procesima i podstakao analizu migracija sa

različitih stanovišta. Učesnici su stekli sertifikat letnje škole u organizaciji Međunarodnog centra za razvoj migracionih politika (ICMPD).

Nevena RADIĆ

Beleške o autorima

Notes on the Authors

<http://demografija.gef.bg.ac.rs/>

BELEŠKE O AUTORIMA

dr Marija ANĐELKOVIĆ STOILKOVIĆ, Republički zavod za statistiku, Milana Rakića 5, 11000 Beograd, e-mail: marija.andjelkovic@stat.gov.rs

msr Damjan BAKIĆ, Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet, Studentski trg III/3, 11000 Beograd, Republika Srbija, e-mail: damjanbakic93@gmail.com

dr Bojan ĐERČAN, Prirodno-matematički fakultet u Novom Sadu - Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Trg Dositeja Obradovića 3, Republika Srbija, e-mail: bojan.djercan@dgt.uns.ac.rs

msr Danica ĐURKIN, Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet, Studentski trg III/3, 11000 Beograd, Republika Srbija, e-mail: danica.djurkin@gmail.com

dr Aleksandar KNEŽEVIĆ, Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet, Studentski trg III/3, 11000 Beograd, Republika Srbija, e-mail: knezevic@gef.bg.ac.rs

dr Tamara LUKIĆ, Prirodno-matematički fakultet u Novom Sadu - Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Trg Dositeja Obradovića 3, Republika Srbija, e-mail: tamara.kovacevic@dgt.uns.ac.rs

dr Vesna MILETIĆ STEPANOVIĆ, Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet, Studentski trg III/3, 11000 Beograd, Republika Srbija, e-mail: vmiletic@f.bg.ac.rs

dr Natalija MIRIĆ, Univerzitet u Beogradu-Geografski fakultet, Studentski trg III/3, 11000 Beograd, Republika Srbija, e-mail: natalymiric@gmail.com

msr Vladimir POPOVIĆ, Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet, Studentski trg III/3, 11000 Beograd, Republika Srbija, e-mail: vpopovic.za@gmail.com

msr Nevena RADIĆ, Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet, Studentski trg III/3, 11000 Beograd, Republika Srbija, e-mail: nevence93@gmail.com

dr Luca SALVATI, Italijanski Savet za poljoprivredna istraživanja i ekonomiju, (CREA), Viale S. Margherita 80, I-52100 Arezzo, Italija, e-mail: luca.salvati@crea.gov.it

Milena SEKULIĆ, Prirodno-matematički fakultet u Novom Sadu - Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Trg Dositeja Obradovića 3, Republika Srbija, e-mail: milena.sekulic@dgt.uns.ac.rs

dr Milica SOLAREVIĆ, Prirodno-matematički fakultet u Novom Sadu - Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Trg Dositeja Obradovića 3, Republika Srbija, e-mail: milica.solarevic@dgt.uns.ac.rs

dr Danica ŠANTIĆ, Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet, Studentski trg III/3, 11000 Beograd, Republika Srbija, e-mail: danicasantic@gmail.com

dr Petar VASIĆ, Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet, Studentski trg III/3, 11000 Beograd, Republika Srbija, e-mail: vasic.dem@gmail.com

dr Ilaria ZAMBON, Univerzitet Tuscia - Odsek za poljoprivredne i šumarske nauke (DAFNE), Via San Camillo de Lellis, I-01100, Viterbo, Italija, e-mail: ilaria.zambon@unitus.it

NOTES ON THE AUTHORS

Marija ANĐELKOVIĆ STOILKOVIĆ, Ph.D., Statistical Office of the Republic of Serbia, Milana Rakića 5, 11000 Belgrade, e-mail: marija.andjelkovic@stat.gov.rs

Damjan BAKIĆ, M.Sc., University of Belgrade - Faculty of Geography, Studentski trg III/3, 11000 Belgrade, Republic of Serbia, e-mail: damjanbakic93@gmail.com

Bojan ĐERČAN, Ph.D., University of Novi Sad, Faculty of Sciences - Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Trg Dositeja Obradovića 3, Republic of Serbia, e-mail: bojan.djercan@dgt.uns.ac.rs

Danica ĐURKIN, M.Sc., University of Belgrade - Faculty of Geography, Studentski trg III/3, 11000 Belgrade, Republic of Serbia, e-mail: danica.djurkin@gmail.com

Aleksandar KNEŽEVIĆ, Ph.D., University of Belgrade - Faculty of Geography, Studentski trg III/3, 11000 Belgrade, Republic of Serbia, e-mail: knezevic@gef.bg.ac.rs

Tamara LUKIĆ, Ph.D., University of Novi Sad, Faculty of Sciences - Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Trg Dositeja Obradovića 3, Republic of Serbia, e-mail: tamara.kovacevic@dgt.uns.ac.rs

Vesna MILETIĆ STEPANOVIĆ, Ph.D., University of Belgrade - Faculty of Geography, Studentski trg III/3, 11000 Belgrade, Republic of Serbia, e-mail: vmiletic@f.bg.ac.rs

Natalija MIRIĆ, Ph.D., University of Belgrade - Faculty of Geography, Studentski trg III/3, 11000 Belgrade, Republic of Serbia, e-mail: natalymiric@gmail.com

Vladimir POPOVIĆ, M.Sc., University of Belgrade - Faculty of Geography, Studentski trg III/3, 11000 Belgrade, Republic of Serbia, e-mail: vpopovic.za@gmail.com

Nevena RADIĆ, M.Sc., University of Belgrade - Faculty of Geography, Studentski trg III/3, 11000 Belgrade, Republic of Serbia, e-mail: nevence93@gmail.com

Luca SALVATI, Ph.D., Italian Council for Agricultural Research and Economics (CREA), Viale S. Margherita 80, I-52100 Arezzo, Italy, e-mail: luca.salvati@crea.gov.it

Milena SEKULIĆ, University of Novi Sad, Faculty of Sciences - Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Trg Dositeja Obradovića 3, Republic of Serbia, e-mail: milena.sekulic@dgt.uns.ac.rs

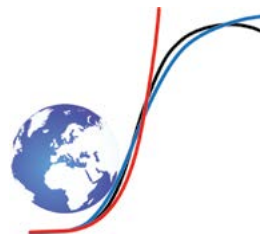
Milica SOLAREVIĆ, Ph.D., University of Novi Sad, Faculty of Sciences - Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Trg Dositeja Obradovića 3, Republic of Serbia, e-mail: milica.solarevic@dgt.uns.ac.rs

Danica ŠANTIĆ, Ph.D., University of Belgrade - Faculty of Geography, Studentski trg III/3, 11000 Belgrade, Republic of Serbia, e-mail: danicasantic@gmail.com

Petar VASIĆ, Ph.D., University of Belgrade - Faculty of Geography, Studentski trg III/3, 11000 Belgrade, Republic of Serbia, e-mail: vasic.dem@gmail.com

Ilaria ZAMBON, Ph.D., Tuscia University, Department of Agricultural and Forestry Sciences (DAFNE), Via San Camillo de Lellis, I-01100, Viterbo, Italia, e-mail: ilaria.zambon@unitus.it

Politika časopisa Journal Policy

<http://demografija.gef.bg.ac.rs/>

UREĐIVAČKA POLITIKA ČASOPISA DEMOGRAFIJA

Časopis *Demografija* izlazi jednom godišnje u režimu otvorenog pristupa. U časopisu *Demografija* objavljuju se prvenstveno naučni radovi (originalni naučni radovi, pregledni radovi, kratka ili prethodna saopštenja i naučne polemike) iz najšire definisane oblasti demografije, ostalih društvenih i humanističkih nauka i disciplina koje u svom predmetu sadrže istraživanja stanovništva, kao i interdisciplinarni radovi.

Časopis takođe objavljuje i druge priloge od naučnog interesa kao što su prikazi, recenzije knjiga, bibliografije, beleške sa naučnih skupova i slično.

Mogu se objavljivati i specijalni brojevi časopisa sa posebnom tematikom i gostujućim urednikom, kao i tekstovi napisani po pozivu koji su posvećeni izabranoj temi broja. Radovi se objavljuju na srpskom i engleskom jeziku, a po posebnoj odluci uredništva i na drugim jezicima.

Otvoreni pristup i autorska prava

Časopis *Demografija* je dostupan u režimu otvorenog pristupa. Članci objavljeni u časopisu mogu se besplatno preuzeti sa sajta časopisa (<http://demografija.gef.bg.ac.rs/>) i koristiti u skladu sa odredbama licence *Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 Međunarodna* (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>).

Časopis *Demografija* omogućava autorima da deponuju, kako prihvaćenu recenziranu verziju rukopisa, tako i finalnu objavljenu verziju rada u PDF formatu, u institucionalni repozitorijum nekomercijalne baze podataka, da pomenute verzije objave na ličnim veb stranicama, ili na sajtu institucije u kojoj su zaposleni, u bilo koje vreme nakon objavljivanja u časopisu. Pri tome se mora navesti izdavač kao nosilac autorskih prava, kao i izvor rukopisa.

Ako uredništvo *Demografije* prihvati rukopis za objavljivanje, autori automatski prenose autorska prava na izdavača. U slučaju da rukopis ne bude prihvaćen, autori zadržavaju sva prava.

O recenziranju

Prispele rukopise glavni urednik najpre upućuje na predrecenziju uredništvu, koje utvrđuje da li je tekst u skladu sa politikom časopisa. Prispele radove, odobrene od strane uredništva, glavni urednik šalje dvojici stručnjaka za naučnu oblast kojom se određeni rad bavi, a uz rad dostavlja i recenzentski obrazac. Recenzentski obrazac sadrži niz pitanja na koja treba odgovoriti, a koja recenzentima ukazuju na aspekte koje treba sagledati kako bi se donela odluka o objavljivanju rukopisa. U završnom delu obrasca recenzenti navode svoja zapažanja i predloge kako da se podneti rukopis poboljša, a dati komentari šalju se autorima, bez navođenja imena recenzenata, radi unošenja potrebnih ispravki. Autor odlučuje da li će postupiti po uputstvima recenzenata i o tome obaveštava uredništvo.

Ako su odluke recenzenata suprotstavljene, glavni urednik može da traži mišljenje drugih recenzenata. Konačan izbor recenzenata spada u diskreciona prava glavnog urednika. Recenzija i objavljivanje radova su besplatni.

Obaveze urednika

Glavni urednik časopisa *Demografija* donosi konačnu odluku o tome koji će se rukopisi objaviti. Urednik se prilikom donošenja odluke rukovodi uređivačkom politikom, vodeći računa o zakonskim propisima koji se odnose na klevetu, kršenja autorskih prava i plagiranje.

Urednik ne sme imati bilo kakav sukob interesa u vezi sa podnesenim rukopisom. Ako takav sukob interesa postoji, o izboru recenzenata i sudbini rukopisa odlučuje uredništvo.

Identitet autora i recenzenata je nepoznat drugoj strani, a urednik je dužan da tu anonimnost garantuje. Urednik ne sme da koristi neobjavljen materijal iz podnesenih rukopisa za druga istraživanja bez pisane dozvole autora.

Obaveze autora

Autori se pozivaju da dostave rukopise koji predstavljaju njihov originalni doprinos, koji nisu već objavljeni u celini ili delimično (osim u formi apstrakta na nekom skupu, ili kao deo nekog objavljenog predavanja, preglednog rada ili teze), i nisu u proceduri za objavljivanje kod drugog izdavača.

Autori su saglasni da rukopis nakon objavljivanja u časopisu *Demografija* neće biti ponovo objavljen kod drugog izdavača, u okviru neke druge publikacije, ili na drugom jeziku u obliku prevoda, a bez prethodne saglasnosti vlasnika autorskih prava.

Autori moraju voditi računa da ne povrede prava trećih lica jer izdavač neće snositi nikakvu odgovornost ako se pojave bilo kakvi zahtevi za naknadu štete.

Autori su odgovorni za sadržaj podnesenih rukopisa, validnost rezultata i objavljivanje podataka od svih strana koje su uključene u istraživanje, uključujući i institucije u kojima su sprovedena istraživanja.

Autori koji žele da u rad uključe slike ili delove teksta koji su već negde objavljeni treba da pribave saglasnost nosilaca autorskih prava koju će dostaviti uredništvu prilikom podnošenja rada. U suprotnom, uredništvo će dostavljeni materijal smatrati originalnim delom autora.

Kao autori rada potpisuju se samo ona lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa, odnosno, sva lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa navode se kao autori.

Autori se pozivaju na promociju najviših etičkih standarda koji se odnose na naučno-istraživački rad. U tom smislu, uredništvo *Demografije* očekuje da podneseni rukopisi ne sadrže neosnovane ili nezakonite tvrdnje, kao i da ne krše prava drugih.

U slučaju da autori otkriju važnu grešku u svom radu nakon njegovog objavljivanja, u najkraćem roku će obavestiti urednika ili izdavača, i ponuditi saradnju kako bi se rad ispravio ili povukao.

O plagiranju

Plagiranje, odnosno preuzimanje tuđih ideja, reči ili drugih oblika kreativnog izraza, kao i njihovo predstavljanje kao svojih predstavlja grubo kršenje naučne etike.

Plagijat obuhvata sledeće:

- doslovno ili gotovo doslovno preuzimanje, kao i smišljeno parafraziranje (u cilju prikrivanja plagijata) delova tekstova drugih autora, bez jasnog ukazivanja na izvor ili obeležavanja kopiranih fragmenata;
- kopiranje slika ili tabela iz tuđih radova bez pravilnog navođenja izvora i/ili bez dozvole autora ili nosilaca autorskih prava za njihovo korišćenje;
- plagiranje sopstvenog rada (autoplajijat).

Rukopisi kod kojih postoje jasne indicije da se radi o plagijatu biće bezuslovno odbijeni. Ako se ustanovi da je rad koji je već objavljen u časopisu *Demografija* plagijat rad će biti opozvan, a saradnja sa autorima plagijata biće trajno prekinuta.

Uputstvo za slanje rukopisa

Rukopisi se šalju isključivo elektronskom poštom na adrese uredništva:

demography.editor@gef.bg.ac.rs i demography.editor@gmail.com

Način formatiranja, kategorije i obim rukopisa

Autori su dužni da se pridržavaju uputstva za pripremu radova. *Rukopisi u kojima ova uputstva nisu poštovana biće odbijeni bez recenzije.*

Za pisanje teksta treba koristiti MS Word. Rukopise treba slati u .doc ili .docx formatu.

Rukopisi se šalju u A4 formatu, font Times New Roman (11pt) sa proredom 1,0 i sve margine treba da budu 2,5 cm. Fusnote su u fontu Times New Roman (10pt), sa proredom 1,0.

Tip naslova, poglavlja i potpoglavlja, kao i drugo van gore navedenih podataka, *autori ne treba sami da formatiraju*, već to čini uredništvo u skladu sa svojim načinom formatiranja.

Upućivanje na broj projekta i njegove finansijere (ukoliko je prilog napisan u okviru naučnog projekta) i slične komentare autori mogu navesti.

Pasuse treba uvlačiti, a ne razdvajati praznom linijom. Znaci navoda koriste se za citate unutar teksta, a apostrofi za citat u okviru citata.

Maksimalan obim rukopisa po broju slovnih mesta po kategorijama priloga iznosi:

- za originalni naučni rad do 35.000 slovnih mesta bez razmaka;

- za pregledni članak do 50.000 slovnih mesta bez razmaka;
- za ostale priloge (prethodna saopštenja, naučne polemike, prikaze i dr.) do 15.000 slovnih mesta bez razmaka;

U izuzetnim slučajevima, uredništvo može odobriti i duže radove.

Podneti dokument na prvoj strani treba da sadrži sledeće elemente: *naslov rada, puno ime i prezime autora, akademski naziv, naučno-istraživačko zvanje, odnosno funkciju, naziv i adresu ustanove u kojoj je autor zaposlen ili drugu odgovarajuću adresu, grad i državu, email adresu i broj telefona*. Kada rad ima više od jednog autora, treba naglasiti ime autora ovlašćenog za korespondenciju.

Članak treba da bude strukturiran na sledeći način: *naslov, sažetak, ključne reči, tekst (uvod, metodi, rezultati, diskusija i zaključak), spisak referenci i rezime*.

Naslov treba da bude potpuno jasan, ne duži od 15 reči.

Sažetak ne treba da bude duži od 250 reči i treba da sadrži kratak pregled metoda i najvažnije rezultate rada. U sažetku ne treba navoditi reference.

Ključne reči se navode u posebnom redu ispod sažetka i moraju biti relevantne za temu i sadržaj rada. Navesti pet ključnih reči.

Tekst članka bi trebalo da ima sledeću strukturu: *uvod, metodi, rezultati, diskusija i zaključak* (ne nužno pod ovim nazivima). U zavisnosti od sadržaja i kategorije članka, moguće je izostaviti neke od odeljaka. Na primer, kod preglednog članka, moguće je izostaviti odeljke o metodima i rezultatima, dok naučna kritika ili polemika može uključiti samo odeljke o motivima rada, konkretnim istraživačkim problemima i diskusiju.

- *Uvod* opisuje istraživački problem, sumira relevantna prethodna istraživanja i vodi čitaoca ka glavnom istraživačkom pitanju članka, jasno formuliše predmet i cilj istraživanja, kao i postojeće nalaze i teorije koje prikazano istraživanje testira ili pokušava da nadogradi;
- *Metode* treba da pokažu kojim metodološkim postupcima se postiže cilj rada uz jasan opis empirijskog plana istraživanja, izvora podataka, polazne hipoteze, kao i prostornog i vremenskog obuhvata istraživanja;
- *Rezultati* rada predstavljaju kvantitativni deo istraživanja, a statističke analize treba da budu jasno izložene uz narativno objašnjenje nalaza;
- *Diskusija* sadrži kvalitativnu interpretaciju dobijenih rezultata koja treba da bude u kontekstu teorijsko - metodoloških pristupa i nalaza prikazanih u uvodu. Diskusija jasno opisuje koja su od ranijih istraživanja podržana, osporena ili unapređena nalazima koji su prikazani u radu. U ovom odeljku treba izbegavati preterano citiranje i dugačke reinterpretacije literature, i usmeriti se pre svega na zaključke koji su izvedeni na osnovu sopstvenih nalaza.

- Izuzetno, odeljci o rezultatima i diskusiji mogu se kombinovati u jednom zajedničkom pod nazivom *Rezultati i diskusija*;
- *Zaključak* bi trebalo da pruži opšti, kratak i prikladan rezime predstavljenih nalaza. Zaključak ne sme da bude sačinjen od ponavljanja delova sažetka. Diskusija zajedno sa zaključkom može obuhvatiti i do 30% članka, ali u svakom slučaju ova dva odeljka zajedno ne bi trebalo da budu kraća od uvoda.

Rezime treba da bude napisan u skladu sa strukturom rada (2.000-3.000 znakova bez razmaka) i treba da se nalazi nakon spiska referenci. U posebnom redu ispod rezimea, treba navesti ključne reči.

Autori koji šalju priloge na srpskom jeziku moraju poslati naslov rada, sažetak, ključne reči i rezime i na engleskom jeziku.

Kada su u pitanju prikazi, recenzije knjiga, bibliografije, beleške sa naučnih skupova i slični tekstovi, za njihovo opremanje nema posebnih zahteva, osim onih tehničke prirode, koji važe za sve ostale radove.

Tabele, grafikoni, sheme, slike i ilustracije treba da budu precizno naslovljeni i numerisani, sa pratećim objašnjenjem. Slike, fotografije, crteži i druge ilustracije treba da budu dobrog kvaliteta. Svi grafički prilozi se moraju dostaviti u elektronskom obliku, i to za crteže u rezoluciji ne manjoj od 600 dpi, a fotografije u minimalnoj rezoluciji od 300 dpi. Ako rad sadrži grafičke priloge, isti se dostavljaju kao posebni dokumenti, u formatu *tif*, *pdf*, *jpg* ili *jpeg*. Uredništvo zadržava pravo odluke u pogledu fleksibilnosti ovih zahteva u određenim slučajevima, kao i pravo preloma i opreme teksta i ilustracija u skladu sa formatom časopisa.

Prilozi se ne vraćaju autorima.

Način obaveznog citiranja

Citiranje unutar teksta podrazumeva navođenje prezimena autora i godine objavljivanja odgovarajuće bibliografske jedinice, i to na sledeći način:

- Direktan citat: Obermeyer(1997);
- Indirektan citat: (Petitt, 2013);
- U slučaju dva autora: (Coale & Watkins, 1986);
- U slučaju više od tri autora: (Cordell et al., 2011);
- U slučaju citiranja dva ili više radova istog autora: (Coleman, 2005; 2012);
- Ako se navodi više bibliografskih jedinica istog autora iste godine izdanja, one se dodatno označavaju malim početnim slovima abecede: (Rosental, 2006a; 2006b);
- Ako se navodi više bibliografskih jedinica različitih autora: (Crimmins, 1993; Greenhalgh, 1996; Kretzer & Ariel, 2002);
- Preuzimanje dela teksta: "Censuses are, after all, generally viewed as matters of bureaucratic routine, somewhat unpleasant necessities of the modern age, a kind of national accounting." (Kretzer & Ariel, 2002, 31);

- Kada se citira reizdana ili prevedena knjiga, u tekstu treba navesti oba datuma - i originalnog izdanja, i reizdanja ili prevoda: (Poutignat & Streiff-Fenart, 1995/1997).

Mrežni izvori podataka obično se citiraju u tekstu isto kao i druge reference, a u spisku literature *dodaje se njihova internet strana, kao i datum pristupa*.

Fusnote (napomene) pri dnu strane treba da sadrže manje važne detalje, dopunska objašnjenja, naznake o korišćenim izvorima (poput naučne građe, veb stranica, priručnika i sl.), ali ne mogu biti zamena za citiranu literaturu. Citiranje nekog autora u fusnoti jednako je načinu citiranja u tekstu.

Spisak literature

Reference se navode na jeziku i pismu na kom su objavljene. *Spisak referenci treba da sadrži samo radove koji su citirani u tekstu*. Navedene jedinice treba da budu poređane po abecednom redu prezimena autora, bez numeracije, i da uključuju imena svih autora bez obzira na njihov broj. U slučaju navođenja više radova istog autora, najpre se navodi najranije objavljeno delo.

Primeri za navođenje različitih vrsta radova:

Knjige, monografije:

- Jedan autor:

Petit, V. (2013). *Counting Populations, Understanding Societies - Towards an Interpretative Demography*. Dordrecht: Springer.

- Dva autora:

Coale, A. J. & Watkins, S. C. (1986). *The decline of fertility in Europe*. Princeton: Princeton University Press.

- Bez autora, samo urednik:

Kretzer, D. & Fricke, T. (Eds.). (1997). *Anthropological demography. Toward a new synthesis*. Chicago/London: The University of Chicago Press.

- Izdanje u više tomova:

Wiener, P. (Ed.). (1973). *Dictionary of the history of ideas* (Vols. 1-4). New York, NY: Scribner's.

- Prevedena knjiga:

Poutignat, P. & Streiff-Fenart, J. (1997). *Teorije o etnicitetu (Théories de l'ethnicité, A. Mimica, Prev.)*. Beograd: Biblioteka XX vek. (Originalni rad je objavljen 1995).

- Korporativni autor ili autor kao izdavač:

Republički zavod za statistiku Srbije (2012). *Prirodno kretanje stanovništva u Republici Srbiji, 1960-2010*. Beograd: Republički zavod za statistiku Srbije.

- Elektronska knjiga (otvoreni pristup):

Hartmann, M. (2009). *Demographic Methods for the Statistical Office*. Preuzeto sa http://www.scb.se/statistik/_publikationer/ov9999_2009a01_br_x103br0902.pdf

- Elektronska knjiga (koja se naručuje/naplaćuje):

Swanson, A. D. (Ed.). (2017). *The Frontiers of Applied Demography*. Dostupno na <https://link.springer.com/book/10.1007%2F978-3-319-43329-5>

Poglavlje u monografiji, uređenoj knjizi ili članak u zborniku radova:

Coleman, D. (2012). The Changing Face of Europe. In: Goldstone, A. J., Kaufmann, P. E. & Duffy Toft, M. (Eds.), *Political Demography. How Population Changes Are Reshaping International Security and National Politics* (pp.176–193). New York: Oxford University Press.

Blum, A. (2002). Resistance to identity categorization in France. In Kertzer, I. D. & Arel, D. (Eds.), *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses* (pp. 121–147). Cambridge: Cambridge University Press.

Članci iz časopisa:

- Članak u štampanom izdanju:

Obermeyer, C. M. (1997). Qualitative methods: A key to a better understanding of demographic behavior? *Population and Development Review*, 24(4), 813-818.

- Članak iz mrežnog izvora sa DOI brojem:

Hertrich, V. & Lardoux, S. (2014). Âge à l'entrée en union des femmes en Afrique. Les données des enquêtes et des recensements sont-elles comparables?. *Population*, 69(3), 357-389. DOI:10.3917/popu.1403.0399.

- Članak iz mrežnog izvora bez DOI broja:

Brée, S., Eggerickx, T., Sanderson, J.P. & Costa, R. (2016). *Comparison of Retrospective Fertility Data from Censuses in Belgium and Family Surveys in France*, 71(1), 83-115. Preuzeto sa http://www.cairn-int.info/abstract-E_POPU_1601_0085--comparison-of-retrospective-fertility.htm

Prikazi:

Hodgson, D. (2011). (Prikaz knjige *Shall the Religious Inherit the Earth? Demography and Politics in the Twenty-First Century* autora Kaufmann, E.). *Population and Development Review*, 37(4), 793–795.

Istraživački izveštaji, radni dokumenti:

Lesthaeghe, R. J. & Neidert, L. (2006). "The 'Second Demographic Transition' in the U.S.: Spatial Patterns and Correlates" (Istraživački izveštaj u Population Studies Center Research Report No. 06-592). Preuzeto sa <http://www.psc.isr.umich.edu/pubs/pdf/tr06-592.pdf>

Renne, E. (1994). *An anthropological approach to fertility change* (Radni dokument u Demography, br. 48). Canberra: The Australian National University.

Disertacija:

- Štampana/Neobjavljena:

Prezime, A. A. (Godina). Naziv disertacije. (Neobjavljena doktorska disertacija). Ime institucije, Mesto.

- Objavljena/Iz mrežne baze podataka:

Prezime, A. A. (Godina). Naziv disertacije. (Doktorska disertacija). Preuzeto sa Ime baze. (broj članske karte ili narudžbine)

Rad citiran u sekundarnom izvoru:

U spisku literature se navodi izvor gde je originalni rad pomenut, dok se u tekstu navodi naziv originalnog rada, i daje referenca za sekundarni izvor.

Primer:

Ako je rad Seidenberga i McClellanda citiran u radu Coltheart et al., a autor nije imao uvid u originalni rad, u spisku literature se navodi:

Coltheart, M., Curtis, B., Atkins, P., & Haller, M. (1993). Models of reading aloud: Dual-route and parallel-distributed-processing approaches. *Psychological Review*, 100, 589-608

dok se u tekstu rad u sekundarnom izvoru navodi na sledeći način:

U studiji Seidenberga i McClellanda (kao što je citirano u Coltheart et al, 1993), ...

Članak u dnevnoj ili periodičnoj štampi:

- Štampano izdanje:

Jordan, M. (2017, June 19). Welcome for Migrants Reveals a Farm Town Rift. *The New York Times*, pp. A13

-Internet izdanje:

Linden, E. (2017, June 15). Remember the Population Bomb? It's Still Ticking. *The New York Times*. Preuzeto sa https://www.nytimes.com/2017/06/15/opinion/sunday/remember-the-population-bomb-its-still-topics®ion=stream&module=stream_unit&version=latest&contentPlacement=1&pgtype=collection&r=0

Navođenje jedinica iz mrežne baze podataka:

Republički zavod za statistiku Srbije (2017). Broj stanovnika, broj živorođenih i umrlih, po oblastima, 2010. (Baza podataka). Preuzeto sa <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/public/ReportView.aspx> (datum pristupa)

Uredništvo *Demografije*

JOURNAL POLICY

The journal *Demografija* is an annual Open Access journal. The journal *Demografija* primarily publishes scientific articles in wide range relating to demography, and other social sciences and humanities dealing with population research, as well as in interdisciplinary frameworks.

The journal also publishes reviews and book reports, bibliographies, notes on scientific meetings, etc.

Demografija may also publish special thematic issues edited by a guest editor, as well as invited papers on a featured topic.

The articles may be submitted in Serbian or English, and the Editorial Board may also decide to publish some of them in other languages.

Open Access and Copyright

The journal *Demografija* is an Open Access Journal. The papers published in *Demografija* can be downloaded free (<http://demografija.gef.bg.ac.rs/?lang=en>) of charge and used under the *Creative Commons–Attribution–Non Commercial–Non Derivatives 4.0 International license* (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>).

The journal *Demografija* allows authors to deposit both the accepted (peer reviewed, Author's

Post-print version, and the final, Publisher's version/PDF) in an institutional repository and noncommercial repositories, or to publish it on Author's personal website and/ or departmental at any time after publication. The publisher, as the copyright holder, and the source must be acknowledged.

Once the manuscript is accepted for publication, author(s) agree to transfer the copyright to the Publisher automatically. If the submitted manuscript is not accepted for publication by the journal, all rights shall be retained by the author(s).

Peer Review

The submitted papers are subject to pre-evaluation by the Editorial Board. The purpose of pre-evaluation is to determine whether a manuscript complies with the journal policy. The Editor-in-Chief sends manuscripts approved by the Editorial Board to two experts in relevant fields. Each manuscript is accompanied with a reviewers' evaluation form, which contains questions meant to help referees cover all aspects that should be taken into consideration in order to decide the fate of a submission. In the final section of the evaluation form, the reviewers must include observations and suggestions aimed at improving the submitted manuscript; these are sent to authors, without the names of the reviewer, and the authors are required to make necessary corrections. The author decides about accepting the reviewers' suggestions and informs the Editorial Board about decision.

If the decisions of the two reviewers are not the same (accept/reject), the Editor-in-Chief may assign additional reviewers. The choice of reviewers is at the discretion of the Editor-in-Chief. The peer review and publishing procedures are free of charge.

Editorial Responsibilities

The Editor-in-Chief decides which manuscripts submitted to *Demografija* will be published. The editor is guided by the journal policy and constrained by legal requirements in force regarding libel, copyright infringement and plagiarism.

The Editor-in-Chief must hold no conflict of interest with regard to the manuscripts for publication. If there is such a conflict of interest in relation to handling of a submission, the selection of reviewers and all decisions on the manuscript shall be made by the Editorial Board.

As the journal uses double-blind peer review, the Editor-in-Chief shall ensure that reviewers remain anonymous to authors and vice versa.

Unpublished materials disclosed in a submitted manuscript must not be used in other research without the express written consent of the author.

Authors' Responsibilities

Authors are required to submit their original manuscripts, that have not been published before (except as a conference abstract, a part of a published lecture, a review article or a PhD thesis), and is not under consideration for publication elsewhere.

Authors also warrant that the manuscript is not and will not be published elsewhere (after the publication in *Demografija*) in any other language without the consent of the copyright holder(s).

Authors warrant that the rights of third parties will not be violated, and that the publisher will not be held legally responsible should there be any claims for compensation.

Authors are exclusively responsible for the contents of their submissions, the validity of the presented results and must make sure that they have permission from all involved parties (coauthors, or the responsible authorities at the institution where the work was carried out to make the data public).

Authors wishing to include figures or text passages that have already been published elsewhere are required to obtain permission from the copyright holder(s) and to include evidence that such permission has been granted when submitting their papers. Any material received without such evidence will be assumed to originate from the authors.

Authors must make sure that only contributors who have significantly contributed to the submission are listed as authors and, conversely, that all contributors who have significantly contributed to the submission are listed as authors.

Authors are required to promote the ethical standards that apply to research. Authors affirm that the article contains no unfounded or unlawful statements and does not violate the rights of others.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in own published work, it is the author's obligation to promptly notify the Editor-in-Chief or publisher and cooperate with them to retract or correct the paper.

About Plagiarism

Plagiarism, where someone assumes another's ideas, words, or other creative expression as one's own, is a clear violation of scientific ethics.

Plagiarism includes the following:

- Word for word, or almost word for word copying, or purposely paraphrasing portions of another author's work without clearly indicating the source or marking the copied fragment;
- Copying figures or tables from someone else's paper without properly citing the source and/or without permission from the original author or the copyright holder;
- Plagiarizing one's own work (self-plagiarism).

Any paper which shows obvious signs of plagiarism will be rejected. In case plagiarism is discovered in a paper that has already been published by the journal *Demografija*, the paper will be retracted, and journal will permanently suspend the cooperation with authors who plagiarized somebody else's work.

Submission Instructions

Manuscripts should be submitted by email (as MS Word documents) to the Editorial Board:

demography.editor@gef.bg.ac.rs and demography.editor@gmail.com

Formatting, categories of papers and manuscript length

Authors must follow the submission instructions strictly. *The manuscripts that do not comply with instructions will be rejected without review.*

Manuscript should be written using MS Word and submitted as .doc or .docx files.

The paper format should be A4, font Times New Roman (11pt), line spacing 1.0 and all margins should be set at 2,5 cm. Footnotes should be typed using Times New Roman (10pt), line spacing 1.0.

Please do not apply any special formatting to titles, chapters, subchapters, or any other structural elements. The formatting will be done by the Editorial Office in accordance with the journal's page layout.

If appropriate, authors should specify the project code and funders (if the manuscript is a result of a research project) and similar comments.

Paragraphs should be indented and not separated with blank lines. Double quotation marks should be used to mark quotes in the text, and single quotation marks to mark quotes within quotes.

The following text length limits:

- up to 35.000 characters without spaces (original research papers);
- up to 50.000 characters without spaces (review articles);
- up to 15.000 characters without spaces (preliminary reports, critical reviews and discussions, reviews and book reports, bibliographies, notes on scientific meetings etc.).

In specific cases, the Editorial Board could accept longer papers.

The cover page of a manuscript should contain the following information: the title, authors' full names (first name, middle name initials (if applicable), family names), affiliations (including address, city and country), and emails. In case of more than one author, the name of the corresponding author should be highlighted.

The structure of the manuscript may include chapters and subchapters. Apart from the cover page, a manuscript should be divided into the following ordered sections: *title, abstract, keywords, the text of the manuscript (introduction, methodology, results, discussion, and conclusion), list of references and summary.*

Title should be clear, up to 15 words.

Abstract should not exceed 250 words.

Keywords are listed in a separate line at the end of the abstract. There should be five keywords provided.

The text of the manuscript should have the following structure - *Introduction, Methods, Results, Discussion and Conclusions* (not necessarily under these names). Exceptionally, the Results and Discussion of the manuscript can be combined in a single section labeled *Results and Discussion*.

Depending on the type of the manuscript, it is possible to omit some of the sections. For example, in a review article, it is possible to omit sections on methods and results, while scientific criticism or polemics may include only sections on the motives of work, specific research problems and discussion.

The Discussion along with the Conclusion may cover up to 30% of the article, but in any case, the two sections together should not be shorter than the Introduction.

Summary should follow the structure of the manuscript (2,000-3,000 characters without spaces), representing a short version of the paper. It should be placed after the list of references. *Keywords* are listed in a separate line at the end of the extended summary.

As far as reviews and book reports, bibliographies, notes on scientific meetings, etc., they do not have to meet any special requirements except for the technical ones, which also apply to other types of contributions.

Tables, graphs, diagrams, images and illustrations should be supplied with appropriate captions, numbers and accompanying explanations. Images, drawings and other illustrations should be of good quality. All graphic images must be submitted in an electronic format at the minimum resolution of 600 dpi for line art, and 300 dpi for photos. The graphic images also must be provided as separate TIF, PDF, JPEG or JPG files. In certain cases, the Editorial Office may assume a more flexible approach to these requirements, and the right to adjust the layout of the text and illustrations to the standard layout of the journal.

The submitted materials are not returned to authors.

Uniform citation style

In-text citations include the author's name and publication year of a particular bibliographic entry are given in parentheses as follows:

- A direct citation of a reference: Obermeyer (1997);
- An indirect citation of a reference: (Petitt, 2013);
- In case of two authors: (Coale & Watkins, 1986);
- In case of more than three authors: (Cordell et al., 2011);
- When two or more papers by the same author are cited together: (Coleman, 2005; 2012);
- If several bibliographic entries belong to the same author and have the same publication year, lowercase letters of the alphabet are added. (Rosental, 2006a; 2006b);
- In case of citing several bibliographic entries of different authors: (Crimmins, 1993; Greenhalgh, 1996; Kretzer & Ariel, 2002);
- References following direct quotations: "Censuses are, after all, generally viewed as matters of bureaucratic routine, somewhat unpleasant necessities of the modern age, a kind of national accounting." (Kretzer & Ariel, 2002, 31);
- In case of citing a republished or translated paper, it should appear with both dates in text: (Poutignat & Streiff-Fenart, 1995/1997).

Entries from online databases are cited in the text like other references, and in the reference list, the reference should be accompanied with an URL and the date of access.

Footnotes (notes) at the bottom of the page should include less important details, additional explanations, citations of used sources (such as unpublished materials, websites, manuals, etc.) but they cannot substitute the list of references. Citations in footnotes shall conform to the same format as in-text citations.

Bibliographic citations in the reference list

References shall be cited in the language in which they were published. *The list of references shall only include papers that are cited in the text.* The references in the bibliography (list of references) at the end of a paper are listed in the order of the alphabet according to the author's surname, including all names of authors, but without numbering. In case of citing more than one reference of the same author, the most recent work is listed first.

Examples of different types of references:

Books, monographs:

- One Author:

Petit, V. (2013). *Counting Populations, Understanding Societies - Towards an Interpretative Demography*. Dordrecht: Springer.

- Two Authors:

Coale, A. J. & Watkins, S. C. (1986). *The decline of fertility in Europe*. Princeton: Princeton University Press.

- Edited Book, No Authors:

Kretzer, D. & Fricke, T. (Eds.). (1997). *Anthropological demography. Toward a new synthesis*. Chicago/London: The University of Chicago Press.

- Multivolume Paper:

Wiener, P. (Ed.). (1973). *Dictionary of the history of ideas* (Vols. 1-4). New York, NY: Scribner's.

- A Translation:

Poutignat, P. & Streiff-Fenart, J. (1997). *Teorije o etnicitetu (Théories de l'ethnicité, A. Mimica, Prev.)*. Beograd: Biblioteka XX vek. (Original paper published in 1995).

- Corporate Author, Author as Publisher:

Statistical Office of the Republic of Serbia. (2012). *Natural changes of population in the Republic of Serbia, 1960-2010*. Belgrade: Statistical Office of the Republic of Serbia.

- Electronic Book (Open Access):

Hartmann, M. (2009). *Demographic Methods for the Statistical Office*. Retrieved from http://www.scb.se/statistik/_publikationer/ov9999_2009a01_br_x103br0902.pdf

- Payable Electronic Book:

Swanson, A. D. (Ed.). (2017). *The Frontiers of Applied Demography*. Available from <https://link.springer.com/book/10.1007%2F978-3-319-43329-5>

Article or Chapter in Monographs, Edited Books or Proceedings:

Coleman, D. (2012). The Changing Face of Europe. In: Goldstone, A. J., Kaufmann, P. E. & Duffy Toft, M. (Eds.), *Political Demography. How Population Changes Are Reshaping International Security and National Politics* (pp.176–193). New York: Oxford University Press.

Blum, A. (2002). Resistance to identity categorization in France. In Kertzer, I. D. & Arel, D. (Eds.), *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses* (pp. 121-147). Cambridge: Cambridge University Press.

Articles in Printed and Online Journals:

- Article in Print Journals:

Obermeyer, C. M. (1997). Qualitative methods: A key to a better understanding of demographic behavior? *Population and Development Review*, 24(4), 813-818.

- Article from an Online Journals with DOI Assigned:

Hertrich, V. & Lardoux, S. (2014). Âge à l'entrée en union des femmes en Afrique. Les données des enquêtes et des recensements sont-elles comparables?. *Population*, 69(3), 357-389. DOI:10.3917/popu.1403.0399.

- Article from an Online Journals with no DOI Assigned:

Brée, S., Eggerickx, T., Sanderson, J.P. & Costa, R. (2016). *Comparison of Retrospective Fertility Data from Censuses in Belgium and Family Surveys in France*, 71(1), 83-115. Retrieved from http://www.cairn-int.info/abstract-E_POPU_1601_0085--comparison-of-retrospective-fertility.htm

Review:

Hodgson, D. (2011). (Review of the book *Shall the Religious Inherit the Earth? Demography and Politics in the Twenty-First Century* autora Kaufmann, E.). *Population and Development Review*, 37(4), 793–795.

Research Reports, Working Papers:

Lesthaeghe, R. J. & Neidert, L. (2006). “*The 'Second Demographic Transition' in the U.S.: Spatial Patterns and Correlates*” (Research report in Population Studies Center Research Report No. 06-592). Retrieved from <http://www.psc.isr.umich.edu/pubs/pdf/rr06-592.pdf>

Renne, E. (1994). *An anthropological approach to fertility change* (Working papers in Demography, No. 48). Canberra: The Australian National University.

Dissertation:

- Unpublished Dissertation/Thesis:

Last name, F. N. (Year). Title of dissertation. (Unpublished doctoral dissertation). Name of Institution, Location.

- Dissertation/Thesis from a Database:

Last name, F. N. (Year). Title of dissertation. (Doctoral dissertation). Retrieved from Name of database. (Accession or Order Number).

Papper Discussed in a Secondary Source:

Give the secondary source in the References List. In the text, name the original paper, and give a citation for the secondary source.

Example:

If Seidenberg and Mc Clelland's paper is cited in Coltheart et al., and autor did not read the original paper, list the Coltheart, M. et al. reference in the Reference List:

Coltheart, M., Curtis, B., Atkins, P. & Haller, M. (1993). Models of reading aloud: Dual-route and parallel-distributed-processing approaches. *Psychological Review*, 100, 589-608.

In the text, use the following citation: In Seidenberg and McClelland's study (as cited in Coltheart, Curtis, Atkins, & Haller, 1993)

Newspaper Article:

- Printed Edition:

Jordan, M. (2017, June 19). Welcome for Migrants Reveals a Farm Town Rift. *The New York Times*, pp. A13

- Online Edition:

Linden, E. (2017, June 15). Remember the Population Bomb? It's Still Ticking. *The New York Times*. Retrieved from https://www.nytimes.com/2017/06/15/opinion/sunday/remember-the-population-bomb-its-still-ticking.html?r-ref=collection%2Ftimestopic%2FPopulation&action=click&contentCollection=timestopics®ion=stream&module=stream_unit&verson=latest&content-Placement=1&pgtype=collection&_r=0

Data Sets:

Statistical Office of the Republic of Serbia (2017). *Number of population, live births and deaths in the Republic of Serbia, by areas, 2010*. (Data file). Retrieved from <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/public/ReportView.aspx> (date of access)

Editorial Board of *Demography*

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

314

DEMOGRAFIJA / glavni i odgovorni urednik
Aleksandar Knežević. - 2004, knj. 1- . - Beograd :
Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2004-
(Niš : Grafika Galeb). - 24 cm

Godišnje. - Tekst na srp. i engl. jeziku. -
Drugo izdanje na drugom medijumu:
Демографија (Online) = ISSN 2560-5011

ISSN 1820-4244 = Демографија
COBISS.SR-ID 118674444